

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YAPAY ZEKÂ KAYGISI, YABANCILAŞMA VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mehmet KAZAK

DENİZLİ - 2023

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YAPAY ZEKÂ KAYGISI, YABANCILAŞMA VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KAZAK

Danışman: Dr. Öğr. Ü. Hasan KAFALI

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Din Sosyolojisi

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmasının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Mehmet KAZAK

ÖNSÖZ

Tarihin içinde seyahat edebilen ve insanlık tarihi kadar uzun ömürlü tek bir insana baksak ne görürüz? Tarihin ilk anından şimdiye kadar olan uzun bir yolculuğu atlatmış ve bize ulaştıran bu insan, bize ne anlatırdı? Yüzyıllarca süren bir mücadelenin izlerini ellerinden, ayaklarından, yüzünden, konuşmasından, her azasından okuyabilir miydik? Bize bakıp, içinde yaşadığımız an ve dönem hakkında neler söylerdi? Yılların içinden geçerek ulaştığımız bu nokta gerçekten onun ve arkadaşlarının da ulaşmak isteyeceği sosyal, ruhsal, moral ve teknolojik gelişmişlik düzeyi olur muydu? Ve tüm mücadelesinin karşılığını almış bir kişi rahatlığıyla bizi tebrik eder miydi? *Çok iyi yapmışsınız. Biz de bütün bu gelişmişliği, sosyal düzeni, insan ilişkilerini, bu medeniyeti ve teknolojiyi hayal ederek, amaç edinerek yola çıkıp mücadeleye başlamıştık* mı derdi? Yoksa tüm mücadelenin sonuca ulaştırmayan bir yere çıktığını söyleyip üzülür müydü?

Tarihin içinden böyle bir insan hiçbir zaman gelmeyecek. Bu tarihin içindeki adamı somut olarak görüp, dinleyemeyeceğiz ama tarih ilminin ve sosyal bilimlerin bize öğrettikleri ile bazı sonuçlar çıkarabiliriz. Niçin yaşıyoruz? Varoluşumuzun hikmeti nedir? Etrafımızı kuşatan doğayla, hayvanlarla, bitkilerle ve kendi türümüzle ilişkimiz nasıl olmalı? Bizi etrafımızdaki diğer canlılardan ayıran özelliklerimiz hangileri ve bunları nasıl kullanmalıyız? Güneşin her gün doğudan doğup batıdan batması, ayın gece ortaya çıkması yıldızlar, yağmur, kar, fırtına depremler bize ne anlatıyor? Kendime nasıl davranmalıyım? İçine doğduğum ailemle toplumla ilişkilerim nasıl olmalı? İnsanın doğası nedir? Toplumun doğası nedir? Antik çağdan itibaren en iyi düşünülerimizin cevap aradıkları bu soruları tarihin içinden çıkıp gelen *bilgeye* sorsak aldığımız cevapları kabul edip onaylar mıydık? Yoksa onu ihmal edip önemsemez miydik?

Tarihin son 300 yılda sanayi devrimi ile hızlanmaya başladığını ve ivmelenerek modernleşme dönemi, post modern dönem, bilgi çağı, internet çağı derken bizi içinde bulunduğumuz şu ana getirdiğini biliyoruz. Sanayi devrimi, elinin veya bedeninin ürettiği ile kazanan zanaatkarı, çiftçiyi fabrikalarda, büyük üretim tesislerinde emekçi yaptı ve onu kendi ürettiğinden, doğasından, türünden uzaklaştırıp yabancılaştırdı. Hala büyük üretim tesislerinde çalışanlar bu uzaklaşmanın etkilerini hissediyorlar. Bilgi çağının insanı bu sefer yine kendi eli ile ortaya çıkardığı ve ilk önce bir alet gibi kullanmayı hedeflediği yapay zekâ tabanlı sistemlerle tanıştı. Yavaş yavaş büyüttüğümüz bu sistem

artık her yanımızdan bize el sallamakta. Bizim için düşünüyor, program yapıyor, alışveriş listesi hazırlıyor, arabamızı kullanıyor, yol gösteriyor ve her anımızı takip edip kaydediyor. Sayısız faydaları olan bu sistem bizi mutlu mu etmeli yoksa olası sonuçları nedeni ile endişelendirmeli mi?

Bu çalışmada insanlığın mücadelesini anlatmayacağız. Sanayileşme dönemi ile ortaya çıkan sosyolojik ve psikolojik sorunların yanında ekonomik ve siyasi sıkıntılara da sebep olan yabancılaşma ve sonrasında bilgi çağıyla insanlığın tanışmış olduğu yapay zekâ kaygısını dindarlık düzeyi üzerinden nicel yöntemle incelemeye çalışacağız.

Tez, ‘giriş’, ‘araştırma ile ilgili bilgiler’, ‘yöntem ve teknikler’, kavramsal çerçeve’, ‘araştırmanın bulguları ve analiz’ ve ‘sonuç ve öneriler’ bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmanın konusunun belirlenmesinden hazırlanmasına kadar tüm süreçte desteğinden dolayı danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAFALI’ya çok teşekkür ederim.

Tezi okuyarak çok değerli katkılarını sunan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Bahset KARSLI, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN ve Ar. Gör. Dr. Yasin BOSTAN’a ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Anket çalışmasında ve tez yazımında desteklerini esirgemeyen tüm öğrenci arkadaşlarıma ve aileme şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet KAZAK

Denizli, 2023

ÖZET

Tezin Başlığı: Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi	
Tezin Yazarı: Mehmet KAZAK	Danışman: Dr. Öğr. Ü. Hasan KAFALI
Kabul Tarihi: 16 Ocak 2023	Sayfa Sayısı: x111 + 88
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilim Dalı: Din Sosyolojisi
<p>Bu çalışmanın konusu, yapay zekâ kaygısı, yabancılaşma ve dindarlık arasında ilişkinin tespit edilmesidir. Yine sosyo-demografik değişkenler ile yapay zekâ kaygısı ve yabancılaşma düzeyi arasındaki ilişkiler de araştırmanın konusudur. Dindarlık düzeyinin yapay zekâ kaygısı ile ilişkisi ve bu ilişkinin etki düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Aynı şekilde dindarlığın yabancılaşma üzerindeki etki düzeyleri de incelenmiştir. Bu amaca yönelik olarak modern hayatın sonuçlarından olan yapay zekâ kaygısı ve yabancılaşma olgularının bilimsel yöntemlerle araştırılması, dindarlığın bu iki olgu üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması ve anlamlandırılmasına yönelik ölçeklerle hedefe gidilmeye çalışılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden ilişki (korelasyonel) tarama modeline göre tasarlanan araştırmanın çalışma grubu, 426'sı erkek ve 439'u kadın olmak üzere 865 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada, "Demografik Bilgi Anketi" ile birlikte, "Yapay Zekâ Kaygısı Ölçeği", "Sosyal Yabancılaşma Ölçeği" ve "Dini Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Sosyodemografik değişkenlerden medeni durum, cinsiyet, eğitim, ekonomik durum ve yaşadığı yerin yapay zekâ kaygısı üzerinde etkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sosyodemografik değişkenlerden sadece yaş ve yaşadığı yerin yabancılaşma üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan korelasyon analizinde, dindarlığın hem yapay zekâ kaygısı hem de yabancılaşma ile pozitif yönlü anlamlı ilişkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak yapay zekâ kaygısı ve yabancılaşma arasındaki ilişkinin incelendiği analizde de tüm boyutlar arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma, Dindarlık,	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences Abstract of Master Thesis	
Title of the Thesis: A Research On Alienation And Religiousness	
Author: Mehmet KAZAK	Danışman: Dr. Öğr. Ü. Hasan KAFALI
Date: 16 January 2023	Nu. of pages: xiii + 88
Department: Philosophy and Religious Sciences	Subfield: Sociology of Religion
<p>The subject of this study is to determine whether there is a relationship between artificial intelligence anxiety, alienation and religiosity. Again, the relationship between sociodemographic variables, artificial intelligence anxiety and alienation level is also the subject of the research. It is aimed to determine the relationship between religiosity level and artificial intelligence anxiety and the effect levels of this relationship. Likewise, the effect levels of religiosity on alienation were also examined. For this purpose, it has been tried to reach the goal with scales aimed at investigating the phenomenon of artificial intelligence anxiety and alienation, which are the results of modern life, with scientific methods, revealing and interpreting the effect of religiosity on these two phenomena. The study group of the research, which was designed according to the relational (correlational) survey model, which is one of the quantitative research methods, consists of 865 people, 426 men and 439 women. In the study, "Artificial Intelligence Anxiety Scale", "Social Alienation Scale" and "Religious Attitude Scale" were used together with the "Demographic Information Questionnaire". It was concluded that sociodemographic variables such as marital status, gender, education, economic status and place of residence were effective on artificial intelligence anxiety. Again, among the sociodemographic variables, it was concluded that only age and place of residence were effective on alienation. In the correlation analysis, it was revealed that religiosity had positive and significant relationships with both artificial intelligence anxiety and alienation. Finally, in the analysis examining the relationship between artificial intelligence anxiety and alienation, a positive and significant relationship was found between all dimensions.</p>	
Keywords: Sociology of Religion, Artificial Intelligence Anxiety, Alienation, Religiosity.	

İÇİNDEKİLER

BEYAN	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
TABLOLAR DİZİNİ.....	XI
GİRİŞ.....	1
I.ARAŞTIRMANIN KONUSU	7
II.ARAŞTIRMANIN AMACI	7
III.ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	7
IV.ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ	8
V.ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ	9
VI.ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	9
VII.ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	9
VIII.İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	10
IX.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
A.Araştırmanın Evren ve Örneklemi	13
B.Veri Toplama Araçları.....	14
1.Kişisel Bilgi Formu	14
2.Yapay Zekâ Kaygı Ölçeği	14
3.Yabancılaşma Ölçeği.....	15
4.Dindarlık Ölçeği	16
C.Uygulama ve Verilerin Toplanması	17
D.İstatistiksel Analiz.....	17
BİRİNCİ BÖLÜM	19
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	19

1.1.YAPAY ZEKÂ.....	19
1.1.1.Yapay Zekâ Gelişimi	19
1.1.2.Yapay Zekâ Kaygısı.....	22
1.1.3.Yapay Zekâ Kaygısının Boyutları.....	25
1.2.YABANCILAŞMA.....	26
1.2.1.Yabancılaşma Kavramının Tarihsel Gelişimi	27
1.2.3.Yabancılaşmanın Boyutları.....	31
1.3.DİN VE DİNDARLIK	35
1.3.1.Dindarlığın Boyutları	37
1.3.2.Dini Tutum.....	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	41
ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE ANALİZ	41
2.1.ÖRNEKLEMİN SOSYODEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR	41
2.1.1.Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	41
2.1.2.Örneklemin Yaşa Göre Dağılımı	41
2.1.3.Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı	42
2.1.4.Örneklemin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	42
2.1.5.Örneklemin Algılanan Sosyoekonomik Durumuna Göre Dağılımı	42
2.1.6.Örneklemin Yaşadığı Yere Göre Dağılımı	43
2.1.7.Örneklemin Lise/Üniversite Eğitimindeki Alanına Göre Dağılımı	43
2.1.8.Örneklemin Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Dağılımı	44
2.2.YAPAY ZEKÂ KAYGISINA İLİŞKİN BULGULAR.....	45
2.2.1.Cinsiyete Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	45
2.2.2.Yaşa Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	46
2.2.3.Medeni Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	47
2.2.4.Eğitim Durumuna Göre Yapay Zekâ Kaygısı	47
2.2.5.Sosyoekonomik Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı	48

2.2.6.Yaşadığı Yere Göre Yapay Zekâ Kaygısı	49
2.2.7.Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	50
2.2.8.Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Yapay Zekâ Kaygısı	50
2.3.YABANCILAŞMAYA İLİŞKİN BULGULAR	51
2.3.1.Cinsiyete Göre Yabancılaşma	51
2.3.2.Yaşâ Göre Yabancılaşma	52
2.3.3.Medeni Duruma Göre Yabancılaşma.....	53
2.3.4.Eğitim Durumuna Göre Yabancılaşma	54
2.3.5.Sosyoekonomik Duruma Göre Yabancılaşma	55
2.3.6.Yaşadığı Yere Göre Yabancılaşma	56
2.3.7.Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yabancılaşma	57
2.3.8.Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Yabancılaşma.....	57
2.4. DİNDARLIĞA İLİŞKİN BULGULAR.....	58
2.4.1.Cinsiyete Göre Dindarlık	58
2.4.2.Yaşâ Göre Dindarlık	59
2.4.3.Medeni Duruma Göre Dindarlık	60
2.4.4.Eğitim Durumuna Göre Dindarlık	60
2.4.5.Sosyoekonomik Duruma Göre Dindarlık.....	61
2.4.6.Yaşadığı Yere Göre Dindarlık	62
2.4.7.Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Dindarlık	62
2.4.8.Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Dindarlık.....	63
2.5.YAPAY ZEKÂ KAYGISI – DİNDARLIK İLİŞKİSİ VE ETKİ DÜZEYİ	64
2.6.YABANCILAŞMA – DİNDARLIK İLİŞKİSİ VE ETKİ DÜZEYİ	66
2.7.YAPAY ZEKÂ KAYGISI – YABANCILAŞMA İLİŞKİSİ VE ETKİ DÜZEYİ	68
SONUÇ VE ÖNERİLER	71
KAYNAKÇA.....	75
EKLER	84

EK-1. KİŞİSEL BİLGİLER	84
EK-2. YAPAY ZEKÂ KAYGISI, YABANCILAŞMA VE DİNDARLIK ÖLÇEĞİ	85
EK-3. ETİK KURUL İZİN YAZISI.....	87

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı.	41
Tablo 2: Örneklemin Yaşa Göre Dağılımı.....	41
Tablo 3: Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı	42
Tablo 4: Örneklemin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	42
Tablo 5: Örneklemin Sosyoekonomik Duruma Göre Dağılımı.....	42
Tablo 6: Örneklemin Yaşadığı Yere Göre Dağılımı.....	43
Tablo 7: Örneklemin Lise/Üniversite Eğitimindeki Alanına Göre Dağılımı	43
Tablo 8: Örneklemin Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Dağılımı	44
Tablo 9: Cinsiyete Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	45
Tablo 10: Yaşa Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	46
Tablo 11: Medeni Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	47
Tablo 12: Eğitim Durumuna Göre Yapay Zekâ Kaygısı	47
Tablo 13: Sosyoekonomik Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı	48
Tablo 14: Yaşadığı Yere Göre Yapay Zekâ Kaygısı	49
Tablo 15: Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yapay Zekâ Kaygısı.....	50
Tablo 16: Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Yapay Zekâ Kaygısı	50
Tablo 17: Cinsiyete Göre Yabancılaşma	51
Tablo 18: Yaşa Göre Yabancılaşma	52
Tablo 19: Medeni Duruma Göre Yabancılaşma.....	53
Tablo 20: Eğitim Durumuna Göre Yabancılaşma	54
Tablo 21: Sosyoekonomik Duruma Göre Yabancılaşma	55
Tablo 22: Yaşadığı Yere Göre Yabancılaşma	56
Tablo 23: Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yabancılaşma.....	57
Tablo 24: Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Yabancılaşma.....	57

Tablo 25: Cinsiyete Göre Dindarlık	58
Tablo 26: Yaşa Göre Dindarlık.....	59
Tablo 27: Medeni Duruma Göre Dindarlık	60
Tablo 28: Eğitim Durumuna Göre Dindarlık	60
Tablo 29: Sosyoekonomik Duruma Göre Dindarlık.....	61
Tablo 30: Yaşadığı Yere Göre Dindarlık.....	62
Tablo 31: Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Dindarlık	62
Tablo 32: Teknolojik Ürünlerle İlişisine Göre Dindarlık.....	63
Tablo 33: Yapay Zekâ Kaygısı ve Dini Tutum Arasındaki İlişki (Korelasyon)....	64
Tablo 34: Yapay Zekâ Kaygısı ve Dini Tutum Alt Boyutlarıyla Aralarındaki ilişkiler (Korelasyon)	65
Tablo 35: Yapay Zekâ Kaygısı ve Dini Tutum Arasındaki İlişki.....	65
(Basit Doğrusal Regresyon).....	65
Tablo 36: Yabancılaşma ve Dini Tutum Arasındaki İlişki (Korelasyon).....	66
Tablo 36: Yabancılaşma ve Dini Tutum Alt Boyutlarıyla Aralarındaki İlişkiler (Korelasyon)	67
Tablo 37: Yabancılaşma ve Dini Tutum Arasındaki İlişki (Basit Doğrusal Regresyon).....	68
Tablo 38: Yapay Zekâ Kaygısı ile Yabancılaşma Arasındaki İlişki (Korelasyon).....	68
Tablo 39: Yabancılaşma ve Yapay Zekâ (YZ) Kaygısı Alt Boyutlarıyla Aralarındaki İlişkiler (Korelasyon).....	69
Tablo 40: Yapay Zekâ (YZ) Kaygısı ve Yabancılaşma Arasındaki İlişki (Basit Doğrusal Regresyon)	70

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

ed. : Editör

trans. : Çeviren

vd. : ve diğçerleri

vb. : ve benzeri

YZ : Yapay zekâ

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

GİRİŞ

İnsanın en son ulaştığı teknolojik seviyenin bir ürünü olarak günümüzde kullandığımız ve hayatımızın her alanında görünür hale gelen yapay zekâ uygulamaları ve yapay zekâ içeren cihazlara yaklaşım konusunda farklı bakış açıları vardır. Akıllı telefonlar ve cihazlar içinde barındırdıkları yapay zekâ ve algoritmalar ile ‘bir tuş’ ile alışverişten eğitime, sağlıktan ziraat ve teknik alanlara kadar belki uzun süreler gerektiren işleri kısa zamanda hallederek veya bize önerilerde bulunarak hayatımızı kolaylaştırmaktadırlar. Sağlık alanında hastalıkla ilgili geçmiş tüm verileri inceleyerek (bir insan için belki aylar alacak bir çalışmayı) doktorlara öneriler sunarak yardımcı olmakta ve sağlığımıza katkıda bulunmaktadır.

Yüz tarama ve tanıma sistemleri ile suçluları kısa sürede yakalayabilen takip ve kamera sistemleri güvenliğimizin sağlanmasında etkili olmaktadır. Güvenlik için takip ediliyor ve izleniyor olma hissi rahatsızlık verici olsa da katlanılabilir durumda mıdır? Jeremy Bentham’ın mahkumlar için tasarladığı ve ‘Panopticon’ adını verdiği, merkezinde muhafızların gözetleme kulesi olan dairesel cezaevi modeli ¹ acaba günümüzde teknolojiyi üretenler tarafından tüm dünyanın izlendiği bir konuma getirilmiş olabilir mi? Büyük veri (big data) ile bireylerin ‘Panopticon’dan daha verimli bir şekilde dijital olarak izlenmesinin mümkün olduğunu ve bireyi özel hayatından yoksun bırakan bu uygulamaların özgürlüğümüzü elimizden alması olası mıdır? ² George Orwell’in 1984 romanındaki ‘big brother’ bizi gözetlemeye devam ediyor mu? Yapay zekâ ve *Büyük Veri* (Big Data) ile bunları yapmak artık çok kolay. Stephen Hawking’in korktuğu gibi veri işleme hızları insan zekâsının ötesinde olan uygulamalar ve yapay zekâ, mevcut gelişim hızıyla insan zekâsını aşip kontrol edilemediğinde insanlığın sonunu getirebilir mi? ³ Max Tegmark’ın kitabının hemen başında bir ihtimal olarak sunduğu, Prometheus adlı yapay zekâyı internete bağlayarak öğrenme sürecini başlatan, hızlı bir şekilde öğrenerek kendini

---

¹ Jeremy Bentham, *Panopticon or The Inspection House* (London: Dublin , Printed, 1791), 5-13.

² Byung-Chul Han, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2020), 63-66.

³ Stephen Hawking, *Büyük Sorulara Kısa Yanıtlar*, çev. Mehmet Ata Arslan (Cağaloğlu, İstanbul: Alfa bilim, 2019), 167-178.

geliştiren yapay zekânın web tasarımından e-ticarete ve sinema sektörüne kadar girdiği alanlarda başarılı olarak sahiplerini zenginleştirmesini anlattığı *Omega Takımı*'nın hikayesi, yapay zekânın yetenekleri ve yapabilecekleri hakkında fikir vermektedir.⁴

Büyük veri ve algoritmaların merkezi olması ve zenginler ve güç sahiplerinin elinde bulunmasının da sosyal eşitsizliği ve sömürüyü arttıracığına dair endişeleri de belirtmek gerekiyor. Büyük veri, insanların reklamlarla manipüle edildiği ve ticari mantığın toplumları sömürgeleştirdiği, tüm dünyanın büyük bir alışveriş merkezine dönüşmesine yol açabilir. İnsan ihtiyaçlarını algoritmalar ile hesaplayan büyük veri, bu gereksinimleri karşılamak için gerekli faaliyetleri ve karar vermeyi otomatik hale getirebilir. Bu gibi durumlar, algoritmaların etik ve ahlaktan yoksun olmalarından dolayı büyük verinin metalaştırılması ve toplumsal eşitsizliklerin ortaya çıkması sonucunu doğurabileceği konusundaki endişeleri arttırmaktadır.⁵

Yapay zekâ uygulamalarının toplumsal ve ekonomik alanda etkileri olduğu açıktır.⁶ Teknolojik ilerleme, iş hayatında ve üretimde robotların kullanılmasını hızlandırmakta ve bu durum gelişmeye açık yeni iş alanlarının oluşmasını mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda eski mesleklerin de ortadan kalkmasına sebebiyet vermektedir. Otomasyon ve bilgisayarlaşmanın yol açacağı iş kayıpları ile ilgili itirazlara yol açan Frey ve Osborne'un araştırmasında, Amerika'da gelecekte mevcut işlerin %47'sinin risk altında olacağı sonucuna ulaşılmıştır.⁷ Bu oran bazı çevrelerde yüksek bulunsa da iş kayıplarının olacağına işaret etmesi önemlidir. Bu sonuca itiraz eden bir çalışmada ise OECD ülkeleri içinde risk altında olan işlerin %9-12 arasında olacağı belirtilmektedir.⁸ Yine ABD'de yapılan ve 1993-2007 yılları arasında otomasyonun etkisinin incelendiği araştırmada

---

⁴ Max Tegmark, *Life 3.0: Being Human In The Age Of Artificial Intelligence* (New York: Alfred A. Knopf, 2017), 11.

⁵ David Chandler - Christian Fuchs (ed.), *Dijital Nesnelere Dijital Özneler*, çev. Gamze Boztepe (İstanbul: NotaBene Yayınları, 2021), 82-83.

⁶ Jakub Mlynář vd., "Towards a Sociological Conception of Artificial Intelligence", *Artificial General Intelligence*, Lecture Notes in Computer Science (Cham: Springer International Publishing, 2018), 10999/8.

⁷ Carl Benedikt Frey - Michael A. Osborne, "The Future Of Employment: How Susceptible Are Jobs To Computerisation?", *Technological Forecasting and Social Change* 114 (Ocak 2017), 15.

⁸ Melanie Arntz vd., *The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis*, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, OECD Social, Employment and Migration Working Papers (Paris: OECD, 14 Mayıs 2016) (OECD, DOI.org (Crossref)), 189/25.

robotların işleri azalttığı ve her yeni robotun yaklaşık 6 işçinin yerine geçtiği ortaya çıkmıştır.⁹

McKinsey 2020 Türkiye raporunda ülkemizde otomasyon süreçlerinin gelecekte her on meslektenden altısına uygulanabilir olacağı ve bu durumun işçiler için bazı iş kayıplarına yol açacağı ve yeni eğitimlerle işçilere yetkinlikler kazandırılmasının gerekliliği belirtiliyor.¹⁰ Aynı raporda gelecek 10 yılda yeni yetkin ve eğitilmiş çalışanlara kaybolan meslek ve işlerden daha fazla ihtiyaç olacağı da belirtiliyor.

Teknolojik gelişme ile yapay zekânın bireysel ve toplumsal alandaki etkilerini görmekteyiz. Bu etkileri endüstri devrimi ile gerçekleşen değişim ve dönüşümle karşılaştırmak mümkündür. Endüstri devrimi ile üretim süreçlerinin değişmesi sadece ekonomik ve politik yapının değişmesine neden olmadı aynı zamanda, bu yeni duruma uyum sağlama çabasındaki bireylerin psikolojilerinin bozulmasına, toplumsal yapıların ve tabakaların köklü değişimlere uğramasına yol açtı. Bu yeni durum, toplumu ayakta tutan geleneksel dinamiklerin ortadan kalkmasının, örgütlerin değişmesinin ya da yerini yeni örgüt yapılarına bırakmalarının müsebbibi olmuştur. Toplumun en küçük yapı taşı olan aileden başlayan bu değişim geniş aile yapılarının çekirdek aile yapılarına dönüştürmüştür. Yeni yapının oluşturduğu ekonomik olarak güçlü kesim yönetim ve idare sistemlerinde etkin roller alarak toplumsal hiyerarşiyi değiştirmiştir. Buna benzer süreçler, yapay zekânın etkin olduğu günümüzde yaşanmasına rağmen görünür olmaktan uzak gibi durmaktadır. Endüstri devriminin sonucunda dünyanın iki büyük savaş yaşadığını ve milyonlarca insanın bu savaşlarda kaybedilip sınırların ve yönetimlerin değiştiğini göz önüne alırsak yeni yapay zekâ ve algoritmalarının sonuçları hakkında endişelenebiliriz.

Yapay zekânın birey ve toplum üzerinde endişeye neden olabilecek uygulamaları bazı alanlarda kendini göstermektedir. Üretim süreçlerinde otomasyonun artması ve robotların kullanılması, mevcut bazı iş kollarına ve mesleklere artık ihtiyaç

---

⁹ Toby Walsh, *2062 Yapay Zeka Dünyası*, çev. Zerin Dirihan (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 102.

¹⁰ *Future of Work Turkey's Talent Transformation in the Digital Era January 2020* (McKinsey Global Institute (MGI), 2020).

duyulmamasından¹¹ kaynaklanan iş kaybetme endişesi bunlardan biridir. Bu durum çalışanlarda mesleğini kaybetme ve yeni kazanç yolları arama sıkıntısına neden olabileceği düşünülmektedir.

Kişisel özgürlüğün ihlal edilmesi ve mahrem bilgilerin yapay zekâ uygulamaları ve *Büyük veri* ile elde edilmesi ve paylaşılması, akıllı cihazların kullanılması ile mahremiyetin ortadan kalkması fertleri endişelendiren diğer bir gelişmedir. Çin hükümetinin vatandaşlarını her an izleyerek vatandaşlık puanlama sistemi geliştirmesi yapay zekâ imkanlarıyla gerçekleştirilmektedir.¹² Kuzey Kore ile Güney Kore arasındaki sınırı kendi başına devriye atabilen robotların koruması örneğinde olduğu gibi silah teknolojilerinde yapay zekânın kullanılması, gelecekte yapay zekânın namusunu masum insanlara çevirebileceği konusunda bireyleri endişelendirmektedir.¹³

Demokrasilerin temeli olan bireylerin özgür iradeleri ile oy kullanarak yöneticilerini seçtikleri seçimlerin yapay zekâ uygulamaları ve algoritmalar ile manipüle edilme ihtimali de dehşet vericidir. İngiltere’de yaşanan olayda Cambridge Analytica adlı firmanın yaklaşık 87 milyon Facebook kullanıcısının bilgilerini kullanarak bazı seçim sonuçlarını etkilediği iddiası¹⁴ hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yapay zekâ uygulamaları konusunda kaygı duymayı gerektirecek gelişmelerdir.

Geleneksel toplum yapısından uzaklaşıp bu yeni modern toplumsal yapıya adapte olabilmek her birey için kolay olmamıştır. Kendi ihtiyacını karşılamak için emeğini kullanan birey, artık emeğini bir meta olarak üretim süreçlerine dahil etmiş ve aslında ihtiyacı olmayan veya hiçbir zaman kullanamayacağı ürünlerin üretiminde emeğiyle var olmaya başlamıştır. Kendi ihtiyacı için çalışırken, tarlasında meyve sebze yetiştirirken

---

¹¹ Nihan Yavuz Aksakal - Beliz Ülgen, “Yapay Zekâ ve Geleceğin Meslekleri”, *TRT Akademi* 6/13 (13 Eylül 2021), 839.

¹² Semih Erdoğan, “Yapay Zekâ Rekabeti Bağlamında Çin’in Ontolojik Güvenlik Algısı”, *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi* 3/2 (01 Aralık 2021), 5.

¹³ Hasan Kafalı, “Yapay Zeka, Toplum ve Dinin Geleceği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (Haziran 2019), 155.

¹⁴ Ufuk Özdemir, “Facebook-Cambridge Analytica Skandalının Katılımcı Kültür, Dijital Emek Sömürüsü ve Mahremiyetin İhlali Çerçevesinde İncelenmesi”, *Egemia Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya Ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi* 10 (2022), 25.

veya bir zanaatçı olarak ayakkabı üretirken, üretmiş olduğu ürünle arasındaki bağ, sanayileşmeyle gelen kitlesel üretim yöntemleri ile ortadan kalkmış, üretim süreçlerindeki makinelerin bir parçası olmuş ve artık çiftçi veya zanaatkar olmaktan, emeğini satan bir işçi olmaya evrilmiştir. İşte bu noktada Marks'ın deyimiyile emeğine yabancılaşmaya başlamıştır.¹⁵ Bu yabancılaşma bireyin psikolojisinde, aile yapısında ve toplumsal ilişkilerinde de olumsuz etkilere neden olmuştur.

İnsanlık tarihi boyunca farklı şekillerde ortaya çıkan yabancılaşma, ağırlıklı olarak, modern toplumlarda bireysel ve toplumsal olarak kendini göstermiştir. İnsanı kendinden, sevdiklerinden, çevresinden ve ait olduğu toplumsal yapıdan uzaklaştıran ve onu adeta bir nesneye çeviren yabancılaşma, modern insanın tanımlamakta ve çözmekte zorlandığı bir kavram olarak karşısında durmaktadır. Bireyi bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kendi özünden farklı bir nesne olarak yaşamaya ve ilişki kurmaya zorlayan yabancılaşmanın tanımının yapılabilmesi, neden olduğu sorunların ortaya çıkartılabilmesi ve çözümlenebilmesi özellikle psikoloji ve sosyoloji alanlarındaki gelişmelerle hız kazanmıştır. Yabancılaşmanın nedenleri ve farklı boyutları üzerinde yapılan teorik ve deneysel çalışmalar, sorunun çözümüne, bireyin ve dolayısıyla toplumun huzur içinde yaşamını sürdürmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Yabancılaşma tamamen engellenemese de neden olduğu olumsuz etkileri minimize etmek her zaman mümkündür. Sağlıklı bireylerin yetişmesi ve toplumsal yapının güçlendirilmesi bu çalışmalara bağlıdır.

Yukarıda bahsedilen örneklerde olduğu gibi teknolojinin ve yapay zekâ uygulamalarının kullanımı insanı da baştan aşağıya değiştirmektedir. Bireyin alışkanlıklarını, özel ve toplumsal ilişkilerini, davranışlarını, gruplaşmalarını, teknoloji karşısındaki konumunu dönüştürerek toplumun her an yeniden şekillenmesine yol açmaktadır.¹⁶ Bireylerin bu yeni duruma ayak uydurmada yaşadığı zorluklar, sıkıntılar ve hissettikleri endişeler yapay zekâ kaygısını akla getirmektedir. Yapay zekâ kaygısı öğrenme, iş değiştirme ve sosyoteknik körlük gibi alt unsurlardan oluşmaktadır. Yeni teknik uygulamaları öğrenirken hissedilen endişe (öğrenme), yapay zekâ tekniklerinin

---

¹⁵ Karl Marks, *Yabancılaşma*, çev. Barışta Erdost (Ankara: Sol Yayınları, 2013), 144.

¹⁶ Hasan Kafalı, "Toplum ve Din Bağlamında Yapay Zeka", *Yapay Zeka Transhümanizm ve Din* (Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 100.

yaygınlaşmasından kaynaklı işini kaybetme kaygısı (iş değiştirme) ve yapay zekânın insan zekâsını aşarak kontrol edilememesi ihtimalinin oluşturduğu kaygıların (sosyoteknik körlük), yabancılaşmanın alt boyutları olan güçsüzlük, anlamsızlık ve yalıtılmışlık ile benzerlikler içermesi, konunun birbiriyle ilişkili olabileceği kanaatini oluşturmuştur. Yabancılaşmanın ferdin güçsüzlük ve anlamsızlık hissetmesine, işinden, çevresinden ve sosyal hayattan yalıtılmasına neden olan çaresizlik ve bıkkınlık hislerinin aynı şekilde yapay zekâ kaygısıyla ilişkili olabileceği değerlendirilmiştir. Durkheim dini, “kutsal şeylerle ilgili inanç ve pratiklerden oluşan ve bunları uygulayanları manevi birlik ve beraberlikle bir araya getirip cemaatle birleştiren dayanışmalı bir sistem” olarak tanımlamıştır.¹⁷ Yapay zekâ kaygısı ve yabancılaşmanın yol açtığı olumsuz hislerin azaltılmasında, dinin fertler üzerinde sağladığı mücadele gücü, güven ve anlam duygularının faydalı olabileceği kanaati konunun dindarlık üzerinden incelenmesinin önemli olacağını düşündürmüştür.

Yapay zekânın etkileri üzerine yapılan araştırmaların yeni olduğu ve özellikle yapay zekâ kaygısı ile ilgili ancak birkaç çalışmanın bulunduğu bu alanda araştırma gerçekleştirilmiştir. Din sosyolojisinin bir alanı olan dinin toplumsal tezahürleri ile yapay zekâ kaygısı ilişkisinin nicel olarak araştırılması ve yabancılaşma yönüyle de incelenmesinin alana farklı bir bakış açısı kazandıracadığı değerlendirilmiştir.

---

¹⁷ Émile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Şekilleri: Avustralya Totem Sistemi'nde*, çev. İzzet Er (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 63.

I.Araştırmanın Konusu

İçinde yaşadığımız bilgi çağı ve dijital çağda bireyi bekleyen büyük bir sorun vardır: Kendi eliyle oluşturduğu ve karar verme yetkisini devrettiği yapay zekâ uygulamaları. Bu uygulamalar her ne kadar insanın hayatını kolaylaştırırsa da bireyin kendi yaşamında, iş hayatında ve gelecek planlamasında ne tür sonuçlar doğuracağı kesin olarak kavranamamıştır. Bu çalışmada yapay zekâ kaygısı ile yabancılaşma arasında nasıl bir ilişki olduğu ve bu ilişkide dindarlığın bir etken olup olmadığı araştırılacaktır.

Sanayileşme ve modernleşme ile gelen teknolojik gelişmeler, üretim süreçlerinin değişmesine neden olmuştur. Bu süreçlerde işçi olarak emeğini satan birey zamanla kendisiyle ve içinde yaşadığı toplumla yabancılaşmaya başlamıştır. Bu yabancılaşmanın etkileri 20. yüzyıl boyunca gözlemlenmiş ve tespit edilmiştir.

Araştırmamızın konusu, modern toplumda yaşayan ferдин yapay zekâ kaygı düzeyi ve yabancılaşma düzeyi ile dindarlık (dini tutum) düzeyi arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda sosyodemografik değişkenlerle yapay zekâ kaygı düzeyi ve yabancılaşma düzeyindeki ilişkiler de incelenecektir.

II.Araştırmanın Amacı

Dindarlık seviyesinin yapay zekâ kaygısı üzerinde bir etkisinin olup olmadığı ve sonuçta bu kaygının yabancılaşmaya nasıl yansıtıldığına ortaya çıkartılması araştırmanın amacıdır. Araştırmada ayrıca dindarlık ile yabancılaşma ilişkisi ve yapay zekâ kaygısı ile yabancılaşma arasındaki ilişkin de tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Yapay zekâ kaygısı ile ilgili çalışmaların yeni başlamış olması hem dindarlık hem de yabancılaşma boyutuyla değerlendirilmemiş olması çalışmayı değerli kılmaktadır. Yapılan çalışmanın, hem yapay zekâ kaygısı hem de yabancılaşma üzerinde dindarlık düzeyinin etkileri hakkında somut veri elde edilmesini sağlayacağı değerlendirilmektedir. Yine demografik değişkenlerle yapay zekâ kaygısı ve yabancılaşma ilişkisinin incelenerek verilerin sunulmasının yapay zekâ araştırmaları ve yabancılaşma çalışmaları için katkı olacağı düşünülmektedir.

III.Araştırmanın Önemi

Araştırmanın, teknolojinin günümüzdeki nihai gelişiminin bir sonucu olarak hayatımızın her tarafına sirayet eden yapay zekâ uygulamalarının bireyler üzerindeki etkisini kaygı düzeyi bağlamında nicel bir yöntemle ölçmeyi amaçlaması ve nispeten yeni

olan bu konu hakkında alana küçük de olsa somut veri sunacak olmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Yapay zekâ uygulamalarının sosyolojik olarak teorik altyapısının henüz oluşmadığı ve toplumsal düzeyde hangi etki ve değişimlere yol açtığı konusunun süregiden bir tartışma olduğu göz önüne alınınca çalışmanın bu yolda aydınlatıcı bir işlevi olabileceği düşünülmektedir.

Yabancılaşmanın, bireyin aile, iş ve toplumsal ilişkilerindeki olumsuz etkilerinin, verimliliğin düşmesine, psikolojinin bozulmasına, aile ve toplum ilişkilerinde çözümlere neden olmasından hareketle, fertlerin yabancılaşma düzeylerinin bilimsel yöntem uygulanarak somut verilerle tespit edilmesinin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Çıkan sonuçların fertlerin aile, iş ve toplumsal hayatlarının iyileştirilmesi konusunda yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Dindarlık olgusunun, hem bireyin hayatında hem de toplumsal iyi oluşta etkili olduğu ve dinin, bireyin tüm varlığı ile katıldığı,¹⁸ sosyal uyum ve sorumluluk bilincini arttıran önemli bir etken olduğu yapılan bilimsel çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır.¹⁹ Bu noktada yapay zekâ kaygısıyla dindarlığın ve yine yabancılaşma ile dindarlığın ilişkisinin ortaya çıkartılması önemsenmiştir. Elde edilecek verilerle, teknolojik gelişmelerin birey ve toplum üzerindeki etkilerinin dindarlık ile ilişkilendirilmesi ve bu verilerin yabancılaşma düzeyi üzerindeki dindarlık etkisine ışık tutacak olması çalışmanın önemini arttırmaktadır.

IV.Araştırmanın Problemleri

Yapay zekâ kaygı düzeyi ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yabancılaşma düzeyi ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yapay zekâ kaygı düzeyi ile yabancılaşma düzeyi arasında anlamlı bir var mıdır?

Soruları araştırmanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

Araştırmanın alt problemleri ise şunlardır:

- demografik değişkenlere göre yapay zekâ kaygısı farklılaşmakta mıdır?

---

¹⁸ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2016), 51.

¹⁹ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık* (Adana: Karahan Yayınları, 2007), 57.

- demografik değişkenlere göre yabancılaşma farklılaşmakta mıdır?

V.Araştırmanın Hipotezleri

Temel hipotezler:

H1: Yapay zekâ kaygısı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Yabancılaşma ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Yapay zekâ kaygısı ile yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır

Araştırmanın alt hipotezleri:

I) Sosyodemografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, sosyoekonomik durum, yaşadığı yer) göre yapay zekâ kaygısı farklılaşmaktadır.

II) Sosyodemografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim, sosyoekonomik durum ve yaşadığı yer) göre yabancılaşma düzeyi farklılaşmaktadır.

VI.Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın varsayımları aşağıdaki belirtilen gibidir.

Yapay zekâ kaygısı ile dindarlık, yabancılaşma ile dindarlık ve yapay zekâ kaygısı ile yabancılaşma arasında anlamlı ilişkiler olduğu varsayılmıştır.

Çalışma grubunun evreni temsil ettiği varsayılmıştır.

Çalışmada kullanılan yapa zekâ kaygısı ölçeği, yabancılaşma ölçeği ve dini tutum ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır.

Katılımcıların ölçek maddelerini doğru anladıkları ve samimi cevaplar verdikleri varsayılmıştır.

VII.Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıda belirtilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubu Haziran-Temmuz 2022 tarihleri arasında anketleri online veya yüz yüze cevaplayan 865 kişi ile sınırlıdır.

Araştırma ölçeklerden elde edilen verilerle sınırlıdır.

Çalışma gurubunun yapay zekâ kaygısı, yabancılaşma düzeyi ve dindarlık algısı kullanılan ölçek maddeleri ile sınırlıdır.

Araştırma belirli bir zaman aralığında yapılan kesitsel bir çalışmadır. Bundan dolayı ölçeklerin uygulandığı zaman aralığı ile sınırlıdır.

VIII.İlgili Araştırmalar

Literatüre baktığımızda “yapay zekâ kaygısı” ile ilgili ülkemizde yapılmış bir tez bulunmamaktadır. YÖK Tez Merkezinde “yapay zekâ” başlığı ile yaptığımız aramada yüzlerce çalışmaya ulaşmaktayız. Bu çalışmalar mühendislik alanından ziraat alanına, mühendislikten halkla ilişkiler, reklamcılık ve güzel sanatlara uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır fakat yapay zekâ kaygısını inceleyen bir tez mevcut değildir. Makale ve yayınlara baktığımızda yapay zekâ kaygısı ile ilgili yeni yapılmış makaleler bulunmaktadır. Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde *yapay zekâ kaygısı ve kariyer kararlılığı* arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla 174 katılımcı ile nicel bir araştırma yapılmıştır. Öğrencilerin yapay zekâ kaygısı ile kariyer kararlılığı arasına negatif ilişkiler bulunmuştur.²⁰

2021 yılında sağlık alanında aile hekimlerinin yapay zekâ kaygısını ortaya çıkarmak amacıyla 402 katılımcı ile nicel bir çalışma yapılmıştır.²¹ Araştırmada katılımcıların kaygı düzeyleri ortalamaya yakın çıkmıştır. Endişeler, genellikle yapay zekânın tanı ve teşhiste yapabileceği olası hatalardan kaynaklanmaktadır.

---

²⁰ Zümral Gültekin vd., “Yapay Zekâ Kaygısının Kariyer Kararlılığına Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencileri Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27/3 (31 Temmuz 2022), 477-491.

²¹ Aysel Baser vd., “Artificial Intelligence Anxiety of Family Physicians in Turkey”, *Progress in Nutrition* 23/S2 (16 Eylül 2021), e2021275.

Bu noktada, yapay zekâ kaygısı ölçeklerinin de referans olarak aldıkları teknofobi ve bilgisayar fobisi ile ilgili çalışmalara bakmakta fayda görüyoruz.²² Bunlardan biri Gaziantep ilinde kamu hastanelerinde yapılan ‘Teknofobi Düzeyi Ve Örgütsel Atalet İlişkisi’ adlı çalışmadır.²³ 170 katılımcı ile yapılan bu çalışmada teknofobinin, örgütlerdeki atalet kavramı ile ilişkisi incelenmektedir. Çıkan bulgular bu ilişkinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Diğer bir çalışma sağlık personelinin bilgisayar teknolojisine karşı tutumları ile öz yeterliliklerinin, iş devri üzerinde etkilerini belirlemek amacıyla planlanmış ve 262 hastane personelinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.²⁴ Çalışmada katılımcıların bilgisayar teknolojisine karşı tutumlarının olumlu olduğu ve öz yeterlilik algısı yüksek olan personelde teknoloji korkusunun daha az olduğu tespit edilmiştir.

Yapay zekâ kaygısı ile ilgili yurtdışında yapılan çalışmaların da fazla olmadığını ve genellikle teknofobi ve bilgisayar fobisi ile bağlantılı olduğunu görmekteyiz. 9 Kasım 2022 tarihinde yayımlanan *Examining the Impact of Artificial Intelligence and Social and Computer Anxiety in E-Learning Settings: Students’ Perceptions at the University Level* adlı makale yapay zekâ kaygısı, sosyal ve bilgisayar kaygılarının öğrenciler üzerindeki etkilerini nicel yöntemle ele almaktadır.²⁵

Öğretmenlerin teknolojinin hızlı değişimi karşısında kaygı durumlarını inceleyen *Teacher anxiety and technology change: a review of the literatüre* adlı makale literatür incelemesi ile konuya yaklaşmaktadır.²⁶

---

²² Yu-Yin Wang - Yi-Shun Wang, “Development and Validation of an Artificial Intelligence Anxiety Scale: An Initial Application in Predicting Motivated Learning Behavior”, *Interactive Learning Environments* 30/4 (03 Nisan 2022), 619-634.

²³ Nurettin İbrahimoglu vd., “Teknofobi Düzeyi Ve Örgütsel Atalet İlişkisi: Gaziantep İli Kamu Hastanelerinde Bir Araştırma”, (ts.).

²⁴ Dilek Taş - Fatma Turanlıgil, “Sağlık Çalışanlarının Bilgisayar Teknolojisine Karşı Tutumları İle Teknoloji Öz-Yeterliliği Düzeylerinin İşgücü Devrine Etkisi: Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Örneği”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/2 (ts.), 1-17.

²⁵ Mohammed Amin Almaiah vd., “Examining the Impact of Artificial Intelligence and Social and Computer Anxiety in E-Learning Settings: Students’ Perceptions at the University Level”, *Electronics* 11/22 (09 Kasım 2022), 3662.

²⁶ Jessa Henderson - Michael Corry, “Teacher Anxiety and Technology Change: A Review of the Literature”, *Technology, Pedagogy and Education* 30/4 (08 Ağustos 2021), 573-587.

Teknofobiye kültürel ve psikolojik bir olgu olarak ele alan *Technophobia As A Cultural And Psychological Phenomenon: Theoretical Analysis* adlı teorik çalışma da bu alandaki araştırmalardandır.²⁷

Yabancılaşma alanındaki nicel çalışmalara baktığımızda daha geniş bir literatürle karşılaşmaktayız. Bunun sebebi konunun 1960'lı yıllardan itibaren ampirik olarak incelenmesidir. Ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalardan biri Vehbi Bayhan tarafından 1995 yılında yapılan *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma (İnönü Üniversitesi Uygulaması)* adlı nicel çalışmadır.²⁸

Faruk Karaca tarafından yapılan ve sonradan *Yabancılaşma ve Din* adıyla kitaplaştırılan 2001 tarihli araştırma bu alandaki kapsamlı çalışmalardan biridir.²⁹

Kösterelioğlu'nun ilköğretim öğretmenleri üzerinde yaptığı *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşam Kalitesi ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişki* adlı 2011 tarihinde yapılmış bu alandaki çalışmalardan biridir.³⁰

Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi Polatlı Örneği adıyla Yakut tarafından yapılan nicel çalışmada dindarlık konusunun da incelenmesi önemlidir.³¹

Bu çalışmaların haricinde sağlık çalışanlarının yabancılaşma düzeylerini³² inceleyen ve sınıf öğretmenlerinin mesleki yabancılaşmalarını³³ araştıran yayınlanmış çalışmalar mevcuttur.

---

²⁷ Timofey Nestik vd., "Technophobia As A Cultural And Psychological Phenomenon: Theoretical Analysis", *Interação - Revista de Ensino, Pesquisa e Extensão* 20/1 (13 Mayıs 2019), 266-281.

²⁸ Vehbi Bayhan, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma (İnönü Üniversitesi Uygulaması)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1995).

²⁹ Faruk Karaca, *Yabancılaşma ve Din* (İstanbul: Çamlıca, 2014).

³⁰ Meltem A. Kösterelioğlu, *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşam Kalitesi ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişki* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2011).

³¹ Selahattin Yakut, *Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi Polatlı Örneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016).

³² Aygen Oksay - Merve Durmaz, "Sağlık Çalışanlarında Yabancılaşma Düzeyi Isparta İli Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 11/2 (2016), 269-294.

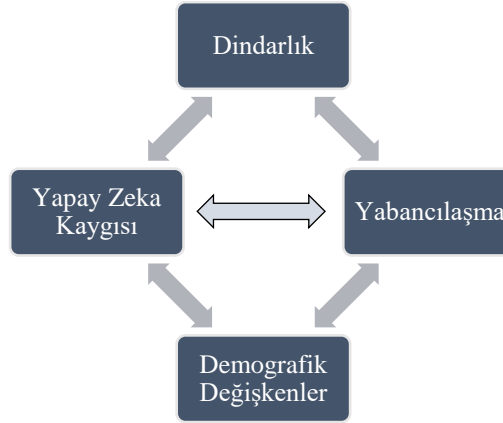
³³ Hüseyin Şimşek vd., "İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinde Mesleki Yabancılaşma", *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi* 2/1 (2012), 53-72.

Özellikle yapay zekâ alanındaki çalışmaların yeni olması bizim bu alana ilgimizi çeken unsurlardan biridir. Dindarlık boyutu ile ele alındığında bu çalışmanın ilklerden olacağı söylenebilir.

IX.Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel (korelasyonel) tarama modeline göre tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli, eşit aralıklı veya oranlı ölçeklerle ölçülmüş iki ya da daha fazla değişken arasında ilişki olup olmadığını belirlemek ve eğer ilişki varsa bu ilişkinin yönünü (negatif-pozitif) ve ilişkinin düzeyini (düşük-orta-yüksek) göstermek amacıyla gerçekleştirilen analizdir.³⁴ Araştırmada veri toplama aşamasında anket tekniğinin kullanılmasından dolayı anketlerin uygulandığı zaman ve kişilerle sınırlıdır ve bu nedenle araştırma kesitsel veri modelindedir.

Şekil 1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Araştırma Modeli

A.Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Denizli ilinde yaşayanlar, örnekleme rastlantısal olarak ulaşılan 865 kişidir. Denizli ilinin yaklaşık bir milyonluk nüfus ile evreni temsil ettiği kabulünden hareketle Yazıcıoğlu ve Erdoğan'ın evren büyüklüğüne göre örneklem sayılarını verdikleri tablodaki oranlara bakıldığında (evren bir milyon ise örneklem büyüklüğü 682-1056 arasında) bu çalışmadaki örneklem sayısının 0,03 örnekleme hatası ile evreni

³⁴ Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2017), 15; Hamdi İslamoğlu - Ümit Alınçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Beta, 2019), 101.

yansıttığı değerlendirilmektedir.³⁵ Araştırmanın çalışma grubu 426 erkek (%49,2), 439 kadın (%50,8) olmak üzere, on-line platformlar, sosyal medya ve yüz yüze görüşmelerle ulaşılmış yaşları 18 ile 70 arasında değişen 865 kişiden oluşmaktadır. Çalışma grubunun yaş ortalaması 31,44'dür.

B. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, *Kişisel Bilgi Formu* ile birlikte, Türkçeye uyarlanan Bülent Akkaya ve arkadaşları tarafından Türkiye'ye uyarlanan *Yapay Zekâ Kaygısı Ölçeği*,³⁶ Yalçın tarafından 2017 yılında Türkiye'ye uyarlanan *Sosyal Yabancılaşma Ölçeği*³⁷ ve Üzeyir Ok'un *Dini Tutum Ölçeği*³⁸ kullanılmıştır.

1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bigi Formu kısmında katılımcının cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, algılanan sosyoekonomik düzey, yaşanan yer, lise/üniversite eğitimindeki alanı ve teknolojik ürünlerle ilişkisini nasıl tanımladığına yönelik sorular bulunmaktadır.

2. Yapay Zekâ Kaygı Ölçeği

Wang ve Wang tarafından geliştirilen yapay zekâ kaygısı ölçeği,³⁹ Bülent Akkaya ve arkadaşları tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.⁴⁰ Ölçek, *öğrenme*, *iş değiştirme*, *sosyoteknik körlük* ve *yapay zekâ yapılandırması* olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. *Öğrenme boyutu* 1, 2, 3, 4 ve 5. sorulardan; *iş değiştirme boyutu* 6, 7, 8, ve 9. sorulardan; *sosyoteknik körlük boyutu* 10, 11, 12 ve 13. sorulardan; *yapay zekâ yapılandırması boyutu* ise 14, 15 ve 16. sorulardan oluşmaktadır.

---

³⁵ Yahşi Yazıcıoğlu - Samiye Erdoğan, *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2004), 50.

³⁶ Bülent Akkaya vd., "Yapay Zeka Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", *Alanya Akademik Bakış Dergisi* 5/2 (2021), 1125-1146.

³⁷ Özgen Yalçın - Ali Dönmez, "Sosyal Psikolojik Açından Yabancılaşma: Dean'in Yabancılaşma Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (04 Aralık 2017), 150-175.

³⁸ Üzeyir Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 528-549.

³⁹ Wang - Wang, "Development and Validation of an Artificial Intelligence Anxiety Scale".

⁴⁰ Akkaya vd., "Yapay Zeka Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması".

Ölçek, *kesinlikle katılmıyorum*’la *kesinlikle katılıyorum* arasında değişen 5 dereceli likert tipindedir. Ölçek maddelerine verilen olumlu yanıtlar arttıkça katılımcının kaygı puanı da artmaktadır. Ölçekte ters madde kullanılmamıştır.

Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Toplam varyansın %73.59’unu açıklayan ve orijinal ölçekte olduğu gibi 4 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Yapay zekâ kaygısı ölçeğinin Türkçe formunun kabul edilebilir değerlerde güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.⁴¹

Ölçekte her bir boyutun geçerliliği faktör analizleri ile güvenilirliği ise Cronbach Alfa ile ölçülmüştür. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa değeri 0.937 olarak elde edilmiştir. *Öğrenme boyutu* için bu değer 0.948, *iş değiştirme boyutu* için 0.895, *sosyoteknik körlük boyutu* için 0.875 ve *yapay zekâ yapılandırması boyutu* için 0.950 olarak elde edilmiştir.⁴²

Yapılan bu çalışmada, Yapay Zekâ Kaygısı ölçeğinin güvenilirlik testinde aldığı Cronbach alfa değeri de 0,95 olarak hesaplanmıştır.

3.Yabancılaşma Ölçeği

Dwight Dean, Seeman’ın yabancılaşma ve boyutlarını anlattığı ampirik kuramından yola çıkarak yabancılaşmayı, *güçsüzlük*, *kuralsızlık* ve *toplumsal yalıtılmışlık* alt boyutlarıyla ölçen 24 sorudan oluşan bir ölçek geliştirmiştir.⁴³ Yalçın ve Dönmez, Dean’ın bu yabancılaşma ölçeğini Türkçeye uyarlamışlardır. Ölçek 17 maddeden oluşmaktadır. Bunlar; ölçeğin 7 maddelik alt boyutu olan *güçsüzlük* (1, 3, 9, 12, 13, 14 ve 16. maddeler), 5 maddelik diğer bir alt boyutunu oluşturan *kuralsızlık* (2, 4, 6, 7 ve 10. maddeler) ve 5 maddelik son alt boyutunu oluşturan *toplumsal yalıtılmışlıktır* (5, 8, 11, 15 ve 17. maddeler). Ölçek, *kesinlikle katılmıyorum*’la *kesinlikle katılıyorum* arasında değişen 5 dereceli likert tipindedir. Ölçek maddelerine verilen olumlu yanıtlar arttıkça

---

⁴¹ Akkaya vd., “Yapay Zeka Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, 1139.

⁴² Akkaya vd., “Yapay Zeka Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”, 1138.

⁴³ Dwight G. Dean, “Alienation: Its Meaning and Measurement”, *American Sociological Review* 26/15 (1961), 753-758.

katılımcının yabancılaşma puanı da artmaktadır. Ölçeğin beşinci, sekizinci ve on beşinci maddeleri ters kodlanmıştır.⁴⁴

Ölçeğin geçerliliğinin tespit edilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. “Analiz sonucunda üç faktörlü çözümün iyi bir uyum gösterdiği bulunmuştur: $X^2_{(111, N=302)} = 193.89$; $p = 0.00$; CFI = 0.918; RMSEA = 0.050; SRMR = 0.053; TLI = 0.90. Doğrulayıcı faktör analizi alan yazınında, kabul edilebilir bir uyum için CFI ve TLI değerlerinin 0.90’ın üzerinde, RMSEA değerinin 0.06’nın altında ve SRMR değerinin 0.05’in altında olmasının iyi bir uyum için yeterli olduğu belirtilmektedir.” Buna göre ölçek modelinin kabul edilebilir düzeyde uyum sağladığı görülmektedir.⁴⁵

Ölçeğin tamamı için güvenilirlik testinde Cronbach alfa katsayısı 293 katılımcı ile 0.79 olarak hesaplanırken, güçsüzlük alt ölçeği için 0.74, kuralsızlık alt ölçeği için 0.61 ve toplumsal yalıtılmışlık alt ölçeği için 0.60 olarak bulunmuştur. Ölçek 21 gün sonra aynı katılımcılara ikinci kez uygulanmıştır (*Test Tekrar Test Güvenirliği*). Ölçeğin test tekrar test güvenilirlik katsayısı ölçeğin tamamı için 0.74, güçsüzlük alt ölçeği için 0.77, kuralsızlık alt ölçeği için 0.59 ve toplumsal yalıtılmışlık alt ölçeği için 0,66 olarak belirlenmiştir. Elde edilen iç tutarlık katsayısı ve zaman içinde tutarlılık gösteren test tekrar test katsayısı, ölçeğin güvenilir, yapılan faktör analizleri sonuçları ise ölçeğin geçerli bir ölçme aracı olduğuna işaret etmektedir.⁴⁶

Bu çalışmada, yabancılaşma ölçeğinin Cronbach alfa güvenilirlik testi değeri de 0,85 olarak hesaplanmıştır.

4.Dindarlık Ölçeği

Üzeyir Ok tarafından dindarlığı ölçmek için, tutum anlayışı temelinde geliştirilmiştir. Ölçek *duygu, ilişki, biliş ve davranış* olmak üzere dört boyutludur ve her boyutta iki madde olmak üzere toplam sekiz maddeden oluşmaktadır. Ölçekte 5 dereceli likert formatı kullanılarak “*kesinlikle katılmıyorum*”, “*katılmıyorum*”, “*fikrim yok*”, “*katılıyorum*”, “*kesinlikle katılıyorum*” şeklinde 1’den 5’e kadar yani düşükten yükseğe doğru puanlama yapılmıştır.

---

⁴⁴ Yalçın - Dönmez, “Sosyal Psikolojik Açıdan Yabancılaşma”, 163.

⁴⁵ Yalçın - Dönmez, “Sosyal Psikolojik Açıdan Yabancılaşma”, 165.

⁴⁶ Yalçın - Dönmez, “Sosyal Psikolojik Açıdan Yabancılaşma”, 167.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizinde ölçeğin alt boyutlarıyla birlikte tatmin edici yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu, açılsal ve doğrulayıcı faktör geçerliliği bulunduğu, ayrıca ayrı ölçek temelinde kriter geçerliliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ok dini tutum ölçeğinin yapılan iki ayrı çalışmada ve geçerlilik-güvenirlik testlerinde kullanımı uygun bir ölçek olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁷

Yine ölçeğin güvenilirlik testinde (Cronbach alfa değeri), dini tutum toplam puan için 0,90 olarak bulunmuştur.⁴⁸

Bu çalışmada, dini tutum ölçeğinin güvenilirlik testinde aldığı Cronbach alfa değeri ise 0,93 olarak hesaplanmıştır.

C.Uygulama ve Verilerin Toplanması

Hazırlanan demografik bilgi anketi ve ölçekler Google Formlar üzerinden dijital ortama aktarılarak linkleri ve QR kodları, 15 Haziran 2022 - 15 Temmuz 2022 tarihleri arasında sosyal medya hesaplarında ve gruplarda paylaşılmış bu suretle katılımcıların anket ve ölçekleri doldurmaları sağlanmıştır. Anket formu ve ölçeklerin başlarında katılımcılara gerekli açıklamalar yazılı olarak verilmiştir.

D.İstatistiksel Analiz

Anketlerin uygulanması sonucunda elde edilen 865 anket formu IBM Statistical Program for Social Sciences SPSS 26.0 programına girilmiş ve uygun modüller kullanılarak analizleri yapılmıştır. Hangi testlerin yapılacağına karar verebilmek için Skewness ve Kurtosis dağılımlarına bakılarak normallik testi yapılmıştır. Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1 ile +1 arasında olması ölçeklerin normallik şartlarını sağladığını göstermektedir.⁴⁹ Bu nedenle çalışmada parametrik testlerin uygulanmasına karar verilmiştir.⁵⁰ Araştırmada iki kategorik değişken için Independent-Samples T-testi, 3 ve üzeri değişken için ise One Way ANOVA testi gerçekleştirilmiştir. ANOVA testi

---

⁴⁷ Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", 545.

⁴⁸ Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", 542.

⁴⁹ İsmail Seçer, *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi: Analiz ve Raporlaştırma* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017), 25.

⁵⁰ İslamoğlu - Alınacak, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 277.

sonucunda kategoriler arasında anlamlı farklılaşmanın olduğu durumlarda farkın kaynağını tespit edebilmek amacıyla varyans homojenliğinin sağlandığı durumlar için post-hoc Tukey testi, sağlanmadığı durumlar için ise Tamhane's T2 testi uygulanmıştır.⁵¹ Değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için ise Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki yordayıcılığını tespit edebilmek için ise Basit Doğrusal Regresyon analizinden yararlanılmıştır. Normallik analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

<u>Ölçekler</u>	<u>Skewness</u>	<u>Kurtosis</u>
Yapay Zekâ Kaygısı	0,287	-0,675
Yabancılaşma	-0,473	0,242
Dindarlık	-0,915	-0,029

---

⁵¹ Seçer, *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi*, 77.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.YAPAY ZEKÂ

İçinde yaşadığımız zaman diliminde yapay zekânın hayatımızın her anında varlığını hissettirdiğini ve hayatımıza olumlu ve olumsuz anlamda yön verdiğini söyleyebiliriz. Akıllı telefonların artık içselleştirilmiş olması, kullandığımız arabaların bizi istediğimiz yere sürücüsüz olarak götürebilmesi ve sürüş ile ilgili akıllı teknolojileri, işyerinde veya ikamet ettiğimiz binalardaki akıllı cihaz ve sensörler ile giriş ve çıkışlarımızın takip edilmesi, güvenliğin sağlanması, evimizdeki televizyon, klima vs. tüm cihazların birbiriyle iletişim kurarak çalışması, online alışverişlerin ve bankacılık işlemlerinin bir “tuş” ile halledilebilmesi yapay zekânın ve onunla ilgili teknolojilerin gelişmiş olmasının sonuçlarıdır. Hayatımıza dahil olan teknolojik gelişmelerin biyolojik, psikolojik ve sosyolojik etkilerinin farkına varabilmemiz ve bunları tespit edebilmemiz maalesef zamanla ilgili süreçlerdir. Her yenilik ilk önce ekonomik ve faydacı yönüyle değerlendirilerek kullanılmakta birey ve toplumsal etkilerine sonradan dikkat çekilmektedir. Yapay zekâ konusu da bu yaklaşımdan uzak kalmamıştır.

1.1.1.Yapay Zekâ Gelişimi

Yapay zekâ kavramı ilk defa 1956 yılında McCarthy ve arkadaşlarının Dartmouth Kolejinde 2 ay süreyle yapılacak bir çalışma için yazdıkları dilekçede geçmiştir.⁵² Bu kavram sonrasında kabul görmüş ve makinelerin insan zekâsını ve yaptığı işleri taklit etmeleri anlamında “doğal” olan zekâdan farklılaştırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten önce, Alan Turing’in 2. Dünya Savaşı esnasında şifreleri kırmak için kullandığı makinelerden ilham alarak 1950 yılında yayınlamış olduğu “Computing Machinery and Intelligence” (Hesaplama Makineleri ve Zekâ) adlı makale zeki

---

⁵² Cem Say, *50 Soruda yapay zekâ* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2018), 85.

makinelerin yapılabirliği üzerine yazılmış ilk yazı ve yapay zekâ dünyasına atılan ilk adım sayılmaktadır.⁵³ Bu makalesinde Turing, ileri sürdüğü “makinelere düşünebilir mi” savını destekleyici ve karşı olan görüşleri açıklayıp sonunda makinelere düşünebildiğini ispatlayabilecek ve “Turing Testi” adıyla anılan bir test önermiştir.⁵⁴ Bu testi Turing o zamanlarda oynanan bir oyundan esinlenerek geliştirmiştir. Oyunda “sorgucu” adında bir insan, yazılı mesajla iletişim kurulabilen bir sistemle A ve B adında biri erkek ve diğeri kadın olan iki oyuncu ile iletişim halindedir. Sorgucu sorduğu sorulara aldığı cevaplarla A ve B’den hangisinin erkek veya kadın olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Turing, bu oyunda erkek ve kadın oyuncu yerine bilgisayar ve insanı koyuyordu. Bir hakem, soruları insana ve bilgisayara yazılı olarak iletiyor ve kimin bilgisayar olduğunu doğru olarak belirleyemezse oyunu bilgisayar kazanıyordu.⁵⁵

Turing testini geçmek çok zordur. Şu ana kadar, yapay zekâ ile ilgili çalışmalar teknolojik ilerlemelere paralel olarak devam etmesine rağmen insan zekâsını, sezgisini ve duygularını taklit eden hiç bir bilgisayar veya yapay zekâlı insan görünümlü bir cihaz bu testi geçememiştir.⁵⁶

Yapay zekânın herkesçe kabul edilmiş bir tanımı bulunmamaktadır. Zekânın insanın kendi doğasında olan bitenin farkında olarak düzgün bir şekilde işlev görmesini sağlayan bir özelliği olduğu kabulünden hareketle yapay zekâyı ‘makinelere zekâ kazandırmaya adanmış bir etkinlik’⁵⁷ olarak tanımlayan genel bir yaklaşım olduğu gibi ‘yapay zekâ aslında insan zekâsıdır’ öngörüsüyle insanın biyolojik olmayan bir şekilde evrim geçiren bir tür olarak kaderiyle yüzleşmesini kabul etmesi gerektiğini⁵⁸ söyleyen tarihselci yaklaşım; sağlık alanında yapay zekânın katkısıyla tıbbi tedavi ve farmakolojik ürünlerde yapılacak keşiflerle sağlık sisteminin optimize edilmesine ve sağlığımızı

---

⁵³ Erik J. Larson, *Yapay Zeka Miti*, çev. Kadir Yiğit Us (İstanbul: Fol Yayınları, 2022), 21.

⁵⁴ Alan M. Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, *MIND, New Series* 59/236 (1950), 442.

⁵⁵ Larson, *Yapay Zeka Miti*, 22.

⁵⁶ Say, *50 Soruda Yapay Zeka*, 84.

⁵⁷ Nils J. Nilsson, *Yapay Zeka Geçmişi ve Geleceği*, çev. Mehmet Doğan (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2018), 13.

⁵⁸ Timothy Taylor, *Yapay Maymun: Teknoloji İnsan Evrimini Nasıl Değiştirdi?*, çev. Aylin Muhaddisoğlu (İstanbul: Alfa Bilim, 2012), 258.

iyileştirmede önemli rol oynayacağına vurgu yaparak insanın ömrünün uzatılmasının mümkün olduğunu savunan biyolojik ve tıpcı yaklaşım⁵⁹ ve yapay zekâyı, gelişim sürecindeki teknolojik örnekleri ve uygulamaları ele alarak teknolojik işsizlik ve iklim değişikliği üzerindeki etkileri üzerinden değerlendiren analizci yaklaşımlardan⁶⁰ bahsetmek mümkündür. Yapay zekâyı bir bilim dalı olarak ele alan ve

“Doğal sistemlerin yapabildiği (zekice olsun veya olmasın) her bilişsel etkinliği (gerekirse bedenleri olan) yapay sistemlere, daha da yüksek başarımlar düzeylerinde nasıl yaptırabileceğimizi inceleyen bilim dalıdır”⁶¹

tanımı her alana uyabilecek bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapay zekâ insanın yapabildiği tüm zihinsel, bedensel ve sezgisel fonksiyonları bir bilgisayar veya bilgisayar kontrolündeki bir robotun zeki canlılara benzer bir şekilde yerine getirmesi olarak tanımlanmakta ve akıl yürütme, anlamlandırma, genelleme ve geçmiş tecrübelerden öğrenme gibi insana özgü bilişsel yeteneklerle mücehhez sistemler için de bu terim kullanılmaktadır.⁶²

Yapay zekâ türleri olarak “dar” ve “genel” yapay zekâdan bahsetmek mümkündür. İmgeleri tanımak, oyun oynamak benzeri bazı özel fonksiyonları insan zekâsına yakın veya ilerisine geçebilen makine zekâsı için ‘dar yapay zekâ’ kavramı kullanılırken bir dizi farklı görevi yerine getirebilmek için yeterli insan zekâsı düzeyine sahip sistemler için ‘genel yapay zekâ’ kavramı kullanılmaktadır.⁶³

Hayatımızın her alanında giderek daha görünür olan ve etkileri artan yapay zekâ bize dost mu? düşman mı? sorusu karşımıza çıkmaktadır. Çok fazla veriyi hızlı bir şekilde analiz etme yeteneğinden dolayı tıp alanında uygulamaya alınan ATHENA gibi hastanın klinik verilerini kendi veri tabanı ile kıyaslayıp tedavi için önerilerde bulunan yapay zekâ

---

⁵⁹ Jose Luis Cordeiro - David Wood, *Ölümsüz İnsan*, çev. Sevim İrem Alkılıç (İstanbul: Nemesis Kitap, 2022), 159-160.

⁶⁰ Martin Ford, *Robotların Yükselişi*, ed. M. Murtaza Özeren, çev. Cem Duran (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 313.

⁶¹ Say, *50 Soruda yapay zekâ*, 83.

⁶² *Ulusal Yapay Zeka Stratejisi 2021-2025* (ANKARA: Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021), 12.

⁶³ Gloria Shkurti Özdemir, *Türkiye'nin Ulusal Yapay Zeka Stratejisi Bundan Sonra Ne Beklenmeli?*, Perspektif (Ankara: SETA, Eylül 2021) (SETA), 2.

sistemlerinin⁶⁴ yanı sıra dil çevirilerinden, otonom sürüş ve trafiğin optimum hale getirilmesi ve alışveriş ve bankacılık işlemlerinin eskiye oranla daha kolay ve etkin olarak yapılması gibi olumlu imkanlar sunan bir yapay zekâ görmekteyiz. Diğer taraftan, bireylerin akıllı telefonlar ve sensörler ile her an izlenebildiği, sosyal medyadaki kişisel tercihlerine göre reklam ve izleti sunan algoritmalar aracılığıyla tercihlerin manipüle edildiği ve hatta seçimlerin sonuçlarını bile etkileyebilme gücüne⁶⁵ sahip olmasıyla endişe verici hale gelen başka bir yapay zekâ karşımıza çıkmaktadır.⁶⁶ Konu geleceğe dönük yaklaşımlara ve komplo teorilerine açıktır. Araştırmamız için önemli nokta yapay zekânın bireysel ve toplumsal düzeyde oluşturmuş olduğu kaygıdır.

1.1.2.Yapay Zekâ Kaygısı

Geniş manasıyla kaygı, olası bir tehlikenin korkusundan kaynaklı bireyde ortaya çıkan tedirginlik ya da akıl dışı korku durumu olarak tanımlanmaktadır.⁶⁷ Bireyin hayatında karşılaştığı ya da deneyimlediği bir olayı, durumu veya nesneyi olduğundan çok daha tehlikeli, zarar verici olarak algılaması ve o olayı veya nesneyi büyüterek gereğinden fazla endişelenme halidir. Freud'a göre (kaygı) anksiyete, içgüdülerden gelen tehlikenin algılanması ile ortaya çıkmaktadır. Topluma uyum sağlamak için savunma mekanizmaları geliştiren ego, eğer bunda başarılı olamaz ise anksiyete ortaya çıkmaktadır.⁶⁸

Jung'a göre kaygı, insan bilincinin, kolektif bilinçaltından gelen ve mantık dışı olan korku, baskı ve semboller tarafından saldırıya uğramasıdır ve atalarımızın korkuları

---

⁶⁴ Nilsson, *Yapay Zeka Geçmişi ve Geleceği*, 637.

⁶⁵ Reuters Staff, "What Are the Links between Cambridge Analytica and a Brexit Campaign Group?" (21 Mart 2018).

⁶⁶ Thorstein Thiel, "Yapay Zeka ve Demokrasi", *Henrich Böll Stiftung Derneği*, (31 Ocak 2022).

⁶⁷ Manav Faruk, "kaygı Kavramı", *Toplum Bilimleri* 5/9 (Ocak 2011), 202.

⁶⁸ Ali Yasin Kafes, "Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları Üzerine Bir Bakış", *Humanistic Perspective* 3/1 (12 Şubat 2021), 189.

henüz ortadan kalkmamıştır. İnsanoğlu hala modern çağda güvenliğinin tehdit edilmesi, açlık ve susuzluk gibi temel korkulardan sıyrılamamıştır.⁶⁹

Kaygı, Eric Fromm için, bireyselleşmenin sonuçlarından biridir ve özgürlüğün bedelidir. Bir çocuğun kurduğu ilk bağlar kendinin dışındaki dünyayla temel birliğini ve güvenlik duygusunu verir. Çocuk bu dünyadan ne ölçüde sıyrılıp çıkarsa, o ölçüde yalnız ve ayrı bir varlık olduğunun farkına varır. Kişinin kendi bireysel var oluşuyla kıyaslandığında son derece güçlü ve yenilmez ve çoğu kez ürkütücü ve tehlikeli olan bu dünyadan ayrı olma bilinci, bir güçsüzlük ve kaygı duygusu yaratır.⁷⁰

Kaygının bir nesne veya durum karşısında ortaya çıkabileceği durumlardan birisi de yapay zekâ ve uygulamalarından kaynaklanan kaygı halidir. Yapay zekâ kaygısından söz ederken, bu kavramla yakından ilgili olan teknofobi kavramından bahsetmek gerekecektir. Yüksek teknoloji ürünlerinin ve özellikle bilgisayar ve akıllı cihazların kullanımı ile ilgili kişide meydana gelen endişe ve korku durumuna teknofobi denmektedir.⁷¹ İleri teknolojinin etkilerinden kaynaklı anormal korku veya endişe, verimli çalışmama ve sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Teknoloji ile uyum sağlanamadığında ve özyeterlilik düzeyinin yeterli olmadığı durumlarda teknofobinin arttığı gözlemlenmiştir.⁷² Bu noktada durumluk kaygı ve sürekli kaygı olmak üzere iki tür kaygıdan bahsedilebilir. Durumluk anksiyete (S-Anksiyete), otonom sinir sisteminin gerginlik, kaygı, sinirlilik ve endişe duyguları ile artan aktivitesinden oluşan geçici bir duygusal durum olarak tanımlanmıştır. İnsanların bilgisayar kullanımı hakkındaki olumsuz hisleri veya öğrencilerin dersler karşısındaki endişe ve korkuları bu türden kaygılardır.⁷³ Sürekli anksiyete (T-Anksiyete), birçok durumda korku, endişe gibi olumsuz duygulara dikkat etme, bunları deneyimleme ve bildirme konusunda istikrarlı

---

⁶⁹ C. G. Jung vd., *İnsan ve Sembolleri* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), 45.

⁷⁰ Erich Fromm vd., *Özgürlükten kaçış* (İstanbul: Payel yay, 19), 39.

⁷¹ Joong-Gyu Ha vd., "A Study on Technophobia and Mobile Device Design", *International Journal of Contents* 7/2 (28 Haziran 2011), 18.

⁷² Taş - Turanlıgil, "Sağlık Çalışanlarının Bilgisayar Teknolojisine Karşı Tutumları İle Teknoloji Öz-Yeterliliği Düzeylerinin İşgücü Devrine Etkisi: Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Örneği", 13.

⁷³ Hayati Çavuş - Mustafa Serkan Günbatar, "Bilgisayar Kaygı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlama Çalışması", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28/3 (2008), 5.

eğilimi ifade etmektedir. Ayrıca çevresel uyaranların (olaylar, başkalarının söylediği sözler) istikrarlı bir şekilde tehdit edici olarak algılanmasıyla da karakterize edilir.⁷⁴ Bir nevi yoğun ve istikrarlı devam eden günlük hayatta karşılaşılan durumlara karşı devamlı korku halidir.

Durumluk kaygı, teknolojiyle ilgisi açısından çeşitli şekillerde olabilmektedir: En yaygın endişelerden *birincisi*, teknolojik ilerlemenin yaygın olarak emeğin yerine makinelerin geçmesine neden olacağı ve bunun da uzun vadeli faydalı etkileri olsa bile kısa vadede teknolojik işsizliğe ve eşitsizliğin daha da artmasına yol açabileceğidir. *İkinci endişe*, teknolojik sürecin sanayi devrimi örneğinde olduğu gibi insan refahı üzerindeki ahlaki etkileri konusunda geniş tanımıyla bir endişenin var olmasıdır. Gelecekte otonom süreçlerin artması ile çalışmanın ortadan kaldırılması, bireyler için insanlıktan çıkmanın kaynağı olabileceği hakkındaki endişedir. Bu durumda bireyin çalışarak üretme, topluma katkı sağlama ve tatmin duygusunun yeniden tanımlanması gerekecektir. *Son olarak*, büyük teknolojik ilerleme çağının artık geride kaldığı ve bunun sonucunda da batılı ekonomilerin üretkenlik ve nüfus artışında bekleneni veremediği sonucudur. Teknolojik gelişme hızının yavaşladığı ve gelişmiş ekonomilerin küresel bir durgunluk dönemine girdikleri hakkındaki kötümser yaklaşımdır.⁷⁵

Teknofobinin nedenleri olarak teknolojinin kişinin hayatını kontrol eden bir uzaktan kumanda olarak algılanması, yeterli teknolojik deneyimin olmaması ve teknolojinin gelecekteki negatif etkilerinin olacağı varsayılması gösterilebilir.⁷⁶

Yapay zekânın, insanlığın ulaştığı teknolojilerin en önemlisi olduğunu düşünürsek birey ve toplumsal hayattaki etkilerini değerlendirmek için önceki teknolojik ürünlerin etkilerine bakmak, yapay zekâ kaygısını anlamak için aydınlatıcı olacaktır. Bu amaçla yapay zekâ kaygısı konusunda yapılan çalışmalar, benzer özellikler taşıyan, önceden yapılmış teknofobi ve bilgisayar kullanma kaygısı araştırmalarını referans almışlardır. O

---

⁷⁴ Yori Gidron, "Trait Anxiety", *Encyclopedia of Behavioral Medicine*, ed. Marc D. Gellman - J. Rick Turner (New York, NY: Springer New York, 2013), 1989.

⁷⁵ Joel Mokyr vd., "The History of Technological Anxiety and the Future of Economic Growth: Is This Time Different?", *Journal of Economic Perspectives* 29/3 (01 Ağustos 2015), 32-33.

⁷⁶ Ha vd. "A Study on Technophobia and Mobile Device Design", 18-19.

alanda kullanılan kavramlarla yapay zekâ kaygısını ve boyutlarını izah etmeye çalışmışlardır.

1.1.3.Yapay Zekâ Kaygısının Boyutları

Yapay zekâ kaygısının öğrenme, iş değiştirme, sosyoteknik körlük ve yapay zekâ yapılandırması olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır.

Öğrenme boyutu, bilgisayar kaygısında olduğu gibi insanların kariyerlerinde yapay zekâ tekniklerinin ve ürünlerinin uygulamalarını öğrenirken ne kadar endişeli olduklarını tanımlamak için kullanılır. Teknoloji çağında, yapay zekâ ile ilgili teknolojileri öğrenmek, meslekte kalmak için çok önemlidir ve çalışanlardan sürekli olarak ilgili becerileri yerine getirmeleri istenebilmektedir.⁷⁷ Motive edilmiş öğrenme davranışı, bireylerin başka bir mesleki beceriyi öğrenmek için gösterdikleri çaba ve sebat anlamına gelmektedir.⁷⁸ Bu boyut, yapay zekâ ürünlerinin işlevlerini öğrenme, kullanma ve yapay zekâ ile iletişime girme ilgili endişeleri açıklamaktadır.

İş değiştirme boyutu ise yapay zekâ teknikleri ve ürünlerinin geliştirilmesi ile işini kaybedebilecek bireylerin kaygı düzeylerini ifade etmektedir. İnsanlardan kariyerlerini değiştirmeleri istenebilir ve bunun için becerilerini geliştirmeleri gerekebilir. İnsanların kariyer değişiklikleri her zaman istedikleri veya bekledikleri gibi olumlu yönde olmayabilir. Yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşması ile birlikte iş değiştirmek zorunda kalabilirler. Bu da bireylerde kaygıya neden olmaktadır.⁷⁹ Bu boyut, yapay zekâ ürününün üretim süreçlerinde insanın yerini alarak onun mesleğini elinden alacağına, işinden uzaklaştıracağına, bazı durumlarda da muhakeme ve karar verme gücünü yok edeceğine dair bireyde ortaya çıkan endişe durumunu ifade etmektedir.

Sosyoteknik körlük boyutu ise yapay zekâ programı operasyonlarını yaratan, dağıtan, sürdüren ve anlam atayan insanları ve insan davranışını resmin dışında bırakan yapay zekâ programlarına özel bir odaklanmadan kaynaklanır. Sosyoteknik körlük

---

⁷⁷ Ragıp Terzi, “An Adaptation of artificial Intelligence Anxiety Scale into Turkish: Reliability and Validity Study”, *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)* 7/4 (2020), 1502.

⁷⁸ Wang - Wang, “Development and Validation of an Artificial Intelligence Anxiety Scale”, 4.

⁷⁹ Wang - Wang, “Development and Validation of an Artificial Intelligence Anxiety Scale”, 4.

boyutu, yapay zekânın bir sistem olduğunu ve her zaman ve yalnızca insanlarla ve sosyal kurumlarla birlikte çalıştığının farkında olmayan insanların kaygı düzeylerini tanımlamak için kullanılır.⁸⁰ Yapay zekânın veya uygulamalarının kontrol edilememesi, kötü amaçlar için kullanılması veya sorunlara yol açması gibi ihtimallerin bireylerde oluşturduğu endişeler bu boyutu ifade etmektedir.

Son olarak *yapay zekâ yapılandırması* boyutu da robot-kaygısına yapısına benzer şekilde insansı yapay zekâ tekniklerinin/ürünlerinin korkutucu ve yıldırıcı olduğunu düşünen bireylerin kaygı düzeylerini ifade etmek için kullanılmaktadır.⁸¹ Bu boyut, yapay zekâyı ve ürünlerini nedensiz bir şekilde tehlikeli ve korkunç olarak algılayan bireylerin kaygısını açıklamaktadır.

1.2.YABANCILAŞMA

Sanayileşme ve modernleşmeyle birlikte kullanılmaya başlanan yabancılaşma kavramı, sosyal bilimlerin ilgili alanlarında o alanla ilgili kavramsal çerçeve dahilinde kuramsal ve ampirik araştırmalarda yer almıştır. Felsefeye Hegel ile tarih ve toplumsal alana ise Marks ile girmiştir.⁸² Sosyal bilimlerin farklı alanlarında farklı kavram ve yaklaşımlarla ifade edilmesi yabancılaşmanın tanımını zorlaştırmaktadır. Fromm, yabancılaşmayı, bireyin kendinden ayrıldığı, çevresinden uzaklaştığı, öz farkındalığını yok ettiği bir deneyim olarak tanımlamıştır.⁸³ ‘Endüstri toplumunun yabancılaşan insanı hem hastadır hem değildir’⁸⁴ diyerek mekanikleşen, yabancılaşmış insanın, bilinmeyen bir otoriteye itaat etmekte olduğunu ve denetleyemediği yasaların yönetimi altında yaşamını sürdürdüğünü iddia etmektedir.⁸⁵ Bu açıdan bakıldığında yabancılaşmanın

---

⁸⁰ Deborah G. Johnson - Mario Verdicchio, “AI Anxiety”, *Journal of the Association for Information Science and Technology* 68/9 (Eylül 2017), 5.

⁸¹ Wang - Wang, “Development and Validation of an Artificial Intelligence Anxiety Scale”, 4.

⁸² Ömer Osmanoğlu, “Hegel’den Marcuse’ye Yabancılaşma Olgusu”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (ts.), 65.

⁸³ Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, çev. Yurdanur Salman - Zeynep Tanrısever (İstanbul: Payel yay, 2006), 135.

⁸⁴ Erich Fromm, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum: (Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde)*, çev. Necla Arat (İstanbul: Say Dağıtım, 1989), 75.

⁸⁵ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, 153.

kişinin psikolojik iyi oluşu ve sosyalleşmesi sürecinde önemli bir etki unsuru olduğu söylenebilir.

1.2.1.Yabancılaşma Kavramının Tarihsel Gelişimi

Yabancılaşma (Latince; *alinatio*); Özgün anlamı içinde *bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran ya da başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme* olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶ Plotinus ve Augustine teoloji alanında yabancılaşma kavramını metafizik bir çerçevede ele almışlardır. Plotinus'a göre yabancılaşma ruhun daha alt varlık biçiminden yani kendi varoluşundan ayrılarak her şeyin kaynağı olan Bir ve Tek olanla bütünleşmesi halini ifade ederken Augustine ise bu kavramla ilahi olan evrene dalmayı açıklamaktadır.⁸⁷ Sosyolojik tanımı ise “bireylerin birbirinden ya da özel bir çevre ya da süreçten ayrılmasını ifade etmektedir.”⁸⁸ Kişinin kendisine, içinde bulunduğu topluma, doğaya ve diğer insanlara karşı duyduğu yabancılaşma duygusu yabancılaşmanın psikolojik ve sosyolojik yaklaşımla açıklanmasıdır.⁸⁹

Yabancılaşma kavramını bugünkü anlamıyla ilk kez Hegel ortaya attı. Yabancılaşmayı ontolojik bir olgu olarak ele alan Hegel; insanın kendi yarattığı (dil, bilim, sanat vb.) nesnelere ile kendisinin ayırdığı yani yarattığı nesneden uzaklaştığında yabancılaşmanın meydana geldiğini belirtir. Tekil tinin kendi farkındalığı içinde yeniden bütünleşmek üzere toplumsal tözden ayrılması yani bireyselleşmesi olarak tanımlanır.⁹⁰ “Tin kendisi bütünde, kendisini kalıcı bir töze adamakta ve böylece ailede, devlet erkinde, ulus istencinde kendini göstermektedir.”⁹¹ Tin, Hegel’in tanımında şüphesiz insanlığı ve tarihsel gelişmeyi meydana getiren özgül durumları uğraklar olarak belirtiyordu. Bu uğraklar, kendi bilincine sahip olmayan bir birlikten rönesans ve aydınlanma gibi kültürü olan bilinçli bir birliğe doğru diyalektik gelişmesini

---

⁸⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 906.

⁸⁷ Sibel Özbudun vd., *Yabancılaşma ve...* (Ankara: Ütopya Yayınları, 2008), 16.

⁸⁸ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 798.

⁸⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 906.

⁹⁰ Özbudun vd., *Yabancılaşma ve...*, 19.

⁹¹ Osmanoğlu, “Hegel’den Marcuse’ye Yabancılaşma Olgusu”, 72.

somutlaştırıyordu. Fakat tin, her uğrakta, diyalektik olarak şekillendikçe kendi faaliyetinin oluşturduğu bir şey olarak karşı karşıya kalmakta ve böylece bu faaliyeti dışsal (yabancı) bir şey gibi yaşamaktadır.⁹²

Feuerbach, Hristiyanlık üzerine yaptığı çalışmalarında, insanın içindeki özünü keşfetmeden önce bu özü kendi ötesine yansıttığını söyler. “Din, insanın bir başka görünüm altında sunulan kendiyi veya kendi özüyle çelişkisi olarak tanımlanır. Bu noktada yabancılaşma tam olarak insanın özünü kendi dışına yansıtma durumudur”⁹³ Tanrı düşüncesi insanda kendisini nesneleştirdiğinde ortaya çıkar ve bu şekilde kendisini yabancılaştırmış olur. Kendisini nesneleştirerek tanrıya ulaşır ama kendi özüne yabancılaşır.⁹⁴

Feuerbach’ın insan varoluşunu duyuşal terimlerde araması ve emek sürecini kendi özgürlük felsefesinden dışlayarak doğayı bir özgürlük ortamına dönüştürecek olan belirleyici etmeni göz ardı etmesi Marks’ın yabancılaşma konusunda ondan ayrılmasına neden olmuştur.⁹⁵ Marks'a göre, emeğin ürettiği nesne, yabancı bir varlık, bir güç olarak insanın karşısına çıkar ve işçi bu nesneleşen emeği denetimi altına alamazsa kendi gerçekliğini kaybeder. Bu durum nihayetinde öznenin köleleştirilmesi, yabancılaştırılması veya sömürülmesi şeklinde kendini gösterir.⁹⁶ Yabancılaşan insan, yalnızca emeğinin ürününe değil, özünden kopuk tabiatına, ruhuna ve türsel varlığına da yabancılaşmıştır.⁹⁷

Marks'a göre yabancılaşma dört farklı şekilde kendini gösterir. *Birincisi*, işçi kendi emeğinin ürününe yabancılaşmıştır çünkü ürettiğini başkaları alır ve işçinin ürünü üzerinde hiçbir gücü veya etkisi yoktur. *İkincisi*, işçinin üretim faaliyetinden

---

⁹² Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay (Ankara: Bilim ve Sanat, 1998), 86-87.

⁹³ Özbudun vd., *Yabancılaşma ve...*, 20.

⁹⁴ Osmanoğlu, “Hegel’den Marcuse’ye Yabancılaşma Olgusu”, 74.

⁹⁵ Herbert Marcuse, *Us ve Devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea, 1989), 220.

⁹⁶ Karl Marks, *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer (Ankara: Sol Yayınları, 2011), 62.

⁹⁷ Marks, *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, 135-153.

yabancılaşmasıdır. Kapitalist sistemin üretim süreçleri, işçiye önemli bir tatmin sağlamayan ve onu kendi içinde bir amaç haline getiren bir dışsal faaliyet halindedir. *Üçüncüsü*, işçi özüne, doğasına veya türüne yabancılaşır. *Dördüncüsü*, kapitalizm insan ilişkilerini piyasa ilişkilerine dönüştürdüğünde, insanlar insani niteliklerine ve piyasadaki statülerine veya konumlarına göre yargılandıkları için diğer insanlardan yabancılaşırlar.⁹⁸

Marks'ın yabancılaşma teorisini açıklamak için, yabancılaşmanın üç farklı toplumsal durumda meydana geldiği söylenebilir. *Eşyalar sorunu, iş bölümü ve özel mülkiyet*. Eşyalarla ilgili sorun, ürünün kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Bir ürünün kullanım değeri sağladığı faydadır. Değişim değeri ise o ürünü ortaya çıkarabilmek için ihtiyaç duyulan ortalama emeğin bir değişim sistemine arz edilmesi ile ortaya çıkar. Örneğin suyun kullanım değeri kişinin ne kadar susadığı ile ilgiliyken değişim değeri söz konusu suyun fiyatıdır. Kapitalist sistem emeği bir metaya dönüştürdüğü için, işçi ihtiyaçlarını karşılamak için emeğini satmak zorundadır. Emek ve çalışma artık onun yaşamına güç katan bir unsur değildir. Marks, bu şekilde çalışarak ürettiğine sahip çıkamayan ve kontrol edemeyen bireyin, işine ve ürettiği ürüne yabancılaştığını söyler.⁹⁹

İşbölümü, geleneksel üretim süreçlerinde tüm üretimden sorumlu olan bir işçinin aksine, modern üretim süreçlerinin getirdiği uzmanlaşma nedeniyle bir işçinin üretimin yalnızca belirli bir kısmına katılabildiği bir süreçtir. Çoğu zaman işçi ne ürettiğini bilmez veya nihai ürünü göremez. Birey uzmanlaştığında, kendisi tarafından oluşturulmamış şartlarda çalıştığında ve kendi dışında kontrol edilen bir işbölümüne girdiğinde yine kendi emeğine yabancılaşmaktadır.¹⁰⁰ Örneğin, modern bir otomobil fabrikasında çalışan bir işçi yüzlerce adımdan oluşan üretim sürecinin sadece küçük bir bölümünde emeğini, bir makine gibi tekdüze şekilde kullanır ve diğer üretim adımlarında emeğini kullanmadığı için çoğu zaman ne ürettiğini bilemez ve bu durumda nihai ürüne de yabancılaşır.

---

⁹⁸ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 907.

⁹⁹ Bertell Ollman, *Yabancılaşma Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars (İstanbul: Yordam Kitap, 2012), 221-229.

¹⁰⁰ Mehmet Cem Şahin, *Kavram Atlası Din Sosyolojisi 1*, ed. Bülent Akot (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 39.

Özel mülkiyet, dışlaşmış (yabancılaşmış) emeğin kaynağı gibi görünmesine rağmen aslında onun sonucudur. Bu anlamda Marks'a göre, hem yabancılaşmanın ürünüdür hem de yabancılaştırıcıdır. Özel mülkiyet bir yandan dışlaşmış emeğin ürünü diğer yandan da emeğin kendini dışlaştırmasının, bu dışlaştırmanın gerçekleştirilmesinin aracıdır.¹⁰¹ Özel mülkiyet, sanayileşme sürecinin gelişmesine dinamizm katarak onu modern hayatın olduğu kadar bilinç aleminin de bir gücü durumuna getirmiştir. Bireyler sürekli daha fazlasını elde etme güdüsüyle hareket ederek sinir bozucu yabancılaştırıcı bir etkiye maruz kalmışlardır.¹⁰²

Durkheim, Weber ve Simmel'in temsil ettiği sosyolojik düşünce geleneğine göre modern insan, tarihte görülmemiş bir biçimde toplumdan izole edilmiş ve kendisine yabancılaştırılmıştır. Yeni rasyonel ve bürokratik düzende, eski olan ve geleneksel değerlerle ilgisini kesmiş hiçbir şeye güvenemez ve inanç duyamaz bir duruma gelmiştir.¹⁰³ Weber, modern toplumların yabancılaşmasından yalnızca ekonomik koşulların değil, aynı zamanda sosyal ve politik güçlerin de sorumlu olduğunu söylemektedir. Bürokrasinin keskin hatlarıyla ve kurallarıyla aracı olduğu modernleşme süreci, ilerlemeci bir yapıdadır. Bireyin kişiliğini önemsemeyen, insanları ve insan ilişkilerini mekanikleştiren bir süreç aynı zamanda yabancılaşmayı artırmaktadır.¹⁰⁴

Yabancılaşma kavramı yerine Yunanca *anomi* kavramını yabancılaşmayı açıklamak için kullanan Durkheim'a göre birey, toplumsal kurallara olan inancını kaybetmeye başladığında ve belirli bir hedefi olmadığında yabancılaşmaktadır.¹⁰⁵ Anomi, sosyal kuralların etkisinin kaybolması, toplumun çöküntüye uğraması, karışıklık veya çatışma halinin olması olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda toplumsal bir varlık olan bireyin, sosyal yapının, grupların ve çevrelerin bütünleştirici etkisini kaybederek bireyci

---

¹⁰¹ Karl Marks vd., *1844 El Yazmaları* (İstanbul: Birikim Yayınları, 2013), 86.

¹⁰² Doğu Ergil, *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma* (Anakara: Olgaç Yayınevi, 1980), 48-49.

¹⁰³ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 907.

¹⁰⁴ Esra Korumaz, "The Crisis Of The Individual In The Modern Society: An Analysis Of The Works Of Marx, Durkheim And Weber", *Sosyoloji Dergisi* 40 (2019), 275-276.

¹⁰⁵ Bryan S Turner, *Klasik Sosyoloji*, çev. Çetin, İdil (İletişim Yayınları, 2014), 155.

eğilimlere sürüklenmesi hali de anomi olarak ifade edilmektedir. Anomi, genellikle toplumsal değişimden sonra uyumsuzluk ve denge ve bütünlüğün yitirilmesi halidir.¹⁰⁶

İntihar olgusu üzerine yaptığı çalışmasında Durkheim, herhangi bir kurala bağlı olmayan intiharı, *anomik intihar* olarak tanımlamakta ve kuralsızlığın bir kızgınlık ve bıkkınlık durumu doğurduğunu bunun da şartlara göre kişinin kendisine (intihar) veya bir başkasına döneceğini (cinayet) öne sürmektedir.¹⁰⁷ Ona göre kriz dönemlerindeki intiharların çoğu iktisadi, toplumsal, kültürel, ahlaki ve ruhsal vb. krizler neticesinde ortaya çıkan bir nevi kuralsızlık veya norm sistemlerinin çözülmesiyle anomik bir karakter kazanmaktadır.¹⁰⁸

Merton, anomi kavramını toplumda mevcut değerler sistemi üzerine kurmuştur. Toplumda statü ve rollerin dağılımı sosyal kurallara uyumu pekiştirici olurken bazen de sosyal sapmalara neden olabilmektedir. Toplumun değerlerine bağlılık Merton'a göre bir beklenti değil, zorunluluktur. Toplum içerisinde yer almalarına rağmen bu kurallara uymayan bireyler olabilir ve bunlar sosyal uyum araçlarını kabullenmedikleri için sosyal yabancılaşmanın tipik örnekleri olurlar.¹⁰⁹

Yabancılaşma kavramı üzerindeki bu tanım çeşitliliği aslında sanayileşme ile değişen ve dönüşen toplumsal yapı ve ilişkilerin birey üzerindeki etkilerini ve bireyin bu yeni duruma uyum sağlamak için verdiği mücadeleyi anlama çabasıyla ileri gelmektedir. Bu anlama çabası farklı zamanlarda ve farklı sosyal etmenlerin etkileri üzerinden gerçekleştirildiği için tanımlarda da farklılıklar oluşabilmektedir. Ortak noktaları, yeni olan durumun yüzlerce yıldır süren geleneksel düşünce ve işleyiş kalıplarından farklı olması ve birey ve toplum üzerinde köklü değişimlere sebep olmasıdır.

1.2.3.Yabancılaşmanın Boyutları

Yabancılaşma kavramı üzerinde yapılan teorik tartışmalara ek olarak, Amerikalı sosyologlar tarafından yürütülen ampirik çalışmalar, yabancılaşmanın psikososyal ve

---

¹⁰⁶ Mustafa Aydın, *Değişim Sosyolojisi* (İstanbul: Açılım Kitap, 2019), 141.

¹⁰⁷ Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Zühre İlkelen (İstanbul: Pozitif, 2013), 377.

¹⁰⁸ Turner, *Klasik Sosyoloji*, 155.

¹⁰⁹ K. Robert Merton, "Social Structure and Anomie", *American Sociological Association* 3/5 (Ekim 1938), 677.

psikopatolojik etkilerini ortaya çıkarmayı amaç edinmiştir. Deneysel olarak test etmek için Melvin Seeman, yabancılaşmanın beş temel boyutunu tanımlamıştır. Bunlar: *güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve kendinden uzaklaşmadır*. Seeman, birey temelli sosyal psikolojik bir bakış açısıyla ele aldığı yabancılaşmanın toplumsal nedenleri ve bunların bireysel davranışlar üzerindeki etkisini ampirik ve analitik araştırmalarla açıklamayı amaçlamıştır.¹¹⁰

Yabancılaşmanın *güçsüzlük boyutu* insanların içinde yaşadıkları toplumsal çevrelerini etkileyememeleriyle ilgili duygularını, kaderlerinin kendi denetimleri altında olmayıp dış güçler, başkaları ya da kurumsal düzenlemeler tarafından belirlendiği hislerini ifade eder.¹¹¹ Seeman, güçsüzlüğü bireyin kontrol beklentileri ve kontrol arzusu arasındaki çelişki ile beraber etrafındaki sosyal ve politik çevreyi etkileyemeyeceğine dair inancı olarak açıklamıştır.¹¹² Birey, kendi olgusal dünyasının temel alanlarında güçsüzlük duygusuna boğulduğunu fark ettiğinde bir yutulmuşluk hissine kapılır ve diremediği, aşamadığı saldırgan dış güçlerin hakimiyeti altında tüm eylem özerkliğini elinden alan güçlerin tuzağına düştüğünü veya umutsuz biçimde olaylar girdabına yakalandığını hisseder.¹¹³

Gelişen endüstrinin üretim süreçleri ve iş hayatı, mesleki gereklilikler, üretim ve teknolojinin gelişen şartlarına uyma konusunda bireyi zorlamakta, bireysel ve toplumsal güçsüzlüğü pekiştirmektedir. Sonuçta ürettiği ürünü denetleyemeyen, çalışma şartlarını kontrol edemeyen ve devamlı karar alma süreçlerinden dışlanan birey, artan bir şekilde güçsüzlük hissine kapılmaktadır.¹¹⁴

Anlamsızlık boyutu, bireyin içinde bulunduğu olayları ve olguları anlamaya atıfta bulunur ve neye inanması gerektiği konusunda karar vermek için asgari şartların sağlanamamasından dolayı belirsiz olması ve davranışlarının sonuçları konusunda emin olamaması halidir.¹¹⁵ Birey içinde yaşadığı ve parçası olduğu toplumun nasıl işlediğini

---

¹¹⁰ Melvin Seeman, "On The Meaning of Alienation", *American Sociological Review* 24/6 (Aralık 1959), 784.

¹¹¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 906.

¹¹² Seeman, "On The Meaning of Alienation", 784.

¹¹³ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel - Kimlik*, çev. Ümit Tatlıcan (Ankara: Say Yayınları, 2019), 254.

¹¹⁴ Yakut, *Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi Polatlı Örneği*, 48.

¹¹⁵ Seeman, "On The Meaning of Alienation", 786.

anlamadığında anlamsızlık yaşar ve kendi eylemlerinin nedenlerini anlayamaz ve sonuçlarını öngöremez. Yine benzer şekilde seri üretimlerin getirdiği iş bölümü ve uzmanlaşmanın üretilen ürünle bağı koparması dolayısıyla bireyi niçin ve ne amaçla emeğini kullandığı noktasında sorgulamaya itmekte ve bu da anlamsızlık duygusunu pekiştirmektedir.

Kuralsızlık boyutu; Seeman kuralsızlığı, Durkheim'in anomi kavramı üzerinden açıklamaktadır. Toplumsal bütünleşmenin araçlarından olan ortak inançların, davranışların ve hayata yön ya da amaç veren değerlerin kaybedilmesi anomiyi işaret etmektedir.¹¹⁶ Seeman'a göre kuralsızlık, bireyin toplum tarafından kabul edilen davranış kalıplarına ve hedeflere, toplum tarafından kabul görmeyen yollarla ulaşmayı denemesidir. Buna göre kuralsızlık, belirli bir amaca ulaşmak için toplumsal olarak uygun olmayan davranışlarda bulunmanın gerektiği inancıdır.¹¹⁷

Marks kuralsızlığı ahlaki normsuzluk üzerinden değerlendirir ve ona göre ahlaki kuralsızlık, bireylerin davranışlarının kişisel kazanç arzusunu aşan ahlaki normlar tarafından yönlendirilmemesi anlamında bir yabancılaşma biçimidir. Ve yine kuralsızlık, kapitalizmin 'ekonomik insan' anlayışıyla bütün ahlaki normlardan uzaklaşarak duygu, özgecilik, bağlılık ve toplumun refahı gibi değerleri tamamen dışarda bırakma halidir.¹¹⁸

Yalıtılmışlık boyutu; bireyin, toplumun norm ve değerlerinden uzaklaşmış ya da kopmuş olduğu hissine kapıldığında, toplumsal ilişkilerde dışlanmışlık veya yalnızlık hissettiğinde ortaya çıkar.¹¹⁹ Yalıtılmış birey, içinde yaşadığı toplumca değerli görülen amaç ve hedeflere önem vermemesiyle gruptan ve grubun standartlarından ayrılır. Seeman'a göre yalıtılmışlık ve kuralsızlık kavramları araç ve amaç bakımından birbirlerinden ayrışır. Kuralsızlık, amaçları kabul ederek, onlara ulaşmak için yasal ya da değil herhangi bir aracı kullanmakken; yalıtılmışlık, amaçları kabul etmemektir.¹²⁰

---

¹¹⁶ Seeman, "On The Meaning of Alienation", 787.

¹¹⁷ Seeman, "On The Meaning of Alienation", 788.

¹¹⁸ Scott Gordon, *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, çev. Hasan Tarkan Kösebalaban - Ümit Tatlıcan (İstanbul: Küre Yayınları, 2015), 373.

¹¹⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 906.

¹²⁰ Seeman, "On The Meaning of Alienation", 789.

Kendine yabancılaşma boyutu ya da kendinden uzaklaşma, kişinin psikolojik olarak tatmin edici etkinlikler bulamamasıyla ilgilidir.¹²¹ Seeman, bireyin kendinden uzaklaşmasını bireyin kendisini ödüllendirecek bir şey bulamaması, geleceğe yönelik davranışlarının beklentileri karşılamaması ya da beklentilerin dışına çıkarak farklı davranışlara yönelmesi olarak açıklamıştır. Bir sanatçının sadece eserini sattığında elde edeceği ücreti düşünerek eserini yapması bir tür kendinden uzaklaşmadır.¹²²

---

¹²¹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 906.

¹²² Seeman, "On The Meaning of Alienation", 790.

1.3.DİN VE DİNDARLIK

Din olgusunun farklı şekillerde tezahür etmesinden dolayı dindarlık üzerine akademik çevrelerde uzlaşmış bir tanım mevcut değildir.¹²³ Tanımlar, tanımı yapanların içinde buldukları bilim alanının karakteristiklerini yansıtmaktadır. Teologlardan, psikologlara, antropolog ve sosyologlara kadar yapılan her tanım, din ve dindarlık olgusunun bir yönünü ele alırken diğer yönlerini kapsam dışında bırakmaktadır. Bu, tanımların yanlış olduklarını değil, eksik ve sınırlı olduklarını göstermektedir.¹²⁴

James'e göre din, "tek başına ferdin kendisini ilahi kabul ettiği şeyle münasebet halinde olarak mülhaza ettiği durumdaki duyguları, hal ve hareketleri ve tecrübelerinden ibarettir."¹²⁵ Freud için din bir saplantı ve nevrozdur. Dinin oluşumu içgüdüsel dürtülerin baskı altına alınmasına dayanmaktadır.¹²⁶ Jung'a göre din tamamıyla insana özgü ve içgüdüsel bir durumdur ve dinin özünü inanç olarak değil tecrübe olarak ele almaktadır.¹²⁷ Dinler tarihçisi Annemarie Schimmel de James'in tanımına yakın olarak dini, insanların illa şahıs şeklinde olması gerekmeyen insanüstü bir kudretle ilişkisi olarak ele almakta ve dinin insan ile bu insanüstü kudret arasındaki ilişkiler, duygular, inanç kaideleri ve ibadetler şeklinde görünür olduğunu ifade etmektedir.¹²⁸

Toplumsal tezahürleri üzerinden din, "doğaüstü aşkın, kutsal olanla kurulan bağ sonucunda meydana gelen çeşitli ritüel, uygulama, değer ve kurumsal yapıya sahip ahlaki unsurlar içeren inanç ve ibadetler bütünü olarak da tanımlanmıştır."¹²⁹ Durkheim ise dini, kutsal (sacre) ve kutsal-dışı (profane) arasında bir ayırım yaparak kutsal kavramını dinin özü olarak kabul etmiştir. Ona göre din, kutsal şeylerle ilgili inanç ve pratiklerden oluşan ve bunları uygulayanları manevi birlik ve beraberlikle bir araya getirip cemaatle

---

¹²³ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, 7.

¹²⁴ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, 19.

¹²⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 221.

¹²⁶ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri: totem ve tabu, Musa ve tektanrıcılık ve diğer çalışmalar*, çev. Selçuk Budak (Ankara: Öteki, 1999), 39-40.

¹²⁷ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 72.

¹²⁸ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş* (İstanbul: Kırkambar yayınları, 1999), 5.

¹²⁹ Şahin, *Kavram Atlası Din Sosyolojisi 1*, 3.

birleştiren dayanışmalı bir sistem olarak tanımlamıştır.¹³⁰ Weber, dinin özü üzerinden tanım yapmaktan kaçınmış ve dinsel davranışın dışsal tezahürlerinin çeşitlilik göstermesinden dolayı bu davranışın anlaşılmasının sadece sübjektif deneyimler, fikirler ve ilgili bireylerin amaçları yani dinsel davranışın anlamı yönünden ulaşılabileceğini söylemektedir.¹³¹ Dinin bireysel kişiliğın en derin tabakalarına değın işlediğini ifade eden Freyer ise, bireyin tüm varlığı ile katıldığı bir olay varsa onun da din olduğunu belirtmektedir.¹³²

Dini tanımlamakla birlikte, boyutlarına göre sınıflandıran yaklaşımlar da mevcuttur. Dinler tarihçisi Ninnian Smart dini a) *tecrübe ve duygu boyutu*, b) *hikâye ve mitsel boyutu*, c) *öğretisel ve felsefi boyut*, d) *etik ve hukuki boyut*, e) *toplumsal ve kurumsal boyut* ve f) *maddi boyut* olarak sınıflandırmıştır.¹³³

Dindarlığın boyutlandırılmasında dinin bireysel ve toplumsal görüntülerine dayanarak sınıflamalar yapılmıştır. Dinin birey ve toplum üzerindeki etki ve tezahürlerini baz alan *bireysel ve kurumsal dindarlık* veya bireyin şahsi tecrübe ve derinliğinden bahseden *tahkiki ve taklidi dindarlıklar* bunlara misal olarak verilebilir.¹³⁴ Gordon Allport, dini emellerine ulaşmak için kullanan bireyler için *dış-kaynaklı dindarlık*, gerçek motivasyonu dinde bulan bireyler için *iç-kaynaklı dindarlık* sınıflandırması yapmıştır.¹³⁵ *Dış-kaynaklı dindarlıkta* dini yaşamak bir amaç değil araçtır birey için ve bu tür dindarlıkta kendini haklı çıkarmak, dikkat çekmek ve sosyal statü kazanmak gibi hedeflere için kişi dini kullanır. *İç-kaynaklı dindarlıkta* ise inananlar, dini inanç ve emirlerle uyum halinde bütün olarak kabul ettiği inançları içselleştirmek için gayret eder. Dini emirler arasında ayırım yapmaksızın hepsini uymayı kendisi için vazife edinir.¹³⁶

---

¹³⁰ Durkheim, *Dini hayatın ilk şekilleri*, 63.

¹³¹ Max Weber, *Din Sosyolojisi*, ed. Ephraim Fischhoff, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarıncılık, 2016), 83.

¹³² Freyer, *Din Sosyolojisi*, 51.

¹³³ Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491.

¹³⁴ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, 26.

¹³⁵ Murat Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", *Tabula Rasa - Felsefe ve Teoloji* 1 (Nisan 2001), 26.

¹³⁶ Ali Ayten - Ali Köse, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 115.

Doğüstü dini yaşantının kutsal kitaba ve kurucusu ya da peygamberinin açıklamalarına dayalı olarak şekillendiği veya farklılaştığına vurgu yapan *ortodoks ve heterodoks dindarlık* gibi, dini yaşantının sosyo-kültürel yapıda kazandığı anlam ve muhtevaya bağlı sınıflamalar da yapılmıştır. Bununla birlikte dinin ibadet boyutunu ele alan ve dindarlık ile kişilik arasındaki ilişkiye atıf yapan sınıflamalara da rastlamak mümkündür.¹³⁷

1.3.1.Dindarlığın Boyutları

Geniş inanç, pratik ve ritüelleri kapsayan dindarlığın çok unsurlu bir yapısı vardır. Dindarlığın kendisini hemen hemen hayatın tüm alanlarında ifade ettiği ve açığa vurduğu görülmektedir. Birbirlerinden farklı özelliklerle ayrılan dinler, kişisel, toplumsal ve kültürel unsurlarla da etkileşerek renkli dindarlık formlarına dönüşürler. Müntesipleri dinleri farklı algılayıp yorumlayabilir ve bunu yaşadığı coğrafya ve kültürel ortamda farklı şekillerde uygulayabilirler. Farklı dindarlık uygulamalarının ortak yönlerini tespit etmek, dindarlığın ne olduğu, ne amaçla yaşandığı ve hangi itici güçlerin etkin olduğunu sorgulamak bu alandaki teorisyenleri harekete geçiren nokta olmuştur.¹³⁸

Bireyin ibadetleri yerine getirmesine odaklanan tek boyutlu yaklaşım zamanla yerini çok boyutlu yaklaşıma bırakmıştır. Dinlerin fertler tarafından farklı şekillerde yaşanmasından dolayı dindarlığın farklı türlerinin olabileceğini ve bunun tüm dinler için geçerli olduğunu ileri sürerek sınıflandırma yapan Glock ve Stark'tır.¹³⁹ Dinin yaşanmasında ortaya çıkan bu farklı boyutlar *inanç, ibadet, duygu, etki ve bilgidir*.

İnanç boyutu; dini yaşayan fertlerin her birinin o dinin öğretilerini kabul etmesidir. Her din de müntesipleri tarafından onaylanması gereken bir inanç bütünlüğünü barındırmaktadır. İnançların içeriği ve değerleri dinler arasında farklı olduğu gibi aynı din içindeki dini gelenekler arasında da farklılaşabilmektedir.¹⁴⁰ Dinin vazettiği inanç ilkeleri, kutsal bir varlığın var olduğunu ifade etmeyi, onun niteliklerini ve diğer inanç

---

¹³⁷ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, 33-36.

¹³⁸ Ali Ayten - Ali Köse, *Din Psikolojisi*, 112.

¹³⁹ Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", 29.

¹⁴⁰ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", 493.

unsurlarını ikrar etmeyi gerektirir. Bu boyutun en önemli özelliği varoluş noktasında merkezi konumda olması ve hayatı anlamlandırmaya dair içinde cevaplar barındırmasıdır.¹⁴¹

İbadet boyutu; her din kendi takipçilerinden talep ettiği ve uygulamalarını istediği özel dini ilkeler ve pratikler vardır. Bu pratikleri müntesipleri kendi şartlarına göre yerine getirmeye çalışırlar.¹⁴² Dinin bu pratiklerini yerine getirme sıklığı, samimiyeti ve derecesi kişinin dini yaşamasının ve bağlılığının göstergesidir. Ritüel ve ayinler umumiyetle halk tipidir ve biçimseldir. Bütün dinler için kişisel ibadetlerin kendiliğinden ve gayri resmi olanları da mevcuttur.¹⁴³

Duygu (Tecrübe) Boyutu; yaşanan dini tecrübeyle ilgili olumlu ve olumsuz tüm dini duyguları içeren boyuttur. Kişinin kutsal olanla olan doğrudan iletişim sürecinde yaşadığı huzur, huşu, korku, sevgi vb. dini hisleri içermektedir.¹⁴⁴ Dinsel tecrübe ve duygu inanç ve pratiklerle ilişkili fakat onlardan daha hassas ve kapalı olan bir yaşantı şeklidir. Dindar kişi kutsalın gerçek öznel bilgisine ulaşabilir ve bazı duyguları yaşayabilir. Bu durum her dinde minimum seviyede de olsa bireysel dindarlığa işaret eden öznel dini değerlerin varlığını ifade etmektedir.¹⁴⁵

Bilgi boyutu; Glock'a göre her din, dindar insandan kendi inancının temel öğretileri ve kutsal metinleri ile ilgili bilgileri edinmesini beklediğini belirtir. Bir inancı kabul etmek için onunla ilgili gerekli bilgileri edinmek gerektiği için bilgi boyutu ile inanç boyutu arasında yakın ilişki vardır.¹⁴⁶ İnanç bilgiyi takip etmez ve dolayısıyla bilgi inanca bağlı değildir. Kişi bilmeden anlamadan inanabilir ve inanç az bilgi üzerine de kazanılabilir.¹⁴⁷

---

¹⁴¹ Ali Ayten - Ali Köse, *Din Psikolojisi*, 113.

¹⁴² Ali Ayten - Ali Köse, *Din Psikolojisi*, 113.

¹⁴³ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", 493.

¹⁴⁴ Ali Ayten - Ali Köse, *Din Psikolojisi*, 114.

¹⁴⁵ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", 493.

¹⁴⁶ Yıldız, "Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma", 30.

¹⁴⁷ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", 493.

Etki boyutu, dinin müntesiplerinden ne beklediği ve müntesiplerinin de dine bağlanma ve dini pratikler sonucunda tutum ve davranışlarında ne gibi değişiklikler olduğuna işaret etmektedir.¹⁴⁸ Devamlı ve sürekli olarak yaşanan dini bilgi, tecrübe ve inançların etkilerini ifade eden boyuttur.

İlk dört boyut, dini bağlılığı belirlemek için bir referans çerçevesi oluşturabilse de analitik zeminde deneye dayalı veri olmaksızın boyutlar arasındaki ilişki açıklanamaz. Ve bir boyutta dindar olma diğer boyutta da dindar olacağı anlamına gelmez.¹⁴⁹

1.3.2.Dini Tutum

Dini tutumu açıklamak için önce tutum kelimesinin ne anlama geldiğine bakmak gerekiyor. “Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir”¹⁵⁰ Bir başka ifadeyle sosyal bir nesne hakkında bireylerde var olan bilişsel, duygusal ve davranışsal özellikler taşıyan saklı eğilimleri tanımlamaktadır.¹⁵¹ Objeye karşı olan bu psikolojik eğilim olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Tutum bireye atfedilen bir davranıştır. Gözleme ile anlaşılmaz ama bireyin davranışlarından çıkarsama yapılarak anlaşılabilir.¹⁵² Tutum üç unsurdan meydana gelmektedir; *biliş (zihni)*, *duygu ve davranış*. Bireyin tutumuna konu teşkil eden nesne hakkındaki bilgi ve inançlar *biliş unsurunu* açıklar. *Duygu unsuru* ise o nesneden hoşlanması veya hoşlanmaması şeklinde tezahür eder ve bu tutuma devamlılık katan özelliştir. *Davranış unsuru* ise o tutumla ilgili her türlü davranış eğilimini göstermektedir.¹⁵³ Bu unsurların birbiri ile ilgili ve bağlantılı olduğu düşünülür. Mesela, kişi dinle ilgili olumlu düşünüyorsa, bu kişinin dini davranışlara ya da dine yönelik olumlu duygulara sahip olduğu varsayılır.¹⁵⁴

---

¹⁴⁸ Ali Ayten - Ali Köse, *Din Psikolojisi*, 114-115.

¹⁴⁹ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, 493.

¹⁵⁰ Çiğdem Kağıtçıbaşı - Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş* (İstanbul: Evrim Yayınları, 2016), 129-130.

¹⁵¹ M. Naci Kula, “Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 512.

¹⁵² Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *İnsan ve İnsanlar*, 130.

¹⁵³ Kula, “Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, 512.

¹⁵⁴ Ok, “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”.

Din, müntesiplerini emir ve yasakları aracılığıyla yönlendirir ve onları davranışa sevk eder. Dini tutum kişinin dinle ilgili düşünce duygu ve davranışlarını istikrarlı bir şekilde belirleme tarzıdır. Bireyin dinle ilgili düşünceleri, hoşlanıp hoşlanmadığı gibi duyguları ve ibadetler, ritüeller ve dini uygulamalar gibi lehte ve aleyhte dinle ilgili davranışları, o bireyin dini tutumunu oluşturmaktadır.¹⁵⁵ Dini tutumlar, dini davranışın yönünü ve eğilimini belirler. Bireyin dini tutumu olumlu ise dini davranışa eğilimi olumludur. Dini tutumu olumsuz ise dine karşı olumsuz tutumu görülür. Bir bireyin dini davranışı aynı zamanda onun dini tutumunu da yansıtır. Bir bireyde dini davranışın tezahürünün görülmesi esas olarak dini bilgileri öğrenmeye bağlıdır. Din eğitimi almamış ve yeterince dini bilgi öğrenmemiş bir kişinin olumlu bir dini tutum oluşturması zordur. Bireyin dinle ilgili duyguları, öğrendiği dini bilgiler ve dini davranışların toplamı o bireyin dini tutumu hakkında bilgi vermektedir. Bu nedenle, dini bilgi, dini düşünce, dini inanç, dini duygu ve dini davranış, dini tutumun bir fonksiyonudur.¹⁵⁶

Tutumların oluşmasında aile ve arkadaş çevresi çok önemlidir. “Ana-baba, çocukların oluşturdukları tutumların ilk kaynağıdır. Arkadaş çevresi de aynı şekilde etki etmektedir.”¹⁵⁷ Toplumsal yapının ilk birimi olan aile kurumundaki ana-baba tutumları, çocukların duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyerek küçük yaştan itibaren karşılaştıkları olaylara ve nesnelere karşı tutumlarını şekillendirmektedir. Dini yaşantının ailede görünür olması ve dinin emir ve yasaklarının ebeveynler tarafından ne ölçüde yaşandığı o ailedeki çocukların dine karşı olan tutumlarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Yine arkadaş çevresinin de aile kadar tutumların oluşmasında etkili olması, aileden sonraki en yakın sosyal çevre olan yakın arkadaş ve akranların dine karşı olan tutumları, çocukların dine olan yaklaşımlarının şekillenmesinde önemli bir etken olmaktadır.

---

¹⁵⁵ Hasan Arslan, “Dini Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2009), 78-79.

¹⁵⁶ Kula, “Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, 513.

¹⁵⁷ Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, *İnsan ve İnsanlar*, 145.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE ANALİZ

2.1.Örneklemin Sosyodemografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Örneklemin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, algılanan sosyoekonomik durum, yaşadığı yer, yaşadığı ev ve yaşama ortamına dair detaylı bilgileri içeren bulgulardır.

2.1.1.Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı

Tablo 1: Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı.

Cinsiyet	N	%
Erkek	426	49,2
Kadın	439	50,8
Toplam	865	100

Örneklemin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında 426'sı erkek (% 49,2), 439'u kadın (%50,8) olmak üzere toplam 865 kişiden oluşmaktadır.

2.1.2.Örneklemin Yaşa Göre Dağılımı

Tablo 2: Örneklemin Yaşa Göre Dağılımı

Yaş Dağılımı	N	%
1 (18-22)	176	20,3
2 (23-30)	316	36,5
3 (31-45)	268	31,0
4 (46-70)	105	12,1
Toplam	865	100

Yaşa göre dağılımına bakıldığında örneklemin dört kategoriye ayrıldığını görmekteyiz. 18-22 yaş aralığındaki grubun 176 (% 20,3), 23-30 yaş aralığındaki grubun 316 (%36,5), 31-45 yaş aralığındaki grubun 268 (% 31,0) ve 46-70 yaş aralığında olanlar 105 (%12,1) katılımcıdan oluştuğu görülmektedir. Yaş ortalaması 32,39'dur. Yaşça en genç katılımcı 18 yaşında olup en büyüğü 70 yaşındadır.

2.1.3.Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Tablo 3: Örneklemin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Medeni Durum	N	%
Evli	342	39,5
Bekâr	523	60,5
Toplam	865	100

Örneklemin medeni duruma göre dağılımına bakıldığında 342 katılımcının evli (%39,5), 523 katılımcının bekâr (%60,5) olduğu görülmektedir.

2.1.4.Örneklemin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Tablo 4: Örneklemin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	N	%
İlköğretim	33	3,8
Lise	207	23,9
Üniversite	489	56,5
Yüksek Lisans	99	11,4
Doktora	37	4,3
Toplam	865	100

Örneklemin eğitim durumuna göre dağılımına baktığımızda; %3,8'inin (33) ilköğretim mezunu, %23,9'unun (207) lise mezunu, %56,5'inin (489) üniversite mezunu, %11,4'ünün (99) yüksek lisans ve %4,3'ünün (37) doktora mezunu olduğunu görmekteyiz. Çalışma grubunun yaklaşık %70 gibi büyük çoğunluğunun üniversite öğrencisi/mezunu olduğu tespit edilmiştir.

2.1.5.Örneklemin Algılanan Sosyoekonomik Durumuna Göre Dağılımı

Tablo 5: Örneklemin Sosyoekonomik Duruma Göre Dağılımı

Sosyoekonomik Durum	N	%
Alt	66	7,6

Ortanın altı	146	16,3
Orta	472	54,6
Ortanın üstü	159	18,4
Üst	27	3,1
Toplam	865	100

Örneklemin algılanan sosyoekonomik düzeye göre durumuna bakıldığında, %7,6'sının (66) kendilerini ekonomik olarak alt gruba ait algıladıklarını, %16,3'ünün (146) ortanın altı, %54,6'sının (472) orta grup, %18,4'ünün (159) ortanın üstü ve %3,1'inin (27) de kendilerini sosyoekonomik açıdan üst grup olarak algıladıkları görülmektedir. Yaklaşık %24'ünün kendilerini ekonomik olarak orta seviyenin altında algıladıkları ve %21,5'inin ise ortanın üstü ve üst olarak algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

2.1.6.Örneklemin Yaşadığı Yere Göre Dağılımı

Tablo 6: Örneklemin Yaşadığı Yere Göre Dağılımı

Yaşadığı Yer	N	%
Büyükşehir	547	63,2
Şehir	188	21,7
İlçe	98	11,3
Köy	32	3,7
Toplam	865	100

Çalışma grubunun yaşadığı yere göre dağılımına baktığımızda %63,2'sinin (547) büyükşehirde, %21,7'sinin (188) şehirde, %11,3'ünün (98) ilçede ve %3,7'sinin (32) köyde yaşadığı tespit edilmiştir.

2.1.7.Örneklemin Lise/Üniversite Eğitimindeki Alanına Göre Dağılımı

Tablo 7: Örneklemin Lise/Üniversite Eğitimindeki Alanına Göre Dağılımı

Lise/Üniversite Eğitimindeki Alanınız	N	%
---------------------------------------	---	---

Sözel	225	26,0
Sayısal	296	34,2
Eşit Ağırlık	283	32,7
Dil	32	3,7
Lise Okumadı	29	3,4
Toplam	865	100

Örneklemin Lise/Üniversite eğitimindeki alanına göre dağılımına baktığımızda %26'sının (225) sözel, %34,2'sinin (296) sayısal, %32,7'sinin (283) eşit ağırlık, %3,7'sinin (32) dil alanında olduğu tespit edilmiştir. Örneklemin %3,4'ü ise (29) kendilerinin lise okumadıklarını belirtmişlerdir.

2.1.8.Örneklemin Teknolojik Ürünlerle İlişisine Göre Dağılımı

Tablo 8: Örneklemin Teknolojik Ürünlerle İlişisine Göre Dağılımı

Teknolojik Ürünlerle İlişiniz	N	%
Tamamen İlgisiz	14	1,6
İlgisiz	73	8,4
Orta	323	37,3
İlgili	315	36,4
Çok İlgili	140	16,2
Toplam	865	100

Örneklemin teknolojik ürünlerle ilişkisine göre dağılımına baktığımızda %1,6'sının (14) kendilerinin teknolojiyle tamamen ilgisiz olduklarını, %8,4'ü (73) ilgisiz olduklarını, %37,3'ü (323) orta derecede ilgili olduklarını, %36,4'ü (315) ilgili olduklarını ve %16,2'si (140) de çok ilgili olduklarını ifade etmişlerdir.

2.2.Yapay Zekâ Kaygısına İlişkin Bulgular

Bu kısımda demografik değişkenlere göre yapay zekâ kaygı düzeyleri analiz edilmiştir. Sonuçlar tablolarda gösterilmiş ve literatürle karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

2.2.1.Cinsiyete Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 9: Cinsiyete Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Erkek	426	43,64	16,802	-2,981	0,003
Kadın	439	46,94	15,727		
Toplam	865			(t-testi)	

Tablo 9 incelendiğinde cinsiyete göre yapay zekâ kaygısının iki cins arasında istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaştığını görmekteyiz ($t_{865}=-2,981;p<0,05$). Buna göre kadınların yapay zekâ kaygı düzeyi erkeklere kıyasla daha yüksektir. Araştırmacının öne sürdüğü “cinsiyete göre yapay zekâ kaygı düzeyi farklılaşmaktadır” hipotezi doğrulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre cinsiyetin yapay zekâ kaygı düzeyini farklılaştıran bir değişken olduğu görülmektedir. Aile hekimlerinin yapay zekâ kaygısının incelendiği araştırmada cinsiyetin yapay zekâ kaygısını etkileyen bir değişken olmadığı tespit edilmiştir¹⁵⁸ Gaziantep ilinde kamu hastanelerinde yapılan ve *Teknofobi Düzeyi Ve Örgütsel Atalet İlişkisi* adıyla yayınlanan çalışmada cinsiyetin teknofobiyi etkileyen bir değişken olduğu ortaya çıkarılmıştır.¹⁵⁹

Kadınların yapay zekâ kaygısının sebebi şöyle açıklanabilir. Kız çocukları ile erkek çocuklarının farklı yetiştirilme tarzları, erkek çocuklarının daha çok teknik oyuncaklarla kız çocuklarının ise bebek oyuncakları ile yetiştirilmeleri ayrıca ebeveynler eliyle, toplumsal yönlendirmelerle ve reklamlarla toplumsal cinsiyetçi rollerin çocuklara verilmesi, ilgi alanlarını farklılaştırmakta erkek çocuklarını daha teknik alanlara

¹⁵⁸ Baser vd., “Artificial Intelligence Anxiety of Family Physicians in Turkey”, 6.

¹⁵⁹ İbrahimoglu vd., “Teknofobi Düzeyi Ve Örgütsel Atalet İlişkisi: Gaziantep İli Kamu Hastanelerinde Bir Araştırma”.

yönlendirmektedir.¹⁶⁰ Bunun sonucunda beden gücü gerektiren, teknik ve güvenlikle ilgili mesleklerin istihdamında ağırlıklı olarak erkekler tercih edilmektedir.¹⁶¹ Freud'a göre kaygı duruma ait olup nesnesi olmayan şeydir.¹⁶² Kişinin bilmediğinden korkmasından hareketle kadınların erkeklere oranla daha az teknik konularla ilgili olmaları, bu anlamlı farkın ortaya çıkmasının nedeni olabilir.

2.2.2.Yaşa Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 10: Yaşa Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Yaş	N	$\bar{x}$	ss	F	p
18-22	176	45,33	16,514	0,262	0,853
23-30	316	45,31	16,424		
31-45	268	44,80	16,993		
45-70	105	46,46	14,097		
Toplam	865	45,31	16,339	(ANOVA)	

Tablo 10 incelendiğinde yaş gruplarına göre yapay zekâ kaygısında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını görmekteyiz ($F_{865}=0,262$; $p>0,05$). Yaş gruplarının aritmetik ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu ve ortalama düzeyinde seyrettiği görülmektedir. Bu sonuçlar araştırmada öne sürülen “yaşa göre yapay zekâ kaygı düzeyi farklılaşmaktadır” hipotezini doğrulamamaktadır. İbrahimoglu, Seyhan ve Bal yaptıkları çalışmalarında yaş gruplarının teknofobiyi etkileyen bir değişken olmadığını ortaya çıkarmışlardır.¹⁶³

Doğar doğmaz sanal ortamla tanışan ve onunla uyum içinde olan bireyler için kullanılan *dijital yerliler* kavramıyla 18-22 ve 23-30 yaş grubundaki gençlerin kaygı

¹⁶⁰ Sefa Erbaş, “Küçük Zihinlere Yerleştirilen Toplumsal Cinsiyet Roller”, *Mavi Atlas 7/1* (01 Mayıs 2019), 186-190.

¹⁶¹ TÜİK, *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri Gender Statsitcis 2021* (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, 2021), 117.

¹⁶² Faruk, “kaygı Kavramı”, 204.

¹⁶³ İbrahimoglu vd., “Teknofobi Düzeyi Ve Örgütsel Atalet İlişkisi: Gaziantep İli Kamu Hastanelerinde Bir Araştırma”.

düzeyleri diğerlerinden anlamlı olarak farklılaşmamaktadır.¹⁶⁴ Sanal ortamla erken dönemde tanışmış olmaları ve teknoloji ile uyum içinde olmalarının yapay zekâ kaygısını azaltacağı varsayılabilir. Bu gençlerin yapay zekânın *iş değiştirme* boyutu ile gelecekteki işlerin otonom hale gelmesi ve robot kullanımı dolayısıyla iş imkanlarının azalacağı konusundaki endişeleri bu kaygı düzeyini açıklayabilir.

2.2.3. Medeni Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 11: Medeni Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Medeni Durum	N	$\bar{x}$	ss	F	p
Evli	342	47,17	16,293	1,127	0,007
Bekâr	523	44,10	16,271		
Toplam	865				(t-testi)

Tablo 11'e bakıldığında medeni duruma göre yapay zekâ kaygı düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($t_{865}=1,127$; $p<0,05$). Aritmetik ortalamalara bakıldığında evlilerin aritmetik ortalamasının 47.17 bekârların 44,10 olduğu görülmektedir. Buna göre evlilerin yapay zekâ kaygı düzeyi daha yüksektir. Araştırmacının öne sürdüğü “medeni duruma göre yapay zekâ kaygısı farklılaşmaktadır” yönündeki hipotez doğrulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre medeni durumun yapay zekâ kaygı düzeyini farklılaştıran bir değişken olduğu görülmektedir. Evliler, ailelerinde bakmakla yükümlü oldukları fertler ve çocukları dolayısıyla sorumluluk sahibidirler. Bu sorumluluk hissi onların gelecekteki muhtemel sosyal ve ekonomik değişimlerden etkilenmelerine ve daha fazla kaygı duymalarına yol açabilir.

2.2.4. Eğitim Durumuna Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 12: Eğitim Durumuna Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Eğitim Düzeyi	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Farklar
A-İlköğretim	33	52,76	17,920	7,977	0,000	A-E B-C
B-Lise	207	49,71	18,311			B-D

¹⁶⁴ Burak Karabulut, “Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler ve Melezler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (2015), 16.

C-Üniversite	489	43,80	15,430	B-E
D-Yüksek Lisans	99	42,67	14,499	
E-Doktora	37	41,24	13,206	
Toplam	865	45,31	16,339	(ANOVA)

Tablo 12 incelendiğinde, eğitim düzeyine göre yapay zekâ kaygı düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmektedir ($F_{865}=7,977$; $p<0,05$). Eğitim düzeyi arttıkça yapay zekâ kaygısının azaldığını görmekteyiz. Doktora mezunları ile ilköğretim mezunları arasındaki yapay zekâ kaygı düzeyi farkı en yüksek olan gruplardır (A-E). İlköğretim ve lise mezunlarının yapay zekâ kaygı düzeyleri üniversite, yüksek lisans mezunlarından oldukça yüksektir. Eğitimin yapay zekâ kaygısını azaltan bir değişken olduğu söylenebilir. Buna göre araştırmada öne sürülen “eğitim durumuna göre yapay zekâ kaygısı farklılaşmaktadır” hipotezi doğrulanmıştır. Eğitim arttıkça yapay zekâ ve uygulamaları konusundaki bilginin ve farkındalığın artması kaygıyı azaltan bir etkidir. Yapay zekâ kaygısının öğrenme ile ilgili unsuru yapay zekânın uygulamalarını ve teknolojilerini öğrenmek için gösterilen çabayı içermektedir. Lisans ve lisansüstü eğitim alanlar için üniversiteler bu öğrenme sürecini kolaylaştıran bir ortamdır. Bu süreçte teknolojik gelişmelere, onların ürünleri ve uygulamalarına aşina olup tecrübe etmeleri bu teknolojilerin kabiliyetleri hakkında farkındalık geliştirmelerini mümkün kılmaktadır. Yapay zekâyı ve teknolojilerini anladıklarında da kaygı düzeyleri azalmaktadır.

2.2.5.Sosyoekonomik Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 13: Sosyoekonomik Duruma Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Sosyoekonomik Durum	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Alt	66	46,68	18,456	3,213	0,012	
B-Ortanın Altı	141	47,93	18,327			B-D
C-Orta	472	45,66	14,867			
D-Ortanın üstü	159	41,58	16,176			D-B
E-Üst	27	44,22	22,063			
Toplam	865	45,31	16,339			(ANOVA)

Tablo 13'e bakıldığında sosyoekonomik duruma göre yapay zekâ kaygı düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F_{865}=3,213$; $p<0,05$). Aritmetik ortalamalara bakıldığında, sosyoekonomik olarak ortanın altı grubunun (47,93), ortanın üstü grubundan (41,58) kaygı düzeyi olarak oldukça farklılaştığını ve ortanın altı grubunun en yüksek kaygı düzeyine sahip olduğunu görmekteyiz. Buna göre sosyoekonomik olarak alt seviyede olanların yapay zekâ kaygı düzeyleri daha yüksektir. Sosyoekonomik durum arttıkça yapay zekâ kaygısı azalmaktadır. Araştırmacının öne sürdüğü “sosyoekonomik düzeye göre yapay zekâ kaygı düzeyi farklılaşmaktadır” hipotezi doğrulanmıştır. Sosyoekonomik olarak ortanın üstünün en düşük yapay zekâ kaygı düzeyine sahip olması, bu gruptakilerin teknolojik ürünlere erişim ve kullanma imkanlarının daha fazla olması ve onları bizzat tecrübe etmeleri nedeniyle farkındalığın artmasıyla açıklanabilir. Üst gruptaki farklılık, istatistiksel açıdan yeterli sayıda verinin olmaması ile izah edilebilir.

2.2.6. Yaşadığı Yere Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 14: Yaşadığı Yere Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Yaşadığı Yer	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Büyükşehir	547	43,86	15,625	5,852	0,001	
B-Şehir	188	46,19	18,429			A-C A-D
C-İlçe	98	49,44	15,576			
D-Köy	32	52,47	13,565			
Toplam	865	45,31	16,339			(ANOVA)

Tablo 14 incelendiğinde; yaşadığı yere göre yapay zekâ kaygısı arasındaki ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmektedir ($F_{865}=5,852$; $p<0,05$). Köy ve ilçede yaşayanların yapay zekâ kaygısı, büyükşehirde yaşayanlara göre oldukça yüksektir. En yüksek yapay zekâ kaygısı köyde yaşayanlarda tespit edilmiştir. Buna göre araştırmada öne sürülen “yaşadığı yere göre yapay zekâ kaygısı farklılaşmaktadır” hipotezi doğrulanmıştır. Büyükşehirde yaşayanlar için trafiği optimum hale getiren sinyal sistemleri, bazı kurumlarda ve hastanelerde uygulanan akıllı randevu sistemleri gibi teknolojik uygulamalar hayatlarında görünür haldedir. Kentin gelişmişliği içinde yapay zekâ uygulamalarının bir kısmının zaten kullanılıyor olması, kent sakinlerinin bu

uygulamalara aşinalığını arttıran ve dolayısıyla yapay zekâ kaygılarını azaltan bir etken olduğu değerlendirilebilir.

2.2.7.Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 15: Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Lise/Üniversite Eğitim Alanı	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Sözel	225	51,32	15,343	18,548	0,000	A-B
B-Sayısal	296	40,26	15,643			A-C
C-Eşit Ağırlık	283	45,33	16,061			A-D
D-Dil	32	41,75	12,794			B-C
E-Lise Okumadı	29	54,14	18,531			B-E
						C-E
						D-E
Toplam	865	45,31	16,339			(ANOVA)

Tablo 15 incelendiğinde lise/üniversite eğitim alanı ile yapay zekâ kaygı düzeyi arasındaki ilişkinin istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($F_{865}=18,548$; $p<0,05$). Tüm gruplar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Aritmetik ortalamalar da bunu göstermektedir. En yüksek farklılık *sayısal* alan ile *lise okumadı* alanı arasındaki yapay zekâ kaygı düzeyi farklılığıdır (E-B). Eğitim düzeyine göre yapay zekâ kaygısının incelendiği 2.2.4 maddesinde de eğitim düzeyi azaldıkça yapay zekâ kaygısının arttığı sonucuna ulaşılmıştı. Buradaki sonuçlar da bunu teyid etmektedir. Sözel alanla sayısal alan arasındaki kaygı düzeyleri farkı da oldukça yüksektir. Sayısal alanda okuyanların yapay zekâ kaygı düzeyleri en düşüktür ($\bar{x}=40,26$). Lise/üniversite alanının yapay zekâ kaygısını farklılaştıran bir değişken olduğunu söyleyebiliriz. Sayısal alan, genellikle teknik ve mühendislikle ilgili alanlarla ilişkilidir. Dil alanında olanların ise yabancı kaynaklara erişimleri daha kolaydır. Teknik alanda olanların ve dil bilenlerin teknolojiyi, yapay zekâ ve uygulamalarını öğrenme, anlama konusundaki bu avantajları, olanların yapay zekâ kaygı düzeyinin daha az olmasını açıklayabilir.

2.2.8.Teknolojik Ürünlerle İlişisine Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Tablo 16: Teknolojik Ürünlerle İlişisine Göre Yapay Zekâ Kaygısı

Teknolojik Ürünlerle İlişkisi	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Tamamen İlgisiz	14	67,36	18,776	26,767	0,000	A-C

B-İlgisiz	73	53,96	18,828	A-D A-E
C-Orta	323	48,22	15,257	B-D B-E
D-İlgili	315	42,83	14,418	C-D C-E
E-Tamamen İlgili	140	37,47	16,122	D-E
Toplam	865	45,31	16,339	(ANOVA)

Tablo 16 incelendiğinde; teknolojik ürünlerle ilişkisine göre yapay zekâ kaygısının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaştığı görülmektedir ($F_{865}=26,767$; $p<0,05$). Teknolojik ürünlerle ilişkisini *ilgili* ve *tamamen ilgili* olarak ifade edenlerin yapay zekâ kaygıları *ilgisiz* ve *tamamen ilgisiz* olarak ifade edenlerin kaygılarından daha düşüktür. Teknolojik ürünlere ilgisi en düşük olanlar en yüksek yapay zekâ kaygısına ($\bar{x}=67,36$) sahipken en ilgili olanlar en düşük yapay zekâ kaygısına ($\bar{x}=37,47$) sahiptirler. Teknolojik ürünlere olan ilgi arttıkça yapay zekâ kaygısı azalmaktadır. Teknolojik ürünlerle ilişkinin, yapay zekâ kaygısını etkileyen bir değişken olduğunu çıkan sonuçlar göstermektedir. Tabloda teknolojik ürünlerle ilişkisi açısından yapay zekâ kaygısının ilgisizden ilgiye doğru aşamalı olarak azaldığı görülmektedir. Bu durum daha önceki bölümlerde işaret edilen yapay zekâ ve uygulamalarını öğrenme, bilme ve farkındalık ile açıklanabilir. Teknolojik ürünlere aşinalık, onları kullanma ve tecrübe etme, yapay zekâ ürünleri ve uygulamaları konusundaki muhtemel endişeleri azaltıcı bir işlev görmektedir.

2.3.Yabancılaşmaya İlişkin Bulgular

Bu kısımda demografik değişkenlere göre yabancılaşma düzeyi analiz edilmiştir. Sonuçlar tablolarda gösterilmiş ve literatürle karşılaştırılarak yorumlanmıştır

2.3.1.Cinsiyete Göre Yabancılaşma

Tablo 17: Cinsiyete Göre Yabancılaşma

Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Erkek	426	60,64	11,076	-2,033	0,52
Kadın	439	62,14	10,529		
Toplam	865				(t-testi)

Tablo 17 incelendiğinde cinsiyete göre sosyal yabancılaşma arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($t_{865}=-2,033$; $p>0,05$). Aritmetik ortalamalarına bakıldığında, erkeklerin 60,64, kadınların 62,14 olduğu görülmektedir fakat bu sonuç istatistiksel olarak anlamlı değildir. Araştırmacının öne sürdüğü “cinsiyete göre yabancılaşma düzeyi farklılaşmaktadır” hipotezi doğrulanmamıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre cinsiyetin sosyal yabancılaşma düzeyini farklılaştıran bir değişken olmadığı görülmektedir.

Sağlık sektöründe yabancılaşma düzeyinin incelendiği araştırmada, kadınların erkeklere oranla daha fazla yabancılaşma düzeyine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.¹⁶⁵

Erzurum’da yapılan yabancılaşma ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmada cinsiyete göre sosyal yabancılaşmanın farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.¹⁶⁶ Bu sonuç bizim bulgumuzla uyumluluk göstermektedir. Öğretmenler üzerinde yapılan diğer araştırmada, erkeklerin kadınlardan daha yüksek yabancılaşma düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir.¹⁶⁷ Sonuçların farklı olması, çalışma gruplarının, araştırmanın yapıldığı yerin, zamanın ve ölçeklerin farklı olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

2.3.2.Yaşa Göre Yabancılaşma

Tablo 18: Yaşa Göre Yabancılaşma

Yaş	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-18-22	176	60,99	10,728	3,033	0,029	
B-23-30	316	62,14	10,993			B-D
C-31-45	268	61,88	10,547			C-D
D-45-70	105	58,65	10,840			
Toplam	865	61,40	10,822			(ANOVA)

¹⁶⁵ Hayrettin Usul - Aysel Atan, “Sağlık Sektöründe Yabancılaşma Düzeyi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (2014), 1-10.

¹⁶⁶ Karaca, *Yabancılaşma ve Din*, 212.

¹⁶⁷ Yakut, *Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi Polatlı Örneği*, 108.

Tablo 18 incelendiğinde yaş gruplarına göre sosyal yabancılaşmanın anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir ($F_{865}=3,033$; $p<0,05$). Yaş gruplarının aritmetik ortalamasına bakıldığında; 23-30 yaş grubunun $\bar{x}=62,14$ ve 45-70 yaş grubunun $\bar{x}=58,65$ aritmetik ortalama ile istatistiksel olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu sonuçlar araştırmada öne sürülen “yaşa göre yabancılaşma düzeyi farklılaşmaktadır” hipotezini doğrulamaktadır.

İlköğretim okulu öğretmenleri üzerinde yapılan iş, yaşam kalitesi ve yabancılaşma arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada da en yüksek yabancılaşma düzeyine (21-30) yaş aralığında olan öğretmenlerin, en az yabancılaşma düzeyine ise (51 yaş + üstü) öğretmenlerin sahip olduğu görülmektedir.¹⁶⁸ Bu sonuç bizim bulgularımızla da uyumludur. 22-30 yaş aralığındaki gençlerin üniversite eğitimini henüz tamamladıkları bir dönem olup iş arayışı sıkıntıları ve yeni yuva kurma gibi zorlukların yabancılaşma düzeylerinin artmasında etken olduğu söylenebilir.

2001 yılında yapılan araştırmada, 16-22 yaş grubunun en yüksek bireysel yabancılaşma düzeyi gösteren ve 40+ yaş grubunun ise bütün yaş grupları arasında en düşük bireysel yabancılaşma ve anomi gösteren grup olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁹ Bu sonuçlar bizim bulgularımızla uyumludur.

2.3.3. Medeni Duruma Göre Yabancılaşma

Tablo 19: Medeni Duruma Göre Yabancılaşma

Medeni Durum	N	$\bar{x}$	ss	F	p
Evli	342	60,76	10,746	0,044	0,416
Bekâr	523	61,82	10,861		
Toplam	865				(t-testi)

Tablo 19’a bakıldığında medeni duruma göre yabancılaşma düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır ($t_{865}=-0,044$; $p>0,05$). Buna göre bekârlar ile evlilerin yabancılaşma düzeyleri arasında anlamlı farklılık yoktur. Araştırmacının öne sürdüğü “medeni duruma göre yabancılaşma farklılaşmaktadır” yönündeki hipotez

¹⁶⁸ Kösterelioğlu, *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşam Kalitesi ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişki*, 135-136.

¹⁶⁹ Karaca, *Yabancılaşma ve Din*, 194.

doğrulanmamıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre medeni durumun sosyal yabancılaşma düzeyini farklılaştıran bir değişken olmadığı görülmektedir.

Literatüre bakıldığında; ilköğretim öğretmenleri üzerinde yapılan araştırmada medeni durumun, mesleki yabancılaşmayı etkileyen bir faktör olmadığını ortaya çıkarmıştır.¹⁷⁰ Öğretmenler arasında yapılan diğer bir araştırmada da medeni durumun yabancılaşma düzeyini etkileyen bir etken olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁷¹ Bu sonuçlar bizim bulgularımızla uyumludur.

Isparta ilinde yapılan sağlık çalışanlarının yabancılaşma düzeyi ile ilgili çalışmada ise bekâr katılımcıların yabancılaşma düzeyinin evli katılımcılardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.¹⁷² Yine Karaca yaptığı araştırmada, bekârların evlilere oranla daha yüksek seviyede bireysel yabancılaşma düzeyi gösterdiğini saptamıştır.¹⁷³

Çıkan farklı sonuçların nedenleri olarak, araştırmalardaki sınırlılıklar, örneklem ve kullanılan ölçeklerin değişkenlik arz etmesi, farklı zaman ve mekanlarda yapılmış olmaları gösterilebilir.

2.3.4.Eğitim Durumuna Göre Yabancılaşma

Tablo 20: Eğitim Durumuna Göre Yabancılaşma

Eğitim Düzeyi	N	$\bar{x}$	ss	F	p
İlköğretim	33	63,06	13,108	1,850	0,117
Lise	207	62,61	11,560		
Üniversite	489	61,15	10,353		
Yüksek Lisans	99	60,81	10,702		
Doktora	37	58,11	10,214		
Toplam	865	61,40	10,822	(ANOVA)	

Tablo 20 incelendiğinde, eğitim düzeyi ile yabancılaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir ($F_{865}=1,850$; $p>0,05$). Buna göre araştırmacının öne sürdüğü “eğitim durumuna göre yabancılaşma farklılaşmaktadır” hipotezi

¹⁷⁰ Şimşek vd., “İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinde Mesleki Yabancılaşma”.

¹⁷¹ Yakut, *Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi Polatlı Örneği*, 125.

¹⁷² Oksay - Durmaz, “Sağlık Çalışanlarında Yabancılaşma Düzeyi Isparta İli Örneği”.

¹⁷³ Karaca, *Yabancılaşma ve Din*, 197.

doğrulanmamıştır. Elde edilen bulgulara göre eğitim düzeyinin yabancılaşmayı etkilemediği tespit edilmiştir.

Bizim tespitimizden farklı olarak Karaca, yaptığı araştırmada eğitim düzeyinin bireysel yabancılaşma düzeylerini farklılaştıran bir değişken olduğunu tespit etmiştir. Buna göre eğitim düzeyi arttıkça bireysel yabancılaşma azalmaktadır.¹⁷⁴ Otel çalışanları üzerinde yapılan araştırmada öğrenim durumuna göre yabancılaşma düzeylerinin farklılaştığını ve lise mezunlarının güçsüzlük alt boyutunda en yüksek puanı aldıkları tespit edilmiştir.¹⁷⁵

İlköğretim okulu öğretmenleri üzerinde yapılan iş, yaşam kalitesi ve yabancılaşma arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada, işe yabancılaşmada güçsüzlük boyutunda en yüksek puan ortalamasına sahip grubun lisansüstü öğrenim düzeyine sahip öğretmenler, en düşük ortalamaya sahip olan grubun ise ön lisans öğrenim düzeyine sahip öğretmenler olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁷⁶

2.3.5.Sosyoekonomik Duruma Göre Yabancılaşma

Tablo 21: Sosyoekonomik Duruma Göre Yabancılaşma

Sosyoekonomik Durum	N	$\bar{x}$	ss	F	p
Alt	66	63,23	10,721	2,039	0,087
Ortanın Altı	141	63,13	10,907		
Orta	472	60,68	10,308		
Ortanın Üstü	159	61,04	11,597		
Üst	27	62,67	13,590		
Toplam	865	61,40	10,822	(ANOVA)	

Tablo 21'e bakıldığında sosyoekonomik duruma göre yabancılaşma düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır ($F_{865}=2,039$; $p>0,05$). Buna göre sosyoekonomik durum yabancılaşmayı etkileyen bir değişken değildir. Araştırmada

¹⁷⁴ Karaca, *Yabancılaşma ve Din*, 198.

¹⁷⁵ Kazım Develioğlu - Ömer Akgün Tekin, "Otel Çalışanlarının Yabancılaşma Düzeyinin Demografik Özellikler Kapsamında İncelenmesi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 4/3 (2012), 121-128.

¹⁷⁶ Kösterelioğlu, *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşam Kalitesi ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişki*, 150.

öne sürülen “sosyoekonomik düzeye göre sosyal yabancılaşma farklılaşmaktadır” hipotezi doğrulanmamıştır.

İnönü Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan 1995 tarihli çalışmada, sosyal olarak üst tabaka mensubu gençlerde ve alt tabaka mensubu gençlerde yüksek düzeyde sosyal anomi ve yabancılaşma davranış düzeyi tespit edilmiştir.¹⁷⁷ Benzer şekilde Karaca'nın araştırmasında da “alt” ve “üst” sosyoekonomik düzeyde bulunanların, sosyal yabancılaşma açısından en yüksek düzeyde oldukları sonucuna ulaşılmıştır.¹⁷⁸

2.3.6. Yaşadığı Yere Göre Yabancılaşma

Tablo 22: Yaşadığı Yere Göre Yabancılaşma

Yaşadığı Yer	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Büyükşehir	547	60,19	10,102	6,402	0,000	
B-Şehir	188	63,45	12,248			A-B
C-İlçe	98	63,81	11,106			A-C
D-Köy	32	62,66	10,222			
Toplam	865	61,40	10,822			(ANOVA)

Tablo 22 incelendiğinde; yaşadığı yere göre sosyal yabancılaşma arasındaki ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmüştür ($F_{865}=6,402$; $p<0,05$). Elde edilen bulgulara göre yaşanan yerleşim yerinin yabancılaşmayı etkilediği tespit edilmiştir. Büyükşehirde yaşayanlar ($\bar{x}=60,19$) ile şehir ($\bar{x}=63,45$) ve ilçelerde ($\bar{x}=63,81$) yaşayanlara oranla daha düşük yabancılaşma düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna göre araştırmada öne sürülen “yaşadığı yere göre yabancılaşma farklılaşmaktadır” hipotezi doğrulanmıştır.

Yapılan diğer çalışmalara baktığımızda, yaşanan yerin yabancılaşmayı etkilediğine dair bulgulara rastlamaktayız. Karaca'nın 2001 yılındaki araştırmasına göre

¹⁷⁷ Bayhan, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma (İnönü Üniversitesi Uygulaması)*, 219.

¹⁷⁸ Karaca, *Yabancılaşma ve Din*, 215.

köy ve kasabada yaşayanların yabancılaşma düzeyleri en yüksek seviyede iken, ilçede veya şehir merkezinde yaşayanlar ile büyükşehirde ve metropollerde yaşayanların yabancılaşma düzeyleri birbirine yakın oranda ve düşük düzeyde olduğu görülmektedir.¹⁷⁹

İnönü Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada da benzer sonuçları görmek mümkündür. En yüksek düzeyde anomi ve yabancılaşma, kasabalarda uzun süre oturanlarda tespit edilmiştir.¹⁸⁰

2.3.7.Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yabancılaşma

Tablo 23: Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Yabancılaşma

Lise/Üniversite Eğitim Alanı	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Sözel	225	59,98	11,265	2,489	0,042	
B-Sayısal	296	61,33	10,310			A-C
C-Eşit Ağırlık	283	61,96	10,866			A-E B-E
D-Dil	32	63,41	9,715			
E-Lise Okumadı	29	65,48	11,972			
Toplam	865	61,40	10,822			(ANOVA)

Tablo 23'e baktığımızda; lise/üniversite alanına göre sosyal yabancılaşmanın istatistiksel olarak anlamlı farklılaştığı görülmektedir ($F_{865}=2,489$; $p<0,05$). Sözel alanda olanların ($\bar{x}=59,98$) eşit ağırlık ($\bar{x}=61,96$) ve lise okumadı ($\bar{x}=65,48$) kısmında olanlara oranla daha düşük yabancılaşma düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. En yüksek yabancılaşma oranı lise okumayanlarda gözlemlenmiştir. Çıkan bulgular, lise/üniversite alanının yabancılaşmayı etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

2.3.8.Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Yabancılaşma

Tablo 24: Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Yabancılaşma

¹⁷⁹ Karaca, *Yabancılaşma ve Din*, 202.

¹⁸⁰ Bayhan, *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma (İnönü Üniversitesi Uygulaması)*, 221.

Teknolojik Ürünlerle İlişkisi	N	$\bar{x}$	ss	F	p
Tamamen İlgisiz	14	68,29	7,760	2,351	0,53
İlgisiz	73	62,59	8,568		
Orta	323	60,75	10,713		
İlgili	315	61,03	11,169		
Çok İlgili	140	62,43	11,344		
Toplam	865	61,40	10,822	(ANOVA)	

Tablo 24'e baktığımızda; teknolojik ürünlerle ilişkisine göre sosyal yabancılaşmanın istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma seviyesine ulaşmadığı görülmektedir ($F_{865}=2,351$; $p>0,05$). Aritmetik ortalamalarına baktığımızda da anlamlı bir farkın olmadığı gözlenmektedir. Çıkan bulgular, teknolojik ürünlerle ilişki düzeyinin yabancılaşmayı etkileyen bir değişken olmadığını göstermektedir.

2.4. Dindarlığa İlişkin Bulgular

Bu kısımda demografik değişkenlere göre dindarlık düzeyi analiz edilmiştir. Sonuçlar tablolarda gösterilmiştir.

2.4.1. Cinsiyete Göre Dindarlık

Tablo 25: Cinsiyete Göre Dindarlık

Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Erkek	426	29,01	8,747	-3,041	0,002
Kadın	439	30,74	8,006		
Toplam	865			(t-testi)	

Tablo 25 incelendiğinde cinsiyetle dindarlık arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. ($t_{865}=-3,041$; $p<0,05$). Bu sonuçlara göre erkekler kadınlara oranla daha az dindar görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)'nin 2014 yılında yayınladığı Dini Hayat Araştırması'nda kadınların erkeklere oranla daha dindar ve ibadetleri yerine

getirmede daha titiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır.¹⁸¹ 2011 yılında Bahattin Aktaş ve arkadaşları tarafından yapılan Türkiye’de Dindarlık adlı çalışmaya göre kadınlar (%66,7) erkeklere (%57,1) oranla daha dindardırlar.¹⁸²

2.4.2.Yaşa Göre Dindarlık

Tablo 26: Yaşa Göre Dindarlık

Yaş	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-18-22	176	28,76	9,049	6,640	0,000	
B-23-30	316	28,88	8,927			A-C
C-31-45	268	30,93	7,454			A-D
D-45-70	105	32,17	1,332			B-C
						B-D
Toplam	865	29,89	8,419			(ANOVA)

Tablo 26 incelendiğinde yaş gruplarına göre dindarlığın anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir ($F_{865}=6,640$; $p<0,05$). Yaş gruplarının aritmetik ortalamasına bakıldığında yaşın ilerledikçe dindarlık düzeyinin arttığı görülmektedir. En yüksek fark 18-22 yaş grubu ile 45-70 yaş grubu arasındaki farktır. Bulgular yaşın dindarlık düzeyini farklılaştıran bir değişken olduğunu göstermektedir. Yaş ilerledikçe dindarlık düzeyi artmaktadır. Benzer sonuçlar 2014 DİB’in araştırmasında tespit edilmiştir. 18-24 yaş grubundakiler ibadetleri yerine getirme konusunda daha az hassas (%26,2) iken bu oran aşamalı olarak artarak en yüksek 55-64 yaş grubu (%59,2) ve 65+ üzerinde (%69,9) görülmektedir.¹⁸³ Türkiye’de dindarlık alanındaki ilk araştırmalardan olan Mehmet Taplamacıoğlu’nun çalışmasında da yaş gruplarına göre dindarlığını uygulayanların oranı (Amil) 16-30 yaş grubu için %31,8 iken 30-50 yaş grubu için bu oran %48,5’dir. 50 yaş ve üzerindekiilerin ise ibadetleri yerine getirme oranı %69,5’dir.¹⁸⁴

¹⁸¹ TUİK, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, Araştırma (Ankara: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014) (T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı), 43.

¹⁸² Bahattin Aktaş vd., *Türkiye’de Dindarlık: Muhafazakârlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri* (İstanbul: İletişim, 2012), 493.

¹⁸³ TUİK, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 43.

¹⁸⁴ Taplamacıoğlu Mehmet, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (1962), 145-146.

2.4.3. Medeni Duruma Göre Dindarlık

Tablo 27: Medeni Duruma Göre Dindarlık

Medeni Durum	N	$\bar{x}$	ss	F	p
A-Evli	342	32,43	6,885	51,938	0,000
B-Bekâr	523	28,23	8,908		
Toplam	865	29,89	8,419		(t-testi)

Tablo 27'e bakıldığında medeni durum ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır ($t_{865}=51,908$; $p<0,05$). Aritmetik ortalamalarına bakıldığında, evlilerin 32,43, bekârların ise 28,23 ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Buna göre evlilerin dindarlık düzeyi bekârlara kıyasla daha yüksektir. Medeni durum dindarlık düzeyini etkileyen bir değişkendir. DİB'in 2014 yılında yaptırdığı Dini Hayat Araştırmasında 'hissedilen dindarlık' bölümündeki sonuçlara göre evliler bekârlardan daha yüksek düzeyde kendilerini dindar olarak algılamaktadırlar (*oldukça dindarım ve dindarım* diye cevap verenlerin oranlarını topladığımızda evliler %88,9 bekârlar ise %80,6 oranında kendilerini dindar olarak algılamaktadırlar).¹⁸⁵ Ülkemizde yapılan çeşitli araştırmalarda dini pratikleri yerine getirme bakımından evlilerin bekârlara oranla daha dindar oldukları görülmüştür.¹⁸⁶

2.4.4. Eğitim Durumuna Göre Dindarlık

Tablo 28: Eğitim Durumuna Göre Dindarlık

Eğitim Düzeyi	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-İlköğretim	33	30,27	5,757	3,084	0,016	
B-Lise	207	30,91	8,002			
C-Üniversite	489	29,32	8,706			A-C A-D
D-Yüksek Lisans	99	29,05	8,512			
E-Doktora	37	30,97	7,526			
Toplam	865	29,89	8,419			(ANOVA)

¹⁸⁵ TUİK, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 239.

¹⁸⁶ Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 12-13.

Tablo 28 incelendiğinde, eğitim düzeyi ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmektedir ($F_{865}=3,084$; $p<0,05$). İlköğretim mezunları ile üniversite ve yüksek lisans mezunları arasındaki farklılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre eğitim düzeyi dindarlığı etkileyen bir değişkendir. DİB'in 2014 yılında yaptığı çalışmada ilkokul ve ilköğretim mezunları en yüksek algılanan dindarlık düzeyine sahiptirler (%89,8 ve %88,8). Dindarlık algısı eğitim arttıkça azalarak lisans ve üstü eğitim mezunları kendilerini daha düşük oranda dindar olarak algılamaktadırlar (%77,3).

2.4.5.Sosyoekonomik Duruma Göre Dindarlık

Tablo 29: Sosyoekonomik Duruma Göre Dindarlık

Sosyoekonomik Durum	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Alt	66	27,92	8,226	2,426	0,047	
B-Ortanın Altı	141	29,52	8,632			
C-Orta	472	30,58	7,859			A-C
D-Ortanın Üstü	159	29,34	9,497			
E-Üst	27	27,67	9,588			
Toplam	865	29,89	8,419			(ANOVA)

Tablo 29'a bakıldığında sosyoekonomik duruma göre dindarlık düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($F_{865}=2,426$; $p<0,05$). Aritmetik ortalamalara bakıldığında alt grupta olanların orta grupta olanlara nispeten daha düşük dindarlık düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Buna göre sosyoekonomik durumun dindarlığı etkileyen bir değişken olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de Dindarlık adlı çalışmaya göre gelir durumu arttıkça dindarlık azalmaktadır. En alt gelir grubundakilerin %61,1'i kendilerini dindar olarak tanımlarken en üst gelir grubundakilerde bu oran %49'dur.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Akşit vd., *Türkiye'de dindarlık*, 493.

2.4.6. Yaşadığı Yere Göre Dindarlık

Tablo 30: Yaşadığı Yere Göre Dindarlık

Yaşadığı Yer	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Büyükşehir	547	29,03	8,636	7,643	0,000	
B-Şehir	188	30,36	7,820			A-C
C-İlçe	98	32,58	7,921			A-D
D-Köy	32	33,56	6,749			
Toplam	865	29,89	8,419			(ANOVA)

Tablo 30 incelendiğinde; yaşadığı yere göre dindarlık arasındaki ilişkide istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma görülmektedir ($F_{865}=7,643$; $p<0,05$). Büyükşehirde yaşayanların ($\bar{x}=29,03$), ilçe ($\bar{x}=30,36$) ve köylerde ($\bar{x}=33,56$) yaşayanlara oranla daha düşük dindarlık düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Yaşanılan yerleşim yerinin dindarlığı etkileyen bir değişken olduğunu göstermektedir. DİB'in 2014 tarihli Dini Hayat Araştırmasına göre kırdaki yaşayanlar (%90,7) kentte yaşayanlara (%86,2) oranla kendilerini daha fazla dindar hissetmektedirler.¹⁸⁸ Benzer şekilde 2011 yılında yapılan Türkiye'de Dindarlık araştırması sonuçlarına göre kırdaki yaşayanların %70,7'i kendilerini dindar olarak tanımlarken kentte yaşayanlarda bu oran %59,9'dur.¹⁸⁹ Bu noktada ahlaki, sosyal, kültürel, sanatsal, estetik boyutlarıyla kentsel deneyimi yaşatan kent dindarlığının, dinin biçimsel, pratik ve ritüel yönlerinin ağır bastığı kırsalda yaşanan halk dindarlığından farklı olduğunu hatırlamak gerekiyor. Ülkemizde kırsaldan kente başlayan hızlı göçlerle kent dindarlığı kır dindarlığının baskısıyla dönüşerek mevcut formunu almıştır.¹⁹⁰ Kentin kendine özgü yüzeysel ilişkileri, iş hayatı, hızı ve kişileri bireyselliğe iten yapısı dindarlık düzeyinin azalmasında etkili olabilmektedir.

2.4.7. Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Dindarlık

Tablo 31: Lise/Üniversite Eğitim Alanına Göre Dindarlık

¹⁸⁸ TÜİK, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 239.

¹⁸⁹ Akşit vd., *Türkiye'de dindarlık*, 493.

¹⁹⁰ Musa Yılmaz - Niyazi Akyüz, "Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (15 Aralık 2022), 27-30.

Lise/Üniversite Eğitim Alanı	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Sözel	225	32,21	7,309	13,209	0,000	
B-Sayısal	296	27,53	9,005			A-B
C-Eşit Ağırlık	283	30,58	7,768			B-C
D-Dil	32	26,75	11,107			B-E
E-Lise Okumadı	29	32,69	5,874			
Toplam	865	29,89	8,419			(ANOVA)

Tablo 31 incelendiğinde; lise/üniversite alanına göre dindarlık düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı farklılaştığı görülmektedir ($F_{865}=13,209$; $p<0,05$). Sözel alanda olanların ($\bar{x}=32,21$) sayısal alanda ($\bar{x}=27,53$) olanlara oranla dindarlık düzeyi daha yüksektir. Yine sayısal alandakilerin eşit ağırlık ($\bar{x}=30,58$) ve lise okumadı ($\bar{x}=32,69$) kısmında olanlara oranla dindarlık düzeyleri daha düşük olarak tespit edilmiştir. En düşük dindarlık düzeyi dil alanında olanlarda gözlemlenmiştir. Çıkan bulgular, lise/üniversite alanının dindarlığı etkileyen bir değişken olduğunu ortaya çıkarmıştır. Selçuk Üniversitesi'nde farklı fakültelerde okuyan öğrencilerin dindarlık düzeylerin incelemek amacıyla 1999 yılında yapılan araştırmaya göre dindarlık düzeyi en yüksek olanlar ilahiyat fakültesi öğrencileri ve en düşük olanlar sosyoloji ve PDR öğrencileri olduğu tespit edilmiştir. Tıp ve mühendislik fakülteleri öğrencilerinin dindarlık düzeyi ortalamaları bu iki grubun arasında çıkmış fakat istatistiksel olarak anlamlı farklılık düzeyine erişmemiştir.¹⁹¹

2.4.8. Teknolojik Ürünlerle İlişisine Göre Dindarlık

Tablo 32: Teknolojik Ürünlerle İlişisine Göre Dindarlık

Teknolojik Ürünlerle İlişkisi	N	$\bar{x}$	ss	F	p	Fark
A-Tamamen İlgisiz	14	33,64	7,977	7,739	0,000	B-E
B-İlgisiz	73	31,41	7,588			C-E
C-Orta	323	30,91	7,624			D-E

¹⁹¹ Adem Şahin, *İlahiyat, Tıp Ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 131.

D-İlgili	315	29,74	8,256	
E-Tamamen İlgili	140	26,71	10,043	
Toplam	865	29,89	8,419	(ANOVA)

Tablo 32'ye baktığımızda; teknolojik ürünlerle ilişkisine göre dindarlık düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma seviyesine ulaştığı görülmektedir ($F_{865}=7,739$; $p<0,05$). Aritmetik ortalamalarına baktığımızda da anlamlı bir farkın olduğu gözlenmektedir. Teknolojik ürünlere olan ilgi arttıkça dindarlık düzeyi azalmaktadır. Teknolojik ürünlere çok ilgili olanlar en düşük dindarlık ortalamasına sahiptir ($\bar{x}=26,71$) ve ilgili, orta ilgili ve ilgisiz olanlarla istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Çıkan bulgular, teknolojik ürünlerle ilişki düzeyinin dindarlığı etkileyen bir değişken olduğunu göstermektedir. Yaşa göre dindarlığın artması yaşlıların teknolojiye daha az aşina olmaları, gençlerin ise teknoloji ile iç içe olmaları bu durumu açıklayabilir.

2.5.Yapay Zekâ Kaygısı – Dindarlık İlişkisi ve Etki Düzeyi

Tablo 33: Yapay Zekâ Kaygısı ve Dini Tutum Arasındaki İlişki (Korelasyon)

		Dini Tutum
Yapay Zekâ Kaygısı	Korelasyon (r)	0,351**
	Anlamlılık (p)	0,000
	N	865

** $p < 0.01$ anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 33 incelendiğinde, yapay zekâ kaygısı ile dini tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,351$; $p<0,05$). Bu sonuçla araştırmacının ileri sürdüğü *H1: Yapay zekâ kaygısı ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır* hipotezi doğrulanmıştır. Dindarlık arttıkça yapay zekâ kaygısının artacağı söylenebilir.

Teknolojik ürünlerle ilginin yapay zekâ kaygısı üzerindeki etkisinin (2.2.8.) incelendiği bölümde (Tablo 16) teknolojik ürünlere olan ilginin düzeyi arttıkça yapay zekâ kaygı düzeyinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştı. Benzer şekilde Teknolojik Ürünlerle İlişkisine Göre Dindarlığın incelendiği (2.4.8.) kısımda (Tablo 32) teknolojik ürünlere olan ilgi arttıkça dindarlığın azaldığı sonucu ortaya çıkmıştı. Çıkan bu sonuçlar

birleştirilerek yorumlandığında korelasyonda çıkan sonucu doğruladığını yani dindarlık arttıkça teknolojik ürünlere olan ilginin azaldığı, teknolojik ürünlere ilginin azalmasının ise yapay zekâ kaygısını arttırdığı sonucuna neden olabildiği şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 34: Yapay Zekâ Kaygısı ve Dini Tutum Alt Boyutlarıyla Aralarındaki ilişkiler (Korelasyon)

Dini Tutum / Yapay Zekâ Kaygısı		Yapay Zekâ (YZ) Kaygısı				
		YZ Kaygısı Toplam	Öğrenme	İş Değişirme	Sosyotekn. Körlük	YZ Yapılandırma
Dini Tutum Toplam	Korelasyon (r)	0,351**	0,258**	0,318**	0,351**	0,277**
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Davranış	Korelasyon (r)	0,329**	0,262**	0,287**	0,315**	0,263**
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Duygu	Korelasyon (r)	0,384**	0,303**	0,342**	0,362**	0,309**
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Biliş	Korelasyon (r)	0,245**	0,166**	0,231**	0,253**	0,193**
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
İlişki	Korelasyon (r)	0,251**	0,161**	0,234**	0,280**	0,188**
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

** p< 0.01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Boyutları ile ilişkilere baktığımızda hem yapay zekâ kaygısı ve hem de dini tutumun tüm alt boyutlarında anlamlı pozitif ilişkiler ortaya çıkartılmıştır. Daha önce yapılan korelasyon, alt boyutların tamamı için doğrulanmıştır.

Tablo 35: Yapay Zekâ Kaygısı ve Dini Tutum Arasındaki İlişki (Basit Doğrusal Regresyon).

Değişken	R ²	B	Standart Hata	β	F	t	p
(Sabit)		24,962	1,921			12,995	0,000
Dini Tutum	0,123	0,681	0,62	0,351	121,153	11,007	0,000

Bağımlı Değişken : Yapay Zekâ Kaygısı

Yapay zekâ kaygısı yordanan, dini tutum (dindarlık) ise yordayıcı olarak regresyon analizine dahil edilmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda dini

tutumun (dindarlık), yapay zekâ kaygısı ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur ($R^2 = 0,123$; $p < 0,01$). Dini tutum yapay zekâ kaygısındaki toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır. Beta katsayısına bakıldığında dini tutum ile yapay zekâ kaygısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir ($\beta = 1,351$, $p < 0,01$). Buna göre dindarlığın yapay zekâ kaygısı üzerinde etki eden bir değişken olduğu hipotezimiz desteklenmiştir.

2.6.Yabancılaşma – Dindarlık İlişkisi ve Etki Düzeyi

Tablo 36: Yabancılaşma ve Dini Tutum Arasındaki İlişki (Korelasyon)

		Dini Tutum
Yabancılaşma	Korelasyon (r)	0,075*
	Anlamlılık (p)	0,026
	N	865

* $p < 0,05$ anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 35 incelendiğinde, yabancılaşma ile dini tutum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r = 0,075$; $p < 0,05$). Yabancılaşma ile dini tutum arasında tespit edilen pozitif yönlü ilişki bize dini tutumun yabancılaşma üzerinde etkili bir değişken olduğunu ve dindarlık arttıkça yabancılaşmanın da arttığını göstermektedir. Araştırmada öne sürülen ikinci hipotez: *Yabancılaşma ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki vardır* hipotezi doğrulanmıştır.

Literatüre bakıldığında, öğretmenler üzerinde yapılan araştırmada, yabancılaşma ile motivasyonel dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.¹⁹² Bu ilişki, yabancılaşmanın tüm boyutları için de geçerlidir. Bu sonuç bizim çalışmamızın sonuçlarından farklıdır. Bahsedilen araştırmada kullanılan motivasyonel dindarlık ölçeği bu araştırmada kullanılan dini tutum ölçeğinden farklıdır ve dindarlığın farklı bir veçhesini ölçmektedir. Aynı zamanda araştırmaların farklı zaman ve mekanlarda yine farklı örneklerle yapılmış olması sonuçların farklı çıkmasını açıklayabilir. Karaca'nın, Erzurum'da 1150 kişi üzerinde yaptığı yabancılaşma ve dini hayatı anlamaya

¹⁹² Yakut, Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi Polatlı Örneği, 178.

yönelik çalışmasında, dindarlığın bilgi boyutu ile yabancılaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı negatif bir ilişki bulunmuştur ($r=-0,176$; $p<0,01$).¹⁹³ Dini bilginin artması bireyde özgüveni arttırmakta ve bu da sosyal psikolojik olarak yabancılaşmayı azaltmaktadır. Bu sonuç bulgularımız ile uyumlu değildir.

Tablo 36: Yabancılaşma ve Dini Tutum Alt Boyutlarıyla Aralarındaki İlişkiler (Korelasyon)

Dini Tutum / Yabancılaşma		Yabancılaşma			
		Yabancılaşma Toplam	Güçsüzlük	Kuralsızlık	Yalıtılmışlık
Dini Tutum Toplam	Korelasyon (r)	0,075*	0,123**	0,076*	0,064
	Anlamlılık (p)	0,026	0,000	0,026	0,062
Davranış	Korelasyon (r)	0,099**	0,163**	0,92**	-0,078*
	Anlamlılık (p)	0,004	0,000	0,007	0,022
Duygu	Korelasyon (r)	0,096**	0,158**	0,089**	-0,074*
	Anlamlılık (p)	0,005	0,000	0,009	0,029
Biliş	Korelasyon (r)	0,015	0,032	0,007	-0,014
	Anlamlılık (p)	0,650	0,351	0,847	0,671
İlişki	Korelasyon (r)	0,52	0,075*	0,077*	0,054
	Anlamlılık (p)	0,127	0,028	0,024	0,113

** $p < 0.01$ anlamlılık düzeyini göstermektedir.

* $p < 0.05$ anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 36'daki yabancılaşma ve dini tutumun alt boyutları ile ilişkilerine baktığımızda dini tutumun *davranış* ve *duygu* alt boyutları ile yabancılaşmanın tüm boyutları arasında güçlü bir korelasyon olduğunu görmekteyiz. Burada dikkat çeken nokta bu ilişkiler tüm boyutlar için pozitif yönde iken *davranış* ve *duygu* boyutunun yabancılaşmanın *yalıtılmışlık* ile olan ilişkisi negatif yöndedir. Dini tutumun *davranış* ve *duygu* düzeyindeki artış, bireyin yabancılaşmasında *güçsüzlük* ve *kuralsızlık* boyutunda artışa neden olurken *yalıtılmışlık* düzeyini azaltmaktadır. Dini tutumun *ilişki* boyutu ile yabancılaşmanın *güçsüzlük* ve *kuralsızlık* boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler ortaya çıkartılmıştır. Bireyin, dindarlığın davranış boyutunu içeren bireysel ve toplumsal yönleriyle dinini yaşaması ve bunu kendi içinde hissetmesinin, onun toplumdan izole

¹⁹³ Karaca, Yabancılaşma ve Din, 251.

edilmesini azaltıcı bir etken olacağı sonucunu çıkarabiliriz. Özellikle cemaat olarak yapılan ibadetlerin bireyin sosyalleşmesini arttırıcı özelliği yadsınamaz.

Tablo 37: Yabancılaşma ve Dini Tutum Arasındaki İlişki (Basit Doğrusal Regresyon).

Değişken	R ²	B	Standart Hata	β	F	t	p
(Sabit)		58,501	1,355			43,183	0,000
Dini Tutum	0,006	0,097	0,044	0,075	4,945	2,224	0,026

Bağımlı Değişken : Yabancılaşma

Yabancılaşma yordanan, dini tutum (dindarlık) ise yordayıcı olarak regresyon analizine dahil edilmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda dini tutumun (dindarlık), yabancılaşma ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (R²=0,006; p<0,05). Dini tutum, yabancılaşmada toplam varyansın %1'ini açıklamaktadır. Beta katsayısına bakıldığında dini tutum ile yapay zekâ kaygısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir (β = 0,075; p<0,05). Buna göre dindarlığın yabancılaşma üzerinde etki eden bir değişken olduğu hipotezimiz kısmen desteklenmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz önceki çalışmalar dindarlık ile yabancılaşma arasında negatif yönlü ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Yapılan bu çalışma dindarlık ile yabancılaşma arasındaki ilişki pozitif yönlü olsa da etki düzeyinin çok düşük olduğu görülmektedir. Yabancılaşmanın *yalıtılmışlık* boyutuyla dini tutumun *davranış* ve *duygu* boyutları arasındaki ilişkinin negatif yönlü olması, dindarlığı duygularıyla ve pratikleri yaşayan bireylerin kendilerini toplumdan daha az yalıtılmış hissedebileceklerini düşündürüyor. Dinin cemaatle veya toplu yapılan pratikleri zaten sosyalleşmeyi arttırıcı, yalıtılmışlığı azaltıcı etki yapmaktadır. Çıkan sonuç bu durumu teyid etmektedir.

2.7.Yapay Zekâ Kaygısı – Yabancılaşma İlişkisi ve Etki Düzeyi

Tablo 38: Yapay Zekâ Kaygısı ile Yabancılaşma Arasındaki İlişki (Korelasyon)

		Yapay Zekâ Kaygısı
Yabancılaşma	Korelasyon (r)	0,247**
	Anlamlılık (p)	0,000
	N	865

** p< 0.01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 37 incelendiğinde, yapay zekâ kaygısı ve yabancılaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir ($r=0,247$; $p<0,05$). Yapay zekâ kaygısı arttıkça yabancılaşmanın artacağını söyleyebiliriz. Bu sonuçla araştırmacının öne sürdüğü *H3: Yapay zekâ kaygısı ile yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır* hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 39: Yabancılaşma ve Yapay Zekâ (YZ) Kaygısı Alt Boyutlarıyla Aralarındaki İlişkiler (Korelasyon)

Yapay Zekâ (YZ) Kaygısı / Yabancılaşma		Yabancılaşma			
		Yabancılaşma Toplam	Güçsüzlük	Kuralsızlık	Yalıtılmışlık
YZ Kaygısı Toplam	Korelasyon (r)	0,247**	0,277**	0,238**	0,024
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,481
Öğrenme	Korelasyon (r)	0,148**	0,201**	0,133**	-0,037
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,283
İş Değiştirme	Korelasyon (r)	0,264**	0,275**	0,258**	0,061
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,074
Sosyoteknik Körlük	Korelasyon (r)	0,258**	0,266**	0,256**	0,059
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,083
YZ Yapılandırma	Korelasyon (r)	0,179**	0,208**	0,173**	0,005
	Anlamlılık (p)	0,000	0,000	0,000	0,874

** $p < 0.01$ anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 38'e baktığımızda yapay zekâ kaygısı ve yabancılaşmanın alt boyutları ile ilişkisine baktığımızda yapay zekâ kaygısının tüm alt boyutları ile yabancılaşmanın güçsüzlük ve kuralsızlık boyutları arasında pozitif yönlü korelasyon tespit edilirken yalıtılmışlık boyutu ile korelasyon tespit edilememiştir. Yapay zekâ kaygısının tüm boyutları yabancılaşmanın güçsüzlük ve kuralsızlık boyutunda artırıcı bir etki yaparken yalıtılmışlık boyutunda bu etki görülmemektedir. Teknolojik gelişmeler ve yapay zekâ uygulamaları karşısında bireyler kendilerini çaresiz, kuşatılmış ve güçsüz hissedebiliyorlar fakat bu hisler onların toplumdaki yalıtılmışlıklarını etkilemiyor. Yapay zekâ uygulamalarının bireyselliği artırıcı etkisi, teknolojiyle ulaşılan ve yaygın olarak kullanılan sosyal medya uygulamalarının sosyalleştirici etkisi karşısında zayıf kalmış olabilir mi? Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri üzerinde sosyal medyanın etkisini incelemek amacıyla yapılan nicel ve nitel araştırmaya göre katılımcıların %48'i sosyal ağların kendilerini 'sosyalleştirdiğini' ve toplumsal dönüşüme

katkı yaptığını belirtmişlerdir. Sosyal medya ve sosyal ağlar yeni ve kolay iletişim imkanları sunarak bireyin sosyalleşmesine katkı sunmaktadır. ¹⁹⁴ Bu sonuç yabancılaştırmanın yalıtılmışlık yönüne pozitif etki etmeyen yapay zekâ kaygısını açıklamaktadır.

Tablo 40: Yapay Zekâ (YZ) Kaygısı ve Yabancılaştırma Arasındaki İlişki (Basit Doğrusal Regresyon)

Değişken	R ²	B	Standart Hata	β	F	t	p
(Sabit)		53,996	1,052			51,310	0,000
YZ Kaygısı	0,061	1,163	0,22	0,247	55,954	7,480	0,000

Bağımlı Değişken : Yabancılaştırma

Yabancılaştırma yordanan, yapay zekâ kaygısı ise yordayıcı olarak regresyon analizine dahil edilmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda yapay zekâ kaygısının, yabancılaştırma ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur (R²=0,061; p<0,01). Yapay zekâ kaygısı yabancılaştırmadaki toplam varyansın %6'sını açıklamaktadır. Beta katsayısına bakıldığında yabancılaştırma ile yapay zekâ kaygısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir (β = 0,247; p<0,01). Buna göre yapay zekâ kaygısının yabancılaştırma üzerinde etki eden bir değişken olduğu hipotezimiz desteklenmiştir.

¹⁹⁴ Gülsüm Çalışır, “Kişilerarası İletişimde Kullanılan Bir Araç Olarak Sosyal Medya: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”, *e-Journal of New World Sciences Academy* 10/3 (15 Temmuz 2015), 141.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapay zekâ kaygısı, yabancılaşma ve dindarlık arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada kadınların erkeklerden, evlilerin ise bekârlardan daha yüksek yapay zekâ kaygısı düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir (Tablo 9, Tablo 11). Erkeklerin teknik alet ve cihazlara kadınlara nazaran daha ilgili olmalarının kaygıyı azaltmada etkisi olabilir zira ‘teknolojik ürünlerle ilişkisine göre yapay zekâ kaygısının’ gösterildiği *Tablo 16*’da teknolojik ürünlere ilgi arttıkça yapay zekâ kaygısının azaldığı tespit edilmiştir. Evlilerin bekârlara oranla yüksek yapay zekâ kaygı düzeyleri, aile sorumluluğu ve teknolojinin gelişmesi ile işini kaybetme veya yeni yetkinlikler gerektiren iş alanlarının ortaya çıkmasından dolayı iş rekabetinin artmasından ve yetkinlik kazanma mücadelesinden kaynaklı olabileceği değerlendiriliyor. Yaş gruplarına göre yapılan analizde yapay zekâ kaygısının gruplar arasında anlamlı olarak farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır (Tablo 10).

Eğitim düzeyinin yapay zekâ kaygısı üzerinde etkili bir değişken olduğu ve eğitim düzeyi arttıkça yapay zekâ kaygısının azaldığı çalışmamızın bulgularındandır (Tablo 12). Özellikle üniversite mezunlarıyla birlikte yüksek lisans ve doktora mezunlarında yapay zekâ kaygısı aşamalı olarak azalmaktadır. Eğitim hayatı anlamlandırmada etkili olduğu gibi teknolojik ürünlerini ve yapay zekâ uygulamalarını bilmeyi, anlamayı ve kullanmayı kolaylaştırmaktadır. 2019 yılında başlayan *covid 19 pandemi* döneminde kapanmadan dolayı eğitimlerin online yapılması en azından öğrencilerin teknolojinin eğitim uygulamalarını öğrenmelerini gerekli kılmış ve onlara geleneksel eğitimin dışında farklı bir alanla tanıştırmıştır. Üniversite eğitiminin lise eğitiminden daha geniş, kapsamlı ve araştırmaya dayalı olduğu göz önüne alınırsa lise mezunları ile olan yapay zekâ farkının anlaşılır olduğu değerlendiriliyor.

Yapay zekâ kaygısının sosyoekonomik olarak *ortanın üstü* olanlar ve *ortanın altı* olanlar arasında anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir (Tablo 13). En yüksek kaygı düzeyi *alt* grupta olanlarda ve en düşük de *ortanın üstü* olanlarda tespit edilmiştir. Köyde yaşayanların yapay zekâ kaygıları düzeyleri en yüksek, büyükşehirde yaşayanların ise en düşük olması çalışmamızın bulguları arasındadır (Tablo 14). Lise ve üniversite eğitimindeki alana göre yapay zekâ kaygısının farklılaştığı ve en düşük kaygı düzeyinin sayısal ve dil alanındakilerde, en yüksek ise sözel alan okuyanlarda olduğu tespit

edilmiştir (Tablo 15). Sayısal alanın teknik alanlara yakınlığının bu sonuçta etkili olduğu değerlendiriliyor.

Teknolojik ürünlere ilginin fazla olması yapay zekâ kaygısını azaltan bir etken olduğu araştırmada çıkan sonuçlardandır (Tablo 16). Teknolojik ürünlere ilgi azaldıkça kaygı düzeyi dramatik olarak artmaktadır. En düşük yapay zekâ kaygısı teknolojik ürünlere *tamamen ilgili* olanlarda tespit edilirken en yüksek kaygı *tamamen ilgisiz* olanlarda ortaya çıkmıştır.

Yabancılaşmanın demografik değişkenlerle ilişkisine baktığımızda cinsiyete göre yabancılaşma düzeyinin farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Kadınlarla erkekler aynı yabancılaşma düzeylerine sahiptirler (Tablo 17). Yaş gruplarına göre yabancılaşma düzeyinde anlamlı farklılaşmaya ulaşılmıştır. Bunun nedenleri arasında gençlerin eğitim ve iş endişelerinin yabancılaşmayı arttırdığı, ileri yaşlarda olanların hem ilişkisel olarak daha fazla kişiyle muhatap olmaları hem maddi ve manevi olarak belirli bir olgunluk düzeyine gelmelerinin, sosyal uyumu arttıran ve yabancılaşmayı azaltan bir etken olduğu varsayılmaktadır.

Medeni durumun yabancılaşma düzeyini farklılaştıran bir etken olmadığı çalışmamızın sonuçları arasındadır. Bekârların ve evlilerin yabancılaşma düzeylerinde bir farklılık tespit edilmemiştir (Tablo 19). Algılanan sosyoekonomik durumun yabancılaşmayı farklılaştırmadığı sonucu araştırmamızın bulguları arasındadır. Yine eğitim durumunun yabancılaşmayı etkileyen bir faktör olmadığı çalışmamızda tespit edilmiştir.

Yaşadığı yerin yabancılaşmayı etkileyen bir faktör olduğu bulgularımız arasındadır. Büyük şehirde yaşayanlar en düşük yabancılaşma düzeyine sahipken ilçe ve şehirde yaşayanlar en yüksek yabancılaşma düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Lise ve üniversite eğitimindeki alana göre yabancılaşma düzeyinin farklılaştığı ve en düşük kaygı düzeyinin sözel alanındakilerde, en yüksek ise dil alanında olanlar ve lise okumayanlarda olduğu tespit edilmiştir (Tablo 23). Teknolojik ürünlere ilginin yabancılaşmayı etkileyen bir değişken olmadığı araştırmada çıkan sonuçlardandır (Tablo 24). Teknolojik ürünlere ilgi ile yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Dindarlık ile demografik değişkenler arasındaki ilişkilere baktığımızda kadınların erkeklerden, evlilerin de bekârlardan daha yüksek dindarlık seviyesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yaş gruplarına göre dindarlık seviyesine baktığımızda ise yaş ile dindarlığın doğru orantılı olduğu ve yaş arttıkça dindarlığın arttığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre eğitim durumu dindarlığı farklılaştıran bir değişkendir. İlköğretim mezunları ile üniversite ve yüksek lisans mezunlarının dindarlık düzeylerinde anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. İlköğretim mezunları daha yüksek dindarlık düzeyine sahipken üniversite ve yüksek lisans mezunları daha düşük dindarlık düzeyindedirler.

Sosyoekonomik olarak kendilerini alt grupta algılayanlar, kendilerini sosyoekonomik olarak orta grupta algılayanlara oranla daha az dindarlık düzeyine sahiptirler. Yaşadığı yere göre dindarlığa baktığımızda köy ve ilçelerde yaşayanların büyükşehir ve şehirde yaşayanlardan daha yüksek dindarlık düzeyine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Lise/üniversite eğitim alanı sayısal ve dil olanların eğitim alanı sözel ve eşit alan olanlara oranla daha az dindarlık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Yine teknolojik ürünlere ilgi düzeyi arttıkça dindarlık düzeyinin azaldığı sonucu araştırmanın dindarlık ile ilgili bulguları arasındadır.

Yapay zekâ kaygısı ile dindarlık arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü korelasyon tespit edilmiştir. Dindarlık arttıkça yapay zekâ kaygısı da artmaktadır. Dini tutumun ve yapay zekâ kaygısının alt boyutları ile yapılan analizde de tüm alt boyutlar için pozitif yönlü anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bu ilişkinin etki düzeyini tespit etmek için yapılan regresyon analizinde dindarlığın yapay zekâ kaygısındaki varyansın %12'sini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yabancılaşma ile dindarlık arasında da istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü korelasyon tespit edilmiştir. Dindarlık arttıkça yabancılaşma düzeyi de artmaktadır. Dini tutumun ve yabancılaşmanın alt boyutları ile yapılan analizde ise dini tutumun *davranış* ve *duygu* boyutu ile yabancılaşmanın *güçsüzlük* ve *kuralsızlık* alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilirken yabancılaşmanın *yalıtılmışlık* boyutu ile negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Dini tutum açısından *davranış* ve *bilgi* boyutu arttıkça yabancılaşmanın *yalıtılmışlık* boyutunda azalma görülmektedir. Dini tutumun *ilişki* boyutu ile yabancılaşmanın *güçsüzlük* ve *kuralsızlık* boyutu arasında da anlamlı pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizi korelasyonu teyit

etmiş fakat bu korelasyonun etki düzeyinin yaklaşık %1 gibi bir değerde olduğu sonucunu vermiştir.

Yapay zekâ kaygısı ile yabancılaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü korelasyon tespit edilmiştir. Yapay zekâ kaygısı arttıkça yabancılaşma da artmaktadır. Alt boyutları ile yapılan analizde ise yabancılaşmanın yalıtılmışlık alt boyutu haricinde tüm boyutların arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Etki düzeyini ölçmek için yapılan regresyon analizinde ise yapay zekâ kaygısının yabancılaşmadaki varyansın %6'sını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapay zekâ kaygısı, yabancılaşma ve dindarlık ilişkilerinin incelendiği bu araştırmada, yapay zekâ kaygısı ile dindarlığın ve yabancılaşma ile dindarlığın birbirleri ile olan korelasyonları istatistiksel olarak çıkan sonuçlarla tespit edilmiştir. Alanımızla ilgili olarak, özellikle yapay zekâ kaygısı ile yabancılaşma ilişkisinin pozitif yönlü tespit edilmesi, artan teknolojik gelişmelerin ve yapay zekâ uygulamalarının bireyin yabancılaşmasını arttıracığı yönündeki endişeleri doğrular niteliktedir. Araştırmanın bu alanda ilklerden olması ve bu konuda farklı çalışma grupları ile yapılacak araştırmaların önünü açmasının önemli olduğu değerlendiriliyor. Alanın yeni verilerle desteklenmesinin yeni yaklaşımlara ve açıklamalara zemin hazırlayacağı ve konunun aydınlatılmasına vesile olacağı düşünülüyor.

Yapılacak yeni araştırmaların beyaz yaka ve mavi yaka çalışanları üzerinde yapılmasının önemli olacağını değerlendiriyoruz. Farklı sektörlerde çalışanların kaygı ve yabancılaşma düzeylerinin tespit edilmesi için yapılan araştırmalar ilgili alanlar hakkında net bilgiler vererek muhtemel çözümler için zemin hazırlayacaktır.

Dini hayatın kolaylaştırılması amacıyla kullanılan bazı uygulamaların sayısının arttırılması, yapay zekâ tabanlı yeni uygulamaların sunulması, dini kaynaklara erişimin kolaylaştırılması, yapay zekâyla ilgili bilgi ve tecrübeyi arttırıcı dolayısıyla kaygıyı azaltıcı işlev görebilecektir.

Dindarlığın farklı veçhelerini ölçen ölçeklerin, bu konudaki çalışmalarda kullanılmasının dindarlığın etkisinin kapsamlı olarak incelenmesini sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaya, Bülent vd. “Yapay Zeka Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”. *Alanya Akademik Bakış Dergisi* 5/2 (2021), 1125-1146. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.833668>

Akşit, Bahattin vd. *Türkiye’de Dindarlık: Muhafazakârlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri*. İstanbul: İletişim, 1. baskı., 2012.

Ali Ayten - Ali Köse. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 11. Basım, 2020.

Almaiah, Mohammed Amin vd. “Examining the Impact of Artificial Intelligence and Social and Computer Anxiety in E-Learning Settings: Students’ Perceptions at the University Level”. *Electronics* 11/22 (09 Kasım 2022), 3662. <https://doi.org/10.3390/electronics11223662>

Arslan, Hasan. “Dini Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2009), 77-96.

Aydın, Mustafa. *Değişim Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap, 2. Basım, 2019.

Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.

Baser, Aysel vd. “Artificial Intelligence Anxiety of Family Physicians in Turkey”. *Progress in Nutrition* 23/S2 (16 Eylül 2021), e2021275. <https://doi.org/10.23751/pn.v23iS2.12003>

Bayhan, Vehbi. *Üniversite Gençliğinde Anomi ve Yabancılaşma (İnönü Üniversitesi Uygulaması)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1995.

Bentham, Jeremy. *Panopticon or The Inspection House*. London: Dublin , Printed, 1791.

Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2017.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. 1 Cilt. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Baskı., 1999.

Chandler, David - Christian Fuchs (ed.). *Dijital Nesnelere Dijital Özneler*. çev. Gamze Boztepe. İstanbul: NotaBene Yayınları, 1., 2021.

Cordeiro, Jose Luis - Wood, David. *Ölümsüz İnsan*. çev. Sevim İrem Alkılınc. İstanbul: Nemesis Kitap, 1., 2022.

Çalışır, Gülsüm. “Kişilerarası İletişimde Kullanılan Bir Araç Olarak Sosyal Medya: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma”. *e-Journal of New World Sciences Academy* 10/3 (15 Temmuz 2015), 115-144. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.3.4C0197>

Çavuş, Hayati - Günbatar, Mustafa Serkan. “Bilgisayar Kaygı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlama Çalışması”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 28/3 (2008), 147-163.

Dean, Dwight G. “Alienation: Its Meaning and Measurement”. *American Sociological Review* 26/15 (1961), 753-758.

Develioğlu, Kazım - Tekin, Ömer Akgün. “Otel Çalışanlarının Yabancılaşma Düzeyinin Demografik Özellikler Kapsamında İncelenmesi”. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 4/3 (2012), 121-128.

Durkheim, Émile. *Dini Hayatın İlk Şekilleri: Avustralya Totem Sistemi'nde*. çev. İzzet Er. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. baskı., 2018.

Durkheim, Emile. *İntihar*. çev. Zühre İlgelen. İstanbul: Pozitif, 1. baskı., 2013.

Erbaş, Sefa. “Küçük Zihinlere Yerleştirilen Toplumsal Cinsiyet Rollerini”. *Mavi Atlas* 7/1 (01 Mayıs 2019), 185-210. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.524906>

Erdoğan, Semih. “Yapay Zekâ Rekabeti Bağlamında Çin'in Ontolojik Güvenlik Algısı”. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi* 3/2 (01 Aralık 2021), 1-10. <https://doi.org/10.51524/uhsbad.969764>

Ergil, Doğu. *Yabancılaşma ve Siyasal Katılma*. Ankara: Olgaç Yayınevi, 1980.

Faruk, Manav. “kaygı Kavramı”. *Toplum Bilimleri* 5/9 (Ocak 2011), 201-211.

Ford, Martin. *Robotların Yükselişi*. ed. M. Murtaza Özeren. çev. Cem Duran. İstanbul: Kronik Kitap, 1., 2018.

Freud, Sigmund. *Dinin Kökenleri: totem ve tabu, Musa ve tektanrıcılık ve diğer çalışmalar*. çev. Selçuk Budak. Ankara: Öteki, 4. bas., 1999.

Frey, Carl Benedikt - Osborne, Michael A. "The Future Of Employment: How Susceptible Are Jobs To Computerisation?" *Technological Forecasting and Social Change* 114 (Ocak 2017), 254-280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>

Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2. baskı., 2016.

Fromm, Erich vd. *Özgürlükten kaçış*. İstanbul: Payel yay, 4. basım., 19.

Fromm, Erich. *Sağlıklı Toplum*. çev. Yurdanur Salman - Zeynep Tanrıseven. İstanbul: Payel yay, 4. bas., 2006.

Fromm, Erich. *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum: (Yanılsama Zincirlerinin Ötesinde)*. çev. Necla Arat. İstanbul: Say Dağıtım, 1989.

Giddens, Anthony. *Modernite ve Bireysel - Kimlik*. çev. Ümit Tatlıcan. Ankara: Say Yayınları, 3., 2019.

Gidron, Yori. "Trait Anxiety". *Encyclopedia of Behavioral Medicine*. ed. Marc D. Gellman - J. Rick Turner. 1989-1989. New York, NY: Springer New York, 2013. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-1005-9_1539

Gordon, Scott. *Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi*. çev. Hasan Tarkan Kösebalaban - Ümit Tatlıcan. İstanbul: Küre Yayınları, 1. baskı : Nisan 2015., 2015.

Gültekin, Zümral vd. "Yapay Zekâ Kaygısının Kariyer Kararlılığına Etkisine Yönelik Bir Araştırma: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencileri Örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27/3 (31 Temmuz 2022), 477-491.

Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 16. baskı., 2020.

Ha, Joong-Gyu vd. "A Study on Technophobia and Mobile Device Design". *International Journal of Contents* 7/2 (28 Haziran 2011), 17-25. <https://doi.org/10.5392/IJoC.2011.7.2.017>

Han, Byung-Chul. *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları, 4. basım., 2020.

Hawking, Stephen. *Büyük Sorulara Kısa Yanıtlar*. çev. Mehmet Ata Arslan. Çağaloğlu, İstanbul: Alfa bilim, 1., 2019.

Henderson, Jessa - Corry, Michael. "Teacher Anxiety and Technology Change: A Review of the Literature". *Technology, Pedagogy and Education* 30/4 (08 Ağustos 2021), 573-587. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2021.1931426>

İbrahimoğlu, Nurettin vd. "Teknofobi Düzeyi Ve Örgütsel Atalet İlişkisi: Gaziantep İli Kamu Hastanelerinde Bir Araştırma".

İslamoğlu, Hamdi - Alniaçık, Ümit. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 1 Cilt. Beta, 6. Basım, 2019.

Johnson, Deborah G. - Verdicchio, Mario. "AI Anxiety". *Journal of the Association for Information Science and Technology* 68/9 (Eylül 2017), 2267-2270. <https://doi.org/10.1002/asi.23867>

Jung, C. G. vd. *İnsan ve Sembolleri*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.

Kafalı, Hasan. "Toplum ve Din Bağlamında Yapay Zeka". *Yapay Zeka Transhümanizm ve Din*. 87-102. Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Baskı., 2021.

Kafalı, Hasan. "Yapay Zeka, Toplum ve Dinin Geleceği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (Haziran 2019), 145-172. <https://doi.org/10.17120/omuifd.470376>

Kafes, Ali Yasin. "Depresyon ve Anksiyete Bozuklukları Üzerine Bir Bakış". *Humanistic Perspective* 3/1 (12 Şubat 2021), 186-194. <https://doi.org/10.47793/hp.867111>

Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları, 18. baskı., 2016.

Karabulut, Burak. "Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler ve Melezler". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21 (2015), 11-23.

- Karaca, Faruk. *Yabancılaşma ve Din*. İstanbul: Çamlıca, 2. Basım, 2014.
- Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491-499.
- Korumaz, Esra. “The Crisis Of The Individual In The Modern Society: An Analysis Of The Works Of Marx, Durkheim And Weber”. *Sosyoloji Dergisi* 40 (2019), 265-280.
- Kösterelioğlu, Meltem A. *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Yaşam Kalitesi ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişki*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2011.
- Kula, M. Naci. “Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 511-524.
- Kurt, Abdurrahman. “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-6.
- Larson, Erik J. *Yapay Zeka Miti*. çev. Kadir Yiğit Us. İstanbul: Fol Yayınları, 1., 2022.
- Marcuse, Herbert. *Us ve Devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea, 1. bas., 1989.
- Marks, Karl vd. *1844 El Yazmaları*. İstanbul: Birikim Yayınları, 8. baskı., 2013.
- Marks, Karl. *1844 El Yazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*. çev. Kenan Somer. Ankara: Sol Yayınları, 4. baskı., 2011.
- Marks, Karl. *Yabancılaşma*. çev. Barışta Erdost. Ankara: Sol Yayınları, 2013.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Mehmet, Taplamacıoğlu. “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (1962), 141-151. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001240
- Melanie Arntz vd. *The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis*. OECD Social, Employment And Migration Working Papers.

OECD Social, Employment and Migration Working Papers. Paris: OECD, 14 Mayıs 2016. OECD, DOI.org (Crossref). <https://doi.org/10.1787/5j1z9h56dvq7-en>

Merton, K. Robert. "Social Structure and Anomie". *American Sociological Association* 3/5 (Ekim 1938), 672-682.

Mlynář, Jakub vd. "Towards a Sociological Conception of Artificial Intelligence". *Artificial General Intelligence*. 10999/130-139. Lecture Notes in Computer Science. Cham: Springer International Publishing, 2018. https://doi.org/10.1007/978-3-319-97676-1_13

Mokyr, Joel vd. "The History of Technological Anxiety and the Future of Economic Growth: Is This Time Different?" *Journal of Economic Perspectives* 29/3 (01 Ağustos 2015), 31-50. <https://doi.org/10.1257/jep.29.3.31>

Nestik, Timofey vd. "Technophobia As A Cultural And Psychological Phenomenon: Theoretical Analysis". *Interação - Revista de Ensino, Pesquisa e Extensão* 20/1 (13 Mayıs 2019), 266-281. <https://doi.org/10.33836/interacao.v20i1.191>

Nilsson, Nils J. *Yapay Zeka Geçmişi ve Geleceği*. çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1., 2018.

Ok, Üzeyir. "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 528-549.

Oksay, Aygen - Durmaz, Merve. "Sağlık Çalışanlarında Yabancılaşma Düzeyi Isparta İli Örneği". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 11/2 (2016), 269-294.

Ollman, Bertell. *Yabancılaşma Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. çev. Ayşegül Kars. İstanbul: Yordam Kitap, 2., 2012.

Osmanoğlu, Ömer. "Hegel'den Marcuse'ye Yabancılaşma Olgusu". *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (ts.), 65-92.

Özbudun, Sibel vd. *Yabancılaşma ve...* Ankara: Ütopya Yayınları, 1., 2008.

Özdemir, Gloria Shkurti. *Türkiye'nin Ulusal Yapay Zeka Stratejisi Bundan Sonra Ne Beklenmeli?* Perspektif. Ankara: SETA, Eylül 2021. SETA. setav.org

Özdemir, Ufuk. "Facebook-Cambridge Analytica Skandalının Katılımcı Kültür, Dijital Emek Sömürüsü ve Mahremiyetin İhlali Çerçevesinde İncelenmesi". *Egemia Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya Ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi* 10 (2022), 22-34.

Reuters Staff. "What Are the Links between Cambridge Analytica and a Brexit Campaign Group?" (21 Mart 2018). <https://www.reuters.com/article/us-facebook-cambridge-analytica-leave-eu-idUSKBN1GX2IO>

Say, Cem. *50 Soruda Yapay Zeka*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 7., 2018.

Schimmel, Annemarie. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kırkambar yayınları, 1999.

Seçer, İsmail. *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi: Analiz ve Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2017.

Seeman, Melvin. "On The Meaning of Alienation". *American Sociological Review* 24/6 (Aralık 1959), 783-791. <https://doi.org/10.2307/2088565>

Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev. Osman Akınhay. Ankara: Bilim ve Sanat, 1. bs., 1998.

Şahin, Adem. *İlahiyat, Tıp Ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Şahin, Mehmet Cem. *Kavram Atlası Din Sosyolojisi 1*. ed. Bülent Akot. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.

Şimşek, Hüseyin vd. "İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinde Mesleki Yabancılaşma". *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi* 2/1 (2012), 53-72.

Taş, Dilek - Turanlıgil, Fatma. "Sağlık Çalışanlarının Bilgisayar Teknolojisine Karşı Tutumları İle Teknoloji Öz-Yeterliği Düzeylerinin İşgücü Devrine Etkisi: Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Örneği". *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/2 (ts.), 1-17.

Taylor, Timothy. *Yapay Maymun: Teknoloji İnsan Evrimini Nasıl Değiştirdi?* çev. Aylin Muhaddisoğlu. İstanbul: Alfa Bilim, 2012.

Tegmark, Max. *Life 3.0: Being Human In The Age Of Artificial Intelligence*. New York: Alfred A. Knopf, First edition., 2017.

Terzi, Ragıp. “An Adaptation of artificial Intelligence Anxiety Scale into Turkish: Reliability and Validity Study”. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)* 7/4 (2020), 1501-1505.

Thiel, Thorstein. “Yapay Zeka ve Demokrasi”. *Henrich Böll Stifun Derneği*. <https://tr.boell.org/tr/2022/01/31/yapay-zeka-ve-demokrasi>

TÜİK. *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri Gender Statsitcis 2021*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu, 2021.

TÜİK. *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*. Araştırma. Ankara: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Turing, Alan M. “Computing Machinery and Intelligence”. *MIND, New Series* 59/236 (1950), 433-460.

Turner, Bryan S. *Klasik Sosyoloji*. çev. Çetin, İdil. İletişim Yayınları, 2014.

Usul, Hayrettin - Atan, Aysel. “Sağlık Sektöründe Yabancılaşma Düzeyi”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (2014), 1-10.

Walsh, Toby. *2062 Yapay Zeka Dünyası*. çev. Zerin Dirihan. İstanbul: Say Yayınları, 1., 2020.

Wang, Yu-Yin - Wang, Yi-Shun. “Development and Validation of an Artificial Intelligence Anxiety Scale: An Initial Application in Predicting Motivated Learning Behavior”. *Interactive Learning Environments* 30/4 (03 Nisan 2022), 619-634. <https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1674887>

Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. ed. Ephraim Fischhoff. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayıncılık, 2. baskı., 2016.

Yakut, Selahattin. *Öğretmenlerde Yabancılaşma, Yalnızlık ve Dindarlık İlişkisi Polatlı Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2016.

Yalçın, Özgen - Dönmez, Ali. “Sosyal Psikolojik Açıdan Yabancılaşma: Dean’ın Yabancılaşma Ölçeği’nin Türkçeye Uyarlanması”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (04 Aralık 2017), 150-175.

Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları, 3. Basım, 2007.

Yavuz Aksakal, Nihan - Ülgen, Beliz. “Yapay Zekâ ve Geleceğin Meslekleri”. *TRT Akademi* 6/13 (13 Eylül 2021), 834-853. <https://doi.org/10.37679/trta.969285>

Yazıcıoğlu, Yahşi - Erdoğan, Samiye. *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2004.

Yıldız, Murat. “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”. *Tabula Rasa - Felsefe ve Teoloji* 1 (Nisan 2001), 18-42.

Yılmaz, Musa - Akyüz, Niyazi. “Kent Olgusu ve Kent-Din İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”. *Journal of Analytic Divinity* 6/2 (15 Aralık 2022), 9-34. <https://doi.org/10.46595/jad.1118445>

Future of Work Turkey’s Talent Transformation in the Digital Era January 2020. McKinsey Global Institute (MGI), 2020.

Ulusal Yapay Zeka Stratejisi 2021-2025. ANKARA: Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021.

EKLER

Ek-1. Kişisel Bilgiler

Ek-2. Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık Ölçeği

Değerli katılımcı;

Elinizdeki formda sosyal yabancılaşma ve dini tutum-yönelim ilişkisini ele alan bilimsel bir çalışmada kullanılmak üzere birtakım maddeler bulunmaktadır. Yaptığımız işaretleme sonucu ortaya çıkacak olan veriler sadece bilimsel amaçlarla kullanılacak olup, sizden kimliğinizle ilgili hiçbir bilgi istenmemektedir. Araştırmanın güvenilir ve geçerli sonuçlar üretmesi yapacağınız işaretlemelerin samimiyetine bağlıdır. Lütfen maddeleri dikkatli bir şekilde okuyup size en uygun ifadeyi X işareti ile belirtiniz. Destek ve iş birliğinizden dolayı teşekkür ederim.

Mehmet KAZAK
PAÜ İslami İlimler Enstitüsü

Cinsiyetiniz : (1) Erkek (2) Kadın
Yaşınız : Lütfen yazınız.....
Medeni durum : (1) Evli (2) Bekar (3) Diğer
Eğitim düzeyinin : (1) İlkokul (2) Ortaokul (3) Lise (4) Üniversite
Sosyoekonomik düzey: (1) Alt (2) Ortanın altı (3) Orta (4) Ortanın üstü (5) Üst

<i>Anketin bundan sonraki bölümünde sizden istenen, aşağıdaki verilen etkinlikleri hangi sıklıkla icra ettiğinizi belirtmenizdir. Lütfen hiçbir şeyden çekinmeden maddeleri okuyunuz. İfadeler üzerinde fazla düşünmeden etkinlikle ilgili durumunuzu en iyi şekilde ifade eden daireyi işaretleyiniz.</i>		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	İnanmışım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım	☐	☐	☐	☐	☐
2	Yaşamımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim	☐	☐	☐	☐	☐
3	Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım	☐	☐	☐	☐	☐
4	Dini etkinliklere katıldığında gerçekten zevk alırım	☐	☐	☐	☐	☐
5	Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum	☐	☐	☐	☐	☐
6	Dini inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum	☐	☐	☐	☐	☐
7	Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum	☐	☐	☐	☐	☐
8	Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum	☐	☐	☐	☐	☐
<i>Anketin bundan sonraki bölümünde sizden istenen, aşağıdaki verilen etkinlikleri hangi sıklıkla icra ettiğinizi belirtmenizdir. Lütfen hiçbir şeyden çekinmeden maddeleri okuyunuz. İfadeler üzerinde fazla düşünmeden etkinlikle ilgili durumunuzu en iyi şekilde ifade eden daireyi işaretleyiniz</i>		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Dini İnançım bütün hayatımı kapsar.	☐	☐	☐	☐	☐
2	Hayatımda, Allah'ın varlığını (tecrübî olarak) hissediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Bir kimse her önemli karar aşamasında Allah'ın hidayetini (rehberliğini) istemelidir.	☐	☐	☐	☐	☐
4	Dini inançlarım bazı durumlarda davranışlarımı kısıtlar.	☐	☐	☐	☐	☐

5	Benim için hiçbir şey, (yapabildiğim en iyi bir şekilde) Allah'a kulluk etmekten daha önemli değildir.	☐	☐	☐	☐	☐
6	Dinimi diğer bütün dünyevî işlerimin üzerinde tutmaya azami gayret sarf ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
7	Dini inançlarım hayata bakış açımı belirler.	☐	☐	☐	☐	☐
8	Ahlaki bir hayat yaşadığım sürece neye inandığım o kadar önemli değil.	☐	☐	☐	☐	☐
9	Dinî değerlerin (inançlarımın) günlük işlerimi etkilemesine izin vermem.	☐	☐	☐	☐	☐
10	Hayatta dinden çok daha önemli şeyler olduğuna inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

<i>Anketin bundan sonraki bölümünde sizden istenen, aşağıdaki verilen maddeleri hangi sıklıkla icra ettiğinizi belirtmenizdir. Lütfen hiçbir şeyden çekinmeden maddeleri okuyunuz. İfadeler üzerinde fazla düşünmeden maddelerle ilgili durumunuzu en iyi şekilde ifade eden daireyi işaretleyiniz</i>		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katlıyorum	Kesinlikle Katlıyorum
1	Bazen kendimi dünyada tamamen yalnız hissederim	☐	☐	☐	☐	☐
2	Bugünün çocuklarını bekleyen gelecek hakkında kaygılanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
3	Bazen diğer insanların beni kullandığı duygusuna kapılırım.	☐	☐	☐	☐	☐
4	İnsanların düşünceleri o kadar sık değişiyor ki bir gün güvenebileceğimiz bir şeye sahip olabilecek miyiz diye merak ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
5	Gerçek arkadaşlar bulmak çok kolaydır.	☐	☐	☐	☐	☐
6	Her şey görecelidir ve yaşamın kesin kuralları yoktur.	☐	☐	☐	☐	☐
7	Sıklıkla hayatın gerçek anlamının ne olduğunu düşünürüm.	☐	☐	☐	☐	☐
8	Yaşadığımız dünya aslında dostane bir yerdir.	☐	☐	☐	☐	☐
9	Bugünlerde verilecek o kadar çok karar var ki patlamak üzereyim.	☐	☐	☐	☐	☐
10	Bugünlerde birinin emin olabileceği bir şey varsa, o da hiçbir şeyden emin olamayacağıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
11	Bugünlerde insanları birlikte tutan çok az bağ kalmıştır.	☐	☐	☐	☐	☐
12	Üstlerden bir kişi işini bırakmadıkça terfi almak için çok az şans vardır.	☐	☐	☐	☐	☐
13	Bugünlerde üzerimizdeki baskı o kadar kuvvetlidir ki kişisel meselelerimizde bile yapabileceğimiz seçimler sınırlandırılmıştır.	☐	☐	☐	☐	☐
14	Bizler sadece hayat makinelerinin çark dişlileriyiz.	☐	☐	☐	☐	☐
15	İnsanlar dostane ve yardımseverdir.	☐	☐	☐	☐	☐
16	Gelecek çok kasvetli görünüyor.	☐	☐	☐	☐	☐
17	Arkadaşlarımı istediğim sıklıkta ziyaret etmiyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

Ek-3. Etik Kurul İzin Yazısı

Evrak Tarih ve Sayısı: 20.06.2022-E.221181

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Sayı : E-93803232-622.02-221181
Konu : Görüş ve Teklifler

DAĞITIM YERLERİNE

İlgide kayıtlı başvurunuz 15/06/2022 tarih ve 12-15 toplantı/karar nolu etik kurul toplantısında görüşülmüş olup, alınan karar ekte sunulmuştur.

Gereği için bilgilerinize arz ederim.

Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER
Kurul Başkanı

Ek: Karar (1 sayfa)

Dağıtım:
Gereği:
İslami İlimler Enstitüsüne

Bilgi:
Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAFALI

Belge Doğrulama Kodu :BS488P3AM6 Pin Kodu :84942

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/pau-ebys>

Adres:Pamukkale Üniversitesi Kimlikli Merkez Kampüsü
Telefon:0 (258) 0 Faks:0 (258) 0
e-Posta:info@pamukkale.edu.tr Elektronik Ağ:http://www.pau.edu.tr/
Kep Adresi: paurektorluk@hs01.kep.tr

Bilgi için: Aysen TOSUN
Unvanı: Birim Evrak Sorumlusu

Tel No: 2582961803

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU

SAYI: 68282350/2022/G12

Toplantı Tarihi :15.06.2022
Toplantı Sayısı : 12
Toplantı Saati : 15:00

192.168.18.72
1386
21.06.2022

KARAR 15-Üniversitemiz İslami İlimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Programı 203983066 numaralı öğrencisi Mehmet KAZAK' ın, Yüksek Lisans Tezinde kullanılmak üzere yapacağı "*Yapay Zeka Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi*" başlıklı çalışmasına yönelik başvuru formu ile usul ve etik açıdan verdiği beyan ve ekler tetkik edilmiş olup; proje sahibinin, başvurusunda yer alan bilgi, belge ve taahhütnamelere uygun bilimsel davranışlar sergileyeceği kanaati oluşmuştur. İş bu karar oy birliği ile alınmıştır.

ASLI GİBİDİR
15.06.2022

Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER
Başkan